

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

**İSLÂM FELSEFE GELENEĞİNDE KADIN VE TOPLUMDAKİ
YERİ**

AYTEN TEKER KOKŞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. FATMA ZEHRA PATTABANOĞLU

TEMMUZ - 2023

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Ayten TEKER KOKŞA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLÂM FELSEFE GELENEĞİNDE KADIN VE TOPLUMDAKİ YERİ

AYTEN TEKER KOKŞA

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF. DR. FATMA ZEHRA PATTABANOĞLU

Bu tezin amacı İslâm felsefe geleneğinde kadın konusunda yapılan değerlendirmeleri tespit etmek ve İslâm filozoflarının bakış açısıyla kadının toplumdaki yerini anlamaktır. Nitekim kadın toplumun temelini oluşturan ailenin en fedakâr üyesidir. Çeşitli medeniyetlerde ilk günahın sebebi olarak görülen ve pek çok haktan yoksun bırakılan kadın, zaman içinde sosyal değişim ve dönüşüm aşamalarından geçmiş olsa da kendisiyle bütünleşen bazı görevlerden kurtulamamıştır. Antik felsefede Platon kadını ontolojik bakımından erkeğe göre daha aşağıda konumlandırırken; diğer yandan ideal devletinde kadını ev içi alanda hapsedmek ve görünmez kılmak yerine erkeğe görece daha eşit bir yere konumlandırmayı amaçlamaktadır. İslâm öncesi ataerkil bir toplum yapısının hâkim olduğu Cahiliye toplumunda kadın ikinci sınıf bir konuma sahip olmuştur. Bu toplumda aile ve kabile için bir yük olarak görülen kız çocuklarının diri diri gömüldüğü bilinmektedir. Bu açıdan denilebilir ki, Cahiliye toplumunda kadınlar pek çok hak ve hukuktan yoksun bırakılmışlardır. İslâm'ın yayılışıyla birlikte Kur'an'da yer alan emir ve yasaklardan, kadın ve erkek eşit derecede sorumlu tutulmuşlardır. Tarih boyunca kadının hakları ve sosyal konumuna ilişkin yapılan tartışma ve değerlendirmeler, İslâm felsefe geleneğinde de sürdürülmüştür. Bu sebeple eserlerinde kadınla ilgili fikirlerini paylaşan Kindî, Ebu Bekir Râzî, Fârâbî, İbn Miskeveyh, Yusuf Has Hacib, İbn Sînâ, Gazâlî, İbn Rüşd, Tûsî, İcî, Mevlânâ, Taşkoprizâde, Kınalızâde, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve İkbâl gibi düşünürlere yer vereceğiz. İslâm filozoflarının eserlerinde kadın konusuna dair ayrı bir başlık yoktur. Esas itibarıyla bu konu insan felsefesi ve özelden pratik felsefenin aile yönetimi kısmında ele alınmıştır. Ev yönetiminde kadının ahlâkı, eğitimi, görev ve sorumlulukları bu bölümde ele alınmaktadır. Çalışmada bu minval üzere kadın konusu ele alınacaktır.

ANAHTAR KELİMELEER:Kadın, Cahiliye Dönemi, İslâmiyet, İslâm Filozofları, Aile Yönetimi, Toplumsal Hayat.

Temmuz 2023, 158 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****WOMEN IN THE TRADITION OF ISLAMIC PHILOSOPHY AND THEIR
PLACE IN SOCIETY****AYTEN TEKER KOKŞA****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF PHILOSOPHY****SUPERVISOR: PROF. DR. FATMA ZEHRA PATTABANOĞLU**

The aim of this thesis is to determine the evaluations made on women in the tradition of Islamic philosophy and to understand the place of women in society from the perspective of Islamic philosophers. As a matter of fact, women are the most devoted members of the family, which forms the basis of society. The woman, who is seen as the cause of original sin in various civilizations and deprived of many rights, has not been able to get rid of some duties that integrate with her, even though she has gone through the stages of social change and transformation over time. In ancient philosophy, while Plato positioned women ontologically lower than men; On the other hand, in his ideal state, he aims to position women in a place relatively more equal to men, instead of imprisoning them in the domestic space and making them invisible. In the pre-Islamic age of ignorance society, where a patriarchal social structure was dominant before Islam, women had a second-class position. It is known that girls, who are seen as a burden for the family and tribe in this society, are buried alive. From this point of view, it can be said that women were deprived of many rights and laws in the society of ignorance. With the spread of Islam, men and women were held equally responsible for the orders and prohibitions in the Qur'an. Discussions and evaluations on women's rights and social status throughout history have also been continued in the tradition of Islamic philosophy. For this reason, we will include thinkers such as Kindî, Ebu Bekir Râzî, Fârâbî, İbn Miskeveyh, Yusuf Has Hacib, İbn Sînâ, Gazâlî, İbn Rushd, Tûsî, İcî, Mevlânâ, Taşkôprizâde, Kınalızâde, Erzurumlu İbrahim Hakkı and İkbâl, who share their ideas about woman in their works. There is no separate title on the subject of women in the works of Islamic philosophers. Essentially, this subject has been dealt with in the human philosophy and, in particular, the family management part of practical philosophy. Ethics, education, duties and responsibilities of women in household management are discussed in this section. In this study, the subject of women will be discussed in this way.

KEYWORDS: Woman, Ignorance Period, Islam, Islamic Philosophers, Family Management, Social Life.

July 2023, 158 Page

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında ve değerlendirilmesinde çok kıymetli bilgileri ve rehberliği ve ayrıca pek çok şeyde desteği sebebiyle çok değerli danışman hocam, Prof. Dr. Fatma Zehra Pattabanoğlu'na müteşekkirim. Kastamonu Üniversitesi'nde aldığım yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve deneyimlerini paylaşan hocalarıma çok teşekkür ederim.

Kastamonu Üniversitesi lisans eğitimi esnasında İngiliz dilini öğrenme yolunda tanıştığım ve buraya kadar gelmemde kıymetli üstün bilgileriyle bana katkı sunan, pek çok konuda desteğini esirgemeyen, en büyük yol gösterenim çok kıymetli dilbilimci hocam, Akın Akıncı'ya en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Bu yolda iyi kalbiyle beni motive eden, pek çok şeyde desteğini esirgemeyen ve her daim yanımda olduğunu hissettiren çok değerli, Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi sekreteri, Teslime Yılmaz'a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Tez çalışmam süresince bana karşı olan inançlarını koruyan ve desteklerini eksik etmeyen değerli ailem ve sevgili eşim Baver Kokşa'ya teşekkür ederim.

AYTEN TEKER KOKŞA

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. ANTİK YUNAN'DA KADIN	9
2.1 Platon'un Düşüncesinde Kadın	15
2.1.1 Ontolojik Açıdan Kadın	16
2.1.2 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın	19
2.1.2.1 Ailede kadın	19
2.1.2.2 Eğitim alanında kadın	21
2.1.2.3 Kadın ve çocuk ortaklığı	23
2.1.2.4 Kamusal alanda kadın	25
2.1.2.5 Platon'un kadın hakkında olumsuz görüşleri	28
2.2 Aristoteles'in Düşüncesinde Kadın	31
2.2.1 Ontolojik Açıdan Kadın	32
2.2.2 Ahlâki Açıdan Kadın	37
2.2.3 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın	40
2.2.3.1 Ailede kadın	41
2.2.3.1.1 Aile içerisinde kadın ve erkeğin sorumlulukları	42
2.2.3.2 Eğitim alanında kadın	45
2.2.3.3 Ekonomi alanında kadın	46
2.2.3.4 Kamusal alanda kadın	46
3. CAHİLİYE DÖNEMİNDE KADIN	50
3.1 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın	53
3.1.1 Ailede Kadın	53
3.1.1.1 Evlilik kurumu	54
3.1.2 Eğitim Alanında Kadın	54
3.1.3 Ekonomi Alanında Kadın	55
3.1.4 Hukuki Hakları Açısından Kadın	56
4. İSLÂM'DA KADIN	58
4.1 Kur'an'da Kadının Yaratılışı	58
4.2 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın	62
4.2.1 Ailede Kadın	62
4.2.2 Eğitim Alanında Kadın	63
4.2.3 Ekonomi Alanında Kadın	64
4.3 Hukuki Hakları Açısından Kadın	66
5. İSLÂM FELSEFE GELENEĞİNDE KADIN VE TOPLUMDAKİ YERİ ..	69
5.1 Ontolojik Açıdan Kadın	69
5.2 Ahlâki Açıdan Kadın	87
5.3 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın	90

5.3.1	Ailede Kadın	91
5.3.1.1	Ailenin önemi	91
5.3.1.2	Evlilik kurumu	94
5.3.1.3	Evliliğe uygun ve uygun olmayan kadının özellikleri	102
5.3.1.4	Eşlerin birbirine karşı hak ve sorumlulukları	110
5.3.2	Eğitim Alanında Kadın	122
5.3.3	Ekonomi Alanında Kadın	125
5.3.4	Kamusal/Sosyal Alanda Kadın	128
6.	SONUÇ	142
	KAYNAKLAR	149

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

A.g.e.	: Adı geçen eser
Akt.	: Aktaran
B.	: Beyit
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MEB:	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayfa
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzer
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan

1. GİRİŞ

İslâm'dan önceki dönemlerde kadın denince insanların aklına “korkaklık, miskinlik, zayıflık, hakaret, esaret ve işkence” gibi kelimeler gelmekteydi. Bu bakımdan, Çağdaş dünyada kadının değeri ve toplumdaki yeri güçlü bir tartışmanın konusudur. İslâm'dan önceki dönemlerden beri süregelen bu tartışma felsefe, psikoloji, hukuk, sosyoloji ve ilahiyat gibi farklı disiplinler çerçevesinde gündem olmaya devam etmektedir. Çalışmamız bu minvalde “İslâm felsefe geleneğinde kadın ve toplumdaki yeri” konusunu ele almaktadır. İslâm felsefe eserlerinde kadına dair bağımsız başlık açılmasa da insan felsefesinde cinsiyet ayrımı yapılmaksızın konuların ele alındığı görülmektedir. Ancak pratik felsefenin ahlâk, ev idaresi ve siyaset şeklinde gelenekselleşen taksiminde ev idaresi kısmında kısmen kadına yer verilmiştir. Burada kadının ahlâkı, ev idaresinde görev ve sorumlulukları, çocuk eğitimi gibi konular çerçevesinde değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışmamızda ev idaresi yani aile yönetimi alanında kadın konusuna değinen düşünürlere yer vereceğiz. Bu bağlamda Kindî, Ebû Bekir er-Râzî, Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Gazâlî, Yusuf Has Hacib, İbn Ârabi, Nasiruddin Tûsî, Mevlânâ, Adudiddin el-Îcî, Taşköprizâde, Fahreddin er-Râzî, Kınalızâde Ali Çelebi, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve 20. yüzyıl filozoflarından Muhammed İkbâl'in düşüncelerine yer verilecektir.

Konunun sınırlandırılması kapsamında İslâm toplumunda ilk “filozof” kabul edilen Kindî'den başlayıp Muhammed İkbâl'e kadar olan süreçte kadın konusuna nasıl bakıldığı değerlendirilecektir. Literatüre bakıldığında kadınla ilgili çok çalışma olmasına rağmen İslâm felsefe geleneği çerçevesinde bütüncül bir çalışmanın mevcut olmadığını görmekteyiz. Kindî'den İkbâl'e kadar gelen süreçte ele aldığımız isimler genelde felsefe alanında eserler veren düşünürler olmakla birlikte kelim ve tasavvuf alanından da örnekler vardır. Zira İslâm düşüncesinde bu üç alan zaman zaman birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olmuş filozoflar bu üç alanda görüşler beyan etmişlerdir. Ayrıca ahlâk alanında konumuzla ilgili değerlendirme yapan düşünürler de çalışmamız sınırlarına dâhil edilmiştir.

Kadın konusu tarihsel süreç içinde gelişme göstermiş, toplumdaki yerine dair kabuller zamanla değişime uğramıştır. Tarih boyunca Antik medeniyetlerde kadın, ontolojik ve sosyolojik olarak ikinci cins bir varlık olarak kabul görmüştür. Çoğu toplumlarda kadın, aşağılık, utanç verici bir varlık olarak düşünülmüştür. Eski Çinlilerde kadın, kocasının malı ve kölesi olarak sayılmakla birlikte, hiçbir hak ve hukuktan faydalanma hakkı bulunmayan bir varlık olarak görülmüştür. Çin toplumu geleneksel aile yapısına sahip, erkek egemen bir toplum olduğu için kadına gereken değeri vermemiş, kadını dışlamış, küçümsemiş ve yok saymıştır. Kadın erkeğe boyun eğmesi, itaat etmesi gereken bir varlık olarak görülmüştür (Kapanoğlu, 2006, s. 17).

Hint toplumunda kadın, manevi aydınlanma yolunda bütün yetenekleri elinden alınmış ve toplumda herhangi bir role sahip olamamıştır. Hintlilerin kız çocuklarının doğduğunda yas ilan ettikleri ancak erkek çocuklarının doğumunu ise festival ile kutladıkları bilinmektedir (Yılmaz, 1994, s. 141). Bu toplumda kadın, erkeği baştan çıkaran bir varlık olarak görülmektedir: “Bu dünyada erkekleri baştan çıkarmak kadınların doğasında vardır.” (Arslan, 2014, s. 149). Burada, kadının baştan çıkartıcı bir varlık olduğuna yönelik bir vurgu yapılmaktadır. Diğer yandan, kadın erkeğe ait bir eşya gibi görünmekle birlikte değeri babalarına, kocalarına ve erkek kardeşlerine sağladığı yararlar üzerinden ölçülmektedir (Arslan, 2014, s. 148).

Eski Roma’da kadının yaşamındaki ilk engel, doğumundan sonra yaşamını yitirme tehlikesi olmuştur. Eski Roma Hukukunda baba uygun gördüğü takdirde karısını ve çocuklarını öldürebilme hakkına sahipti. Ailenin kadın fertleri olan kız, zevce, kız kardeş toplumun üyeleri olarak sayılmamaktaydılar. Ayrıca bu dönemde doğan kız bebekleri kimi zaman bakımsızlıktan ölüm ile karşı karşıya bırakılmışlardır (Yılmaz, 1994, s. 140; Micheller Perot vd., 2014, s. 55-56).

Eski Mısır’da kadın birçok hak ve özgürlüklere sahip bir varlık olmuştur. Mısır medeniyeti, ailenin oluşum kurallarına göre yöneten, kadınlara özgürlük veren ve haklarını yazılı kanunlar haline getiren ilk medeniyet kabul edilmektedir. Eski Mısır kadınları hukuk sistemi içerisinde geniş haklara sahip olmuşlardır. Bu toplumda kadının erkeği boşanma hakkının olduğu gibi mirastan da pay alma hakkı bulunmaktadır. Miras’ta hak sahibi olmasıyla evlilik sözleşmesinde kadının toplumda haklarını

korunmak amaçlanmıştır. Bu toplumda kadına önem verilmesinin en önemli nedenlerinden biri kadının neslin devamını sağlıyor olmasıdır. Antik Mısır daha sonraları Roma ve Yunan istilalarına uğramış ve bu nedenle kadın statü bakımından erkeğin aşağısında bir konumda yer almıştır (Babila, 2015, s. 132-140).

Antik Yunan'da kötülüklerin sebebi olarak anılan kadın eve bağlı bir hizmetkâr gibiydi. Atina'da "kadın şeytandan bir parça" olarak kabul edilmekteydi. Kadınların kanuni yönden hiçbir politik hak ve yetkileri bulunmamaktaydı. Mirasta da hak sahibi olmamışlardır, miras sadece erkek çocuğuna verilir. Dahası kadınların boşanma hakkı bulunmazken erkek ortada herhangi bir sebep olmadığı halde karısını boşayabilmekteydi. Ayrıca kadının bir resmi eğitim görme hakkı bulunmamıştır. Bu hususta Demokritos: "Bir kadın düşünmeyi öğrenmemeli çünkü bu kötü sonuçlar doğurur." (Holland, 2019, s. 35) demiştir.

Antik Yunan'ın önemli filozoflarından Platon'a göre kadın ve erkek eşit ama aynı zamanda farklıdır. Platon kadın ve erkek eşitliğini kabul etmesine rağmen yine de içinde bulunduğu çağın dayattığı genel düşüncelerin dışına çıkamamıştır. Françoise Hêritier Platon'un iki cinsin eşit olduğunu teorik olarak kabul eder ancak, zamanının yerel düşünce yapısını aşamadığını ifade eder. Çünkü Françoise Hêritier'e göre düşünce sistemi gelişmiş olsa da, kişi yaşadığı toplumun ve dönemin sınırları içine hapsolüyor ve engellendiği hususları fark edemiyor. Dolayısıyla Platon bir yandan Antik çağın dayattığı genel düşüncelerin dışına çıkamazken öte yandan kadınların erkeklerden daha aşağı görülmesinin mantıklı bir nedeninin olmadığı düşüncesine sahiptir (Heritier vd., 2014, s. 43). Platon'da cinsiyet eşitliği düşüncesi sadece belirli sınıftaki kadınlar için geçerlidir. Bu eşitlik hakkında yalnızca yurttaş sınıfında yer alan Yunan ebeveynlerinden doğan özgür kadınlar yararlanmaktadır. Bu kadınlar özellikle koruyucu sınıfına dâhil edilmişlerdir. Platon'a göre koruyucu sınıfına dâhil edilen kadınlar, erkeklerle aynı işi yapacaklarsa o zaman erkeklerle aynı eğitimi de görmeleri gerekir. Platon erkek, kadından fiziki bakımdan daha güçlü olduğu için kadın, erkeğin yaptığı işleri yapabilse de onun kadar iyi olamayacağını da ilave eder (Platon, 2020, s. 157-158). Bu bakımdan koruyucular sınıfına dâhil edilen kadınlara, erkeklerin görevlerini vermek yerine kadınların tabiatına uygun olan işleri vermek gerekir.

Antik Yunan'ın bir diğerk önemli filozoflarından Aristoteles kadınlar hakkında Platon'dan farklı görüşler ortaya koymuştur. Aristoteles düşüncesinde doğası bakımından kadın, erkekten daha aşağı bir konuma sahiptir. Toplumsal açıdan kadının görev ve sorumluluk alanının; erkeğin hizmetini yapmak, çocukların bakımını üstlenmek ve ev işlerini yapmak olduğunu belirtmiştir. Diğerk bir manayla, Aristoteles kadını; eğitim hakkından, ekonomik faaliyetlerde bulunma hakkından ve hukuki haklardan yoksun bırakarak, görev ve sorumluluk alanını yalnızca ev ile sınırlandırmıştır (Aristoteles, 2013, s. 95; Aristoteles, 2016, s. 57-58; Aristoteles, 2020, s. 184-185).

İslâmiyet öncesi Eski Türklere baktığımızda her ne kadar ataerkil aile yapısı hâkim olsa da kadının, çağın diğerk medeniyetlerine göre daha iyi bir konuma sahip olduğu görülür. Bu dönemde Hakan, Bilge Hatun'la beraber devleti yönetmiştir. Kadın kocasından ayrı mal edinme hakkına sahip olmuştur. Ayrıca kadınlar sosyal ve dini alanda yer edinebilmişlerdir (Tellioğlu, 2016, s. 214).

Musevi düşüncede kadının yeri eski çağlardan beri hâkim olan ataerkil toplum yapısına göre şekillenmiştir. Yahudilikte kadının yaratılışıyla ilgili iki kıssadan birincisine göre “kadın erkekle eşittir, ikisi de Tanrı'nın suretinde yaratılmışlardır.” (Tekvin, 2/21-25). İkinci kıssaya göre “kadın erkeğin kaburga kemiğinden ve onun yalnızlığını gidermek üzere uygun bir yardımcı olarak yaratılmıştır.” (Tekvîn, 2/21-22). Kadının erkekten sonra yaratılması konusu erkeğin hâkimiyeti ve kadının itaatkâr bir varlık olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Ortaçağ Hristiyan dünyasında ve İslâm öncesi cahiliye döneminde yaratılış kıssası etkisiyle, kadın daha başlangıçta insanoğlunun düşüşüne neden olan bir varlık olarak görülmüştür (Harman, 2001). Bu dönemde kadın ailede bir tüketici olarak görülmektedir. Hatta bir Cahiliye geleneği olarak kız çocukları diri diri toprağa gömülmüştür. Bu durum Kur'an-ı Kerim şöyle geçmektedir: Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiği zaman içi öfkeyle dolar ve yüzü kapkara kesilirdi.” (Nahl, 58). Söz konusu ayetten anlaşıldığı üzere kız çocuklarının doğumu utanç verici olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde kadın, birçok hak ve hukuktan yoksun bırakılmıştır. Bu haklardan biri olan mesela evlilikte, kadına söz hakkı verilmemiştir. Evlilik kızın

ailesi ve karşı taraf arasında planlanmış ve verilen mehir kızın babasına geçmiştir. Kadına mirasta da pay tanınmamıştır.

İslâm dininin yayılışıyla birlikte kadın, insan olarak değerli bir varlık sayılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır." (Rum, 21) ayetinde "Onlara ısınıp kaynaşasınız" şeklinde geçen kısımda insanın eşini kendisiyle huzur ve mutluluk bulacağı bir varlık görmesine işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kur'an-ı Kerim, kadının aile için "huzur ve mutluluk kaynağı" teşkil edecek bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Diğer yandan, İslâm'da kadın hak ve hukuktan mahrum bırakılmamıştır. İslâm'da kadının hak ve hukukunu gözeten pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de: Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. (onların haklarını zayi etmeyiniz) ve onların mükâfatlarını, yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz." (Nahl, 97). Başka bir ayette: "Kim kötülük işlerse ancak onun misliyle ceza görür. Erkek olsun kadın olsun, kim de mümin olarak güzel bir iş yaparsa, işte onlar cennete girerler ve orada hesapsız bir şekilde rızıklandırılırlar." (Mümin, 40) denilmektedir. Bu dönemde kadına her türlü sosyal ve siyasi hak tanınmıştır. Kadın eğitim, ekonomik hayattan dışlanmamıştır. Bununla birlikte İslâm'da kadına mirasta pay hakkı tanınmıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de: "Allah evladınız hakkında size şunu tavsiye eder: Erkeğin payı, iki kızın payı kadardır..." (Nisa, 11) ayetinde kadınların da mirasta pay sahibi oldukları belirtilmektedir.

Tezimizin sınırları çerçevesinde İslâm felsefe geleneğindeki birkaç filozoftan örneklerle konuyu anlamaya çalıştığımız kadarıyla ileride de görüleceği üzere İslâm'ın kadına tanıdığı haklar ve özgürlük konusunda daha kısıtlayıcı bir düşünce yansıtmışlardır. Hâlbuki bilgelik sevgisine duçar olan filozoflar toplumun problemlerini ve çözüm yollarını diğer insanlardan önce fark ederek tespitleriyle iyileştirme faaliyetlerini üreten ve yürütülmesine destek olan kişiler olmalıydılar. Elbette günümüz kadın konusu ile geçmişin sosyo-ekonomik, politik ya da hukuksal meselelerini tamamen örtüştürmek zordur. Ama bazı filozofların kadın hakkındaki yorum ve

değerlendirmelerinden kadının değeri çerçevesinde tartışılabilir sonuçlara ulaşabileceğimiz gerçeği ile karşı karşıya kalabiliriz.

Genel itibariyle İslâm filozofları ve İslâm ahlâk yazarları kadını, hem yaratılışları bakımından hem de doğaları bakımından erkekten farklı görmektedirler. Dolayısıyla kadınları fiziki güç bakımından erkeklerden daha güçsüz ve duygularını daha çok kullandıkları için akla pek az itaat eden varlıklar olarak tanımlamaktadırlar.

Kadınların duygularına yenik düşen varlıklar olmaları, onların erkeklere nazaran ikinci planda varlıklar olarak tanımlanmasına neden olmaktadır (İbn Sînâ, 2005, s. 199; İkbâl, 2013, s.135; Taşkoprizâde, 2014, s. 188; Kınalızâde, 2020, s. 250; Tûsî, 2021, s. 202). Bireyin yaşamını idame ettirebilmesi ve türünün bekası açısından önemli görülen aile ortamında ahlâki erdemlerinin iffet ve güzel ahlâklı olması gerektiği kadınının sorumlulukları genellikle kocasına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, ev işlerini idare etmesi, çocukların bakımını üstlenmesi ve kocası evde olmadığı durumlarda malını ve namusunu korumasıdır. Ailede evin reisi olarak erkek görülmektedir. Evin reisi, ailenin geçiminden, düzenini sağlamasından ve koruyuculuğundan sorumludur. Bu bakımdan kadın, ekonomik ve eğitim hakkı başta olmak üzere birçok hak ve hukuktan yoksun bırakılmıştır. İslâm filozofları ve İslâm ahlâk düşünürleri, “Erkekler, kadınlar üzerine kavvamdır.” (Nisa 4/34) ayetine vurgu yaparak idari otoritenin sağlanabilmesi için erkeğin mal, mülk, makam, soy ve sop gibi hususlarda kadından üstün olduğunu belirtmişlerdir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 167; Gazâlî, 1993, s. 163; İkbâl, 2013, s. 134; Taşkoprizâde, 2014, 186; Has Hacib, 2020, s. 338; Kınalızâde, 2020, s. 295).

Filozoflarda kadın konusu daha çok felsefenin pratik alanı olan ahlâk ve aile yönetimi alanında vücut bulduğu için çalışma boyunca filozoflarda pratik felsefenin aile yönetimi bölümü araştırma ve inceleme yapacağımız kısım olacaktır. Çalışma hacmi gereği, konumuza dâhil ettiğimiz filozofların kadın ile ilgili görüşlerinin geçtiği ve bu açıdan önemli gördüğümüz eserleri şunlardır: Kindî'nin *Risâleler*'inde insana dair pek çok bilgi vardır. Ancak özelde kadın konusuna değinilmemiştir. Ebû Bekir er-Râzî'nin genel olarak aklın üstünlüğünü merkeze alarak hevadan ve ahlâki hastalıklardan nasıl kurtulabileceğinin yollarını anlattığı *et-Tıbbu'r-Rûhânî* adlı eseri önemlidir.

Fârâbî'nin *el-Medinetü'l-Fâzıla* adlı eseri varlıkların dereceleri, toplumu yönetecek kişinin niteliklerinin konu edinmesi ve insanlar arasındaki cinsiyet farklılıklarını anlamak bakımından önemlidir. *İhvân-ı Safâ Risaleleri* kadın algılarını yansıtan ifadelerin yer alması nedeniyle önemli görülmüştür. İbn Miskeveyh'in *Tehzîbu'l-Ahlâk* adlı eseri kadın ve erkeklerin zevklerinin konu edinmesi, insan nefsinin tanımı, fiilleri, huy sanatı ve çocukların eğitime dair bilgilerin yer alması bakımından önemli görülmüştür. İbn Sînâ'nın *Metafizik* adlı eserinin ikinci cildinin onuncu makalesi olan şehir, aile sözleşmesinde kadınların ontolojik varlığı hakkında bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan *el-Kânûn fi't-tıbb* adlı eseri kadın ve erkeğin anatomisi ve embriyonun döllelenmesinde kadına biçtiği rolün anlaşılması açısından önemli görülmüştür. İbn Hazm'ın *Güvercin Gerdanlığı* adlı eserinde Endülüs'teki kadınların hikâyelerini anlatması yönünden önemlidir. İbn Rüşd'ün *Siyasete Dair Temel Bilgiler, Faslu'l-Makâl, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* adlı eserleri kadın hakkındaki düşünceleri hakkında bilgi vermektedir. Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı siyasetnamesinde kadınlarla ilgili beyitler yer almıştır. İmam Gazâlî'nin *Yöneticilere Altın Öğütler* adlı eseri kadınların sıfat ve halleri, evlenilecek kadında bulunması gerekli hasletler ve toplumda kadının rolü hakkındaki görüşleri yer almaktadır. *İhyâu Ülümi'd-Dîn* adlı eserin 3. cildinin birinci, ikinci ve üçüncü babında evlilik ve kadın ile ilgili bilgiler yer almaktadır. *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserinin ilk cildi ise evliliğin faydaları ve afetleri, kadınlarda korunması gerekli vasıflar, kadınlarla yaşamanın edebleri, karı ve kocanın birbiri üzerindeki hak ve sorumlukları gibi konuların yer alması bakımından önemlidir. İbn Arabî'nin *Fütûhâtı mekkiyye* adlı eserinin 1. cildi kadınların nasıl bir varlık oldukları hakkında bilgi verdiği için konumuz açısından önemli bir eserdir. Nasîruddin et-Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde insan ve kadın hakkındaki görüşleri geniş bir yer kaplamaktadır. Mevlânâ'nın *Mesnevi* adlı eserinde kadına dair bilgiler yer almıştır. Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde "Aile Ahlâkı" bölümünde kadın hakkındaki düşünceleri geçmektedir. Adudüddin el-Îcî'nin *Ahlâk-ı Adudiyye* ve Taşkoprîzâde'nin aynı eserin şerhinde Üçüncü makalede "Ev Yönetimi" bölümünde kadın ile ilgili düşünceleri yer almaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Marifetname* adlı eserinin 2. cildinde kadınlarla ilgili düşünceleri geniş bir şekilde yer almaktadır. Muhammed İkbâl'in *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı* adlı eserinde kadın hakkındaki görüşleri yer almaktadır.

Gerek İslâm felsefesi bağlamında gerek Klasik İslâm ahlâk düşünürlerinde kadın ve kadının toplumsal konumuyla ilgili çok az çalışma bulunmaktadır.¹ Bu yapılan çalışmalar ya yalnızca klasik İslâm filozofları bağlamında ya da yalnızca ahlâk düşünürlerinin görüşleri bağlamında olmuştur. Bu yapılan çalışmalarda, filozofların kadın algısı bütünlüklü bir şekilde ele alınmamıştır. Dolayısıyla daha önce felsefi gelenek çerçevesinde kapsayıcı bir tez çalışması bulunmadığı için konunun araştırılmasının ehemmiyeti söz konusudur.

¹Konu hakkında yapılmış çalışmalar: Rukiye Kızıltunç, **Klasik İslâm Ahlâk Düşüncesinde Kadın Algısı**, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Meryem Büşra Berber, **Klasik İslâm Filozoflarının Kadın Algısı**, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2020

İlyas Altuner, **İslâm Felsefe Geleneğinde Kadın İmgesi**, Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı, İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.

Hülya Altunya, **İslâm Düşüncesinde Metafizik ve Tarih İnkileminde Kadın**, Dini Araştırmalar Dergisi, 2016.

Hülya Altunya, **İslâm Felsefesinde Kadının Temsili Sorunu, Ortaçağda Kadın**, Editör: Altan Çetin, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2011.

2. ANTİK YUNAN'DA KADIN

Antik Yunan döneminin olimpiyat oyunlarının ilk oynanmaya başladığı M.Ö. 776'da başlamış olup, M.Ö. 146 yılında Roma işgali ile sona erdiği bilinmektedir (Atılğan, 2013, s. 16). Antik Yunan uygarlığında kadının sosyal konumu (kültürel, siyasal, ekonomik) oldukça geridedir. Kadının kültürel, siyasal ve ekonomik alanların hiçbirinde etkin rol aldığı söylenemez. Antik Yunan döneminde kadın ve erkeğin biyolojik ve fiziksel farklılıkları cinsiyet bakımından toplum içindeki davranışlarını belirlemiştir. Erkek egemen bir toplum olan Antik Yunan uygarlığında kadın, erkekten sonra yaratılmış ikinci planda bir varlık olarak kabul görmektedir. Antik Yunan'da, erkek kadın üzerinde her türlü sistemli ve kurumsallaşmış tasarruf hakkına sahiptir (Şar İşbilen ve Çığır Dikyol, 2018, s. 97). Antik Yunan'da kadının ikinci sınıf bir varlık olarak görülmesinin ve erkeğe nazaran sınırlı söz hakkına sahip olmasında belirli göstergeler bulunmaktadır. Örneğin kız çocuklarının ailede bir masraf ve yük olarak görülmesi bu göstergelerden birini oluşturmaktadır (Şimşekdir, 2019, s. 79). Kız çocukların daha doğuştan itibaren ikincil sınıf olarak muamele görmesi kadınların yaşamı boyunca her alanda ötekileştirilmeye tabi tutulacağı anlamına gelmektedir. Antik Yunan'da erkek çocukları, kız çocuklarından daha fazla istenmektedir. Ancak diğer yandan düşündüğümüzde, hem erkek çocuklarını hem de kız çocuklarını dünyaya getiren bir kadındır. Dolayısıyla, kız çocuklarının istenmemesi bir çelişkiyi beraberinde getirmektedir.

Antik Yunan'da ailede bir yük olarak görülen, ev ekonomisine katkıda bulunmadığı düşünülen kadınlar, topluma da faydalı birer birey olarak kabul görmemektedirler. Genel olarak ailede çocuğun yerini belirleyen kişi babadır. Çocuk doğar-doğmaz baba onu kabul eder veya etmez, yani çocuğun yaşayıp yaşamamasına karar veren kişi erkektir. Çoğunlukla kız çocuklarının kabul edilmediği, ölüme terk edildiği bilinmektedir (Server Tanilli akt. Yıldız ve Yurt, 2018, s. 131). Kızlar babaları ya da erkek kardeşleri tarafından evlendirilmekteydiler (Julia Annas akt. Yıldız ve Yurt, 2018, s. 130). Antik Yunan'da evliliğin büyük amaçlarından biri soyun devamını sağlamaktır. Antik Yunan'da kadınlar evde iyi kadın olmak için kendilerini yetiştirmekteydiler. Eski Yunan'da çocuğu olmayan kadınlar ve bekârlar toplumda hoş

karşılanmamışlardır (Server Tanilli akt. Yıldız ve Yurt, 2018, 131). Yaşam alanı sadece evin içerisi ile sınırlandırılan kadının kamusal alana dâhil edilmediği bilinmektedir (Ney Bensadon akt. Yıldız ve Yurt, 2018, s. 130). Ayrıca bu dönemde kadınların kendi adlarına mülk edinme hakkı bulunmamakla birlikte mirastan da pay alma hakları bulunmamaktadır (Julia Annas akt. Yıldız ve Yurt, 2018, s. 130).

Antik Yunan toplumunda kadının zayıf ve güçsüz bir varlık olarak görülmesi, aynı zamanda kontrol altına alınması gereken bir tehdit olarak düşünülmesine neden olmuştur. Ayrıca tehlikeli görülen kadınlar, toplumda genç erkeklerden uzak tutulmaya çalışılmış ve buna dair önlemler alınmıştır. Nitekim Antik dönemden kalma vazolar dönemin cinsiyeti hakkında bilgi vericidirler. Bu vazolarda, yer alan kadın ve erkek figürlerinin hangi davranış biçimleri çerçevesinde resmedildiği vs. dönemin cinsiyet rollerini aktarmak açısından önemlidir. Bu vazolarda, erkekler ve genç erkeklerin ilişkilerinin resmedildiği dikkat çekicidir. Çünkü kadınlar toplumda tehdit unsuru olarak betimlendiklerinden dolayı, özellikle genç erkekler kadınlardan uzaklaştırılmak için olgun erkeklerin gözetimine bırakıldığı ve onunla birlikte vakit geçirdikleri bilinmektedir. Olgun erkek, genç erkeği eğiterek bir “kadın gibi” yetişmesini önüne geçmektedir. Bu nedenle, vazolarda olgun erkek ve genç erkeklerin ilişkisinin resmedilmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Vazolarda, figürlerin birbirlerine hediye verirken, kur yaparken ve birbirleriyle cinsel münasebette bulunurken resmedildiği görülmektedir (Dover, akt. Atılgan, 2013, s. 16). Genç erkeğin kadından uzaklaştırılıp olgun olan erkeğin yanına verilmesi bir nevi kadının duyguyu temsil ettiğini ve böylece edilgen, erkeğin ise akıllı temsil ettiğini ve etken olduğunu çağrıştırmaktadır.

Antik Yunanda kadın, sosyal yaşamda eşitsizliğe tabi tutularak ev ile sınırlandırılmaktadır. Çünkü sosyal alan, egemen olan zihniyet tarafından “olması gereken” şeklinde kendini var etmektedir. Erkek, kadının kamusal alanını temsili konumunda olduğu için, kadının kişisel alanı ile toplumsal alanı arasındaki ilişkiyi erkeğin sağlıyor olması, kadının toplumsal ve siyasi alandan uzaklaştırılmasına sebep olmuştur (Çolakoğlu, 2015, s. 224). Dolayısıyla toplumsal ve siyasal alandan soyutlanan kadın, kendi bireysel alanı içerisinde kısıtlı bir hayat tarzına mahkûm kalmaktadır.

Antik Yunan'da kadının sosyal konumu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini anlamak açısından *Aristophanes*'in eserlerinde çizdiği kadın profili dikkat çekicidir. *Aristophanes*'in özellikle *Lysistrata* adlı eserinde kadının konumu ve zekâsıyla dalga geçici bir anlatım söz konusudur. *Lysistrata* eserinin konusu, Atina ve Sparta arasındaki anlaşmazlığın çözüme ulaşılması ile ilgilidir. Bu çözüm ise ancak kadınların kendilerini erkeklerden alıkoymakla halledilebilir bir durumdur. Tek perdelik olan bu oyunda *Lysistrata* bir kadındır. Bu kadın, diğer tüm kadınlarla birlikte örgütlenerek Atina'ya barışı getirmek için çabalamaktadır (*Aristophanes*, 1958). *Lysistrata* eserinden kadınların konumuna ilişkin bilgi verici bazı diyaloglar şu aşağıdaki gibidir:

Lysistrata: Kuduracağım öfkemden, nasıl olur, bir de erkekler bizi kurnaz, becerikli bilirler.
 Kleonike: Öyleyizdir ya,
 Lysistrata: Öyleyizdir ama bir iş için toplanalım, konuşalım dedik, hem de şöyle böyle bir iş de değil, uykularını bırakıp gelemiyorlar.
 Kleonike: Sabret, şekerim, gelirler. Kadın kısmının evden çıkması kolay mı? Kimi kocasına bakacak, kimi çocuğunu yatıracak, yıkayacak, mama yedirecek (*Aristophanes*, 1958, s. 50).

Diyaloglardan anlaşıldığı üzere; Antik Yunan'da kadının ev içi görevi, kocasının hizmetini yapmak, çocuklarının bakımını yapmak, ev içi işlerini yapmak şeklinde sıralanmaktadır. Kadına tanınan bu görevler ataerkil toplum yapısını yansıtmaktadır. İlerleyen diyaloglar şu şekilde devam etmektedir:

Lysistrata: ...Yunanistan'ın kurtulması kadınların elinde!
 Kleonike: Yandı öyleyse Yunanistan!
 Kleonike: Böyle parlak işleri kadınlardan nasıl beklersin! Akıllı kişilerin işleri bunlar. Bizim işimiz gücümüz boya sürünmek, takıp takıştırmak, sarı fistanđı, süslü pabuçtur... (*Aristophanes*, 1958, s. 51).

Diyaloglarda çok net şekilde ifade edildiği üzere; kadın dönemin toplumunun kendine uygun gördüğü görev ve sorumlulukları benimsemektedir. Kamusal alandaki işlerin erkeğe bırakılması gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Diğer yandan, erkek-akıl özdeşleştirilmesi yapıldığı da açık bir şekilde ortadadır. Aklın söz konusu olduğu işlerin erkeklere bırakılması gerektiğinin vurgusu yapılmaktadır. Kadın, kendini özel alanla sınırlı görerek, evdeki işlerin yanında dış görünüşüne önem vermesi gereken bir varlıktır.

Antik Yunan döneminde kadın ve erkeklerin sosyal yaşamda eşit olmadıklarını “Agoralar” dan da anlayabiliriz. Bu dönemde “Agoralar” kent merkezine yakın sadece erkeklerin bir arada sohbet ettikleri, alışveriş yaptıkları ve eğlenceler düzenledikleri meydanlardır. Bu mekânlar sadece erkekler için düzenlendikleri bilinmektedir (Acıl, 2018, s. 49-50). Böylece eğlenceler, alışveriş, sosyalleşme, hukuki ve politik boyutlu görüşmeler, felsefi sohbetler sadece erkeğe atfedilmektedir. Eğitim, dini ritüeller, evlilik, cenaze törenleri ve şenliklerde kadınlar, kısıtlı alana sahip olmuşlardır. Kadının bulunması gereken yer ev olarak görülmekte fakat bu evin içerisinde de onların erkeklerle karşılaşmaması için özel bir alan ayrıldığı bilinmektedir (Hallaç, 2021, s. 47). Anlaşıldığı üzere; Antik Yunan’ın ataerkil toplumunda kadının yaşam alanı ev içi sorumluluklarla sınırlandırılmaktadır.

Antik Yunan’da kadın için gurur verici en önemli unsur, iyi veya kötü herhangi bir şekilde erkekler tarafından konuşulmuyor olmasıdır. Bu dönemde kadının, sosyal yaşamda görünmemesi ve kendinden söz ettirmemesi gerekmektedir. Böylece kadın, görünmeyerek ve kendinden söz ettirmeyerek namuslu bir kadın olabilmektedir. Çünkü erkek, kendisinin ve ailesinin namusunu, kadının (eşi, kızı, ya da kız kardeşi) davranışlarına borçluydu (Öztürk, 2012, s. 121).

Kadının erkekle bir araya gelmesinin uygun görülmediği böyle bir toplumun gelişim göstermesindeki etkenleri ancak, aynı toplumun bireylerini nasıl eğittiğine bakarak anlayabiliriz. Bu geleneksel ataerkil değerler çevresinde şekillendirilen kadın, evlenmeyi, iyi bir eş olması ve daha sonrasında ise iyi bir anne olması şeklinde kabul görmüştür. Bu tür kalıp yargılar çocukluktan itibaren öğrenilmiş davranış biçimleri olarak düşünüldüğünde, kız ve erkek çocukların yetiştirilmesinde hâkim olan egemen anlayış önem taşımaktadır (Hallaç, 2021, s. 48).

Antik Yunan’da kız çocuklarının eğitim hakkından söz edilemez. (Ney Bensadon akt. Yıldız ve Yurt, 2018, s.130). Bu dönemde sadece varlıklı ailelerin kız çocukları eğitim hakkına sahip olmuşlardır (Ian Jenkins akt. Yıldız ve Yurt, 2018, s.131). Antik Yunan toplumunda kadınların eğitimi, ev işlerinde ve el işlerinde kendilerini geliştirmekle sınırlıdır. Bu dönemde kız çocuğunun erkek çocukla aynı eğitimi görememesinin önemli nedenlerinden bir tanesi, eğitimin devlet işlerinde rol alacak bireyleri

yetiştirmesi amacına hizmet etmesidir. Siyaset, erkek işi olarak görüldüğü için kadının eğitim alması gereksiz görülmektedir. Bu dönemde eğitim, erkekleri yetiştirmek açasından önem arz etmekteydi. Kadın, zayıf ve güçsüz görüldüğü için aile ve toplum içerisinde varlığı belirsiz olmuş onun doğumundan itibaren her türlü kararı erkek vermiştir (Demiralp, t.y, s. 8; Taslaman ve Taslaman, 2021, s. 27).

Yukarıda anlatıldığı üzere kadın evin içerisinde kendisine ayrılmış bir bölümde oturmaktadır. Herhangi bir eğitim görme hakkı bulunmamaktadır. Hatta Demokritos'un "Bir kadın düşünmeyi öğrenmemeli çünkü bu kötü sonuçlar doğurur" uyarısını yaptığı bilinmektedir. Menander bir komitesinde, evli erkekleri uyararak için şu sözleri söyletmiştir: "Karisına okuma-yazma öğreten koca, hiç de iyi bir şey yapmış olmaz; sadece bir yılının zehrine zehir katmış olur (Holland, 2019, s. 35-36). Filozofların söylediklerinden de anlaşıldığı üzere, kadının eğitim görmesi tehlikeli bir durum olarak algılanmaktadır.

Antik Yunan'da kadın özel alanla erkek ise kamusal alanla bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde kadın siyasi alandan uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Yalnızca Antik Yunan döneminde değil ataerkil toplum yapısının egemen olduğu tüm dönemlerde kadın kamusal alandan uzaklaştırılarak, suskun bir rol üstlenmeye mahkûm edilmiştir. Bu dönemde kadın ve erkeğe farklı sorumluluklar yüklenmiştir. Kadına düşen sorumluluklar genellikle, ev idaresi ve çocuk bakımındır. Kadının ev içi sorumluluğu toplum tarafından daha fazla önem arz etmiştir. Böylece kadın kamusal alanda pasif kılınmıştır. Kamusal alanlarda esas figür olarak erkek görülmüştür. Esas figür olarak erkeğin görülmesiyle, yasaların da birey olarak erkeği kabul eder şekilde gelişim göstermesine neden olmuştur (Hallaç, 2021, s. 43).

Atina siyasal alanında kadın, sadece birilerinin kızı veya eşi olarak tanımlanmıştır. Kadının bu şekilde tanımlanması, onun kısıtlı temsilinin göstergesi demektir. Kadın, doğal olarak bir birey olduğu için yaşadığı toplumda siyasal yaşamında özgürce hak sahibi olması gerekirken ne yazık ki, yurttaş olarak nitelendirilmeyen kadın, bir diğerinin bir şeyi olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu demek oluyor ki, Atina'da vatandaşlık hakkı öncelikli olarak erkeklere tanınmıştır (Özkan, 2018, s. 5). Dolayısıyla kadın siyasal alanın dışında bırakılarak, erkekler tarafından kontrol altında

tutulması daha güvenilir bir durum olarak düşünölmüştür. Diğer bir yandan, kadının siyasi yaşamını kısıtlamıştır. Çünkü kadınların siyasi ve dilsel olarak temsil alanı bulabilmesi için öncelikle özne olarak tanımlanması gerekmektedir. Oluşan tüm bu eşitsizlikler sonucunda, kadın; ötekileştirilmiş ve demokrasi sadece erkekler için organize edilmiş bir yönetim biçimi hâlini almıştır. Kadın siyasi alandan soyutlanarak eve, Antik dönemdeki adıyla Oikos'a hapsedilmiştir. Kadına yönelik böyle bir ötekileştirme sonucunda özel alan ve kamusal alan ayrımı aynı zamanda kadın alanı ve erkek alanı şeklinde bir ayrım meydana getirmesine neden olmaktadır (Hallaç, 2021, s. 45-46; Koç Başar, 2021, s. 1331).

Kadınların bağımsız varlıklarının kabul edilmeyişi ve sadece evde sınırlı bir yaşam sergilemeleri neticesinde eğitimsizlik artmıştır. Bu dönemde Atina'da kadınlar erkekler gibi eğitim alamamışlardır. Kadının kamusal alanda gerekli olmadığı nedeniyle eğitim görmesinin pratik bir fayda sağlayamayacağı savı öne sürölmüştür. Atina'da kadınlar, çok erkek yaşta evlenip çocuk yapmak, yemek pişirmek, dikiş dikmek, örgü örmek gibi işler meşgul olmuşlardır. Erkekler ise bu yaşlarda kamusal alanlarda görev alabilmek için, retorik sanatla ilgilenmişlerdir ve ayrıca iyi asker olabilmek için fiziksel eğitim görmüşlerdir (Koç Başar, 2021, s. 1338).

Antik Yunan'da kadının toplumdaki yerini anlamak bakımından sadece Atina demokrasisinde kadının konumuna yönelik açıklamalar yeterli değildir. Zira Yunan şehirleri geniş bir coğrafyaya yayılmış ve şehirlerin yaşam şekilleri, yönetim anlayışları vs. farklı biçimlerde gelişme göstermiştir. Örneğin Sparta'da kadınların durumu Atina'ya nazaran daha iyidir. Yani kadınlar daha özgürdürler. Sparta'da kız ve erkek bebelere aynı muamele gösterilmiştir. Bu nedenle Sparta'da kız bebelerinin Atina'ya oranla ölüme terk edilme ihtimalleri daha azdır. Sparta'da kız çocuklarının eğitimi belli bir dereceye kadar erkeklerle aynı paralellikte ilerlemiştir. Örneğin fiziksel güç hem kız çocukları hem de erkek çocukları için önemli görülerek, kız çocukları da erkekler gibi spora teşvik edilmiştir. Bir diğer taraftan Sparta'da kız çocukları Atina'daki gibi çok erken yaşta evlenmemektedirler. Yine Atina'dan farklı olarak kadınlar, kendi mülkiyetlerine sahip olabilmişler ve mülklerini istedikleri şekilde düzenleme hakkına sahiptirler. Her ne kadar Sparta'da kadınlar Atina'ya

nazaran daha özgür olsa da neticede Sparta kadınının da tıpkı Atina'daki gibi görevi annelik, erkeğin görevi ise orduya hizmet etmektir (Koç Başar, 2021, s. 1340-1342).

Antik Yunan'ın sosyal ve siyasal düşüncesinde kadının statüsünü ve cinsiyet rollerini daha ayrıntılı şekilde inceleyen ve bu konudaki görüşleri hem kendi dönemlerinde hem de sonraki dönemlerde etkili olan düşünürler, Platon ve Aristoteles olmuştur.

2.1 Platon'un Düşüncesinde Kadın

Platon (ö. 347) Antik Yunan toplumunun kadın ve erkeği eşit görmeyen genel anlayışına karşılık olarak Platon, çağına göre kadınlara önemli haklar ve eşitlik vadeden bir düşünürdür. O, kadın ve erkek arasındaki tek farkın biyolojik olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, Antik Yunan toplumunda kadın-oikos, erkek-kamusal şeklindeki tablonun dışına çıkmaya çalışmıştır. Ona göre, "Devlet yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı bir iş yoktur." (Platon, 2020, s. 157). Platon, devlet yönetiminde kadına erkekle eşit haklar tanımlamaktadır ancak kadının erkek kadar iyi olamayacağını şu ifadelerle belirtmektedir: "Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Ne var ki kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz." (Platon, 2020, s. 157). Diğer taraftan Platon, yaratılışları aynı olan kadın ve erkeklere benzer işleri vermek gerektiğini ve benzer işleri göreceklere aldıkları eğitimin de benzer olması gerektiğini şu ifadelerle aktarmaktadır: "Yaratılışları bir olduğuna göre eş eğitim görebilirler." (Platon, 2020, s. 159).

Platon'un kadınlar hakkındaki görüşlerine özellikle *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerinde rastlanılmaktadır. Platon toplumsal hayatta kadınlara erkeklerle eşit haklar tanımış olsa da birbiriyle ters düşen ifadelerine rastlamak da mümkündür. Platon düşüncesinde kadın ve erkek arasındaki en önemli farklılık biyolojik temellidir. Platon'un kadınlar hakkındaki görüşlerine rastladığımız diğer önemli eseri *Timaios* adlı eseridir. Platon'un bu eserinde de, yer yer kadınlar hakkında farklı görüşlerine rastlamak mümkündür. Platon'un aynı eserlerinde veya farklı eserinde kadınlar hakkında yer yer farklı görüşlerinin olması; yaşadığı çağın ataerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla filozofun içinde bulunduğu çağın dayattığı genel düşüncelerin dışına çıkamadığı görülmektedir. Platon'un kendi çağının dayattığı genel

düşüncelerin dışına çıkamadığı, Françoise Hêritier ve Nicole Bacharan arasında geçen diyaloglarda konu edilmiştir. Françoise Hêritier, “Platon, iki cinsin eşitliğini teorik ve soyut olarak kabul ediyor ama zamanının düşünce sistemlerinin koyduğu engelleri aşamıyordu.” (Heritier vd., 2014, s. 43) ifadelerini öne sürmüştür. İlerleyen diyaloglarda Françoise Hêritier ve Nicole Bacharan arasındaki diyalog şöyle devam etmektedir.

Nicole Bacharan: Platon yine de kadın-erkek eşitliğini onaylıyordu değil mi?

Françoise Hêritier: Evet, kadınların erkeklerden daha aşağı görülmesinin mantıklı bir nedeni olmadığını kabul ediyordu. Ancak diğer düşünürler gibi Platon’da, soyut “cinsiyetler arası eşitlik” düşüncesi ve kişiler/cinsiyeti olan bedenler arasındaki gerçek ilişki bağlamında küçük bir ayrım vardı hep. Platon’da beni en çok şaşırtan, kafasındaki cinsiyetler arası eşitlik düşüncesinin yalnızca belirli bir sosyal sınıftaki kadınlar için geçerli olmasıdır. Yalnızca yurttaş sınıfında yer alan, Yunan ebeveynlerden doğmuş özgür kadınlar eşitlik hakkında yararlanabilirlerdi. (Hêritier, vd., 2014, s. 43-44)

Diyaloglardan anlaşıldığı üzere; Platon’un eşitlik düşüncesi yalnızca belirli bir sınıftaki yurttaşlar için geçerlidir. Platon’un kadını nasıl değerlendirdiğine dair aynı eserlerinde veya farklı eserlerinde görüşleri farklılık gösterse de neticede, yaşadığı döneme kıyasla kadınlara önemli haklar tanıyan bir filozoftur. Daha önce hiç görülmeyen, kadınların da dâhil olduğu ve onların da görev aldığı bir toplum tasarlamıştır. İslâm filozofları nefis ve insan konusunda Antik filozoflardan Platon ve Aristoteles’ten etkilendikleri için onların düşüncelerini anlamakta fayda vardır. Bu açıdan Platon’un kadın konusuna daha ayrıntılı eğilmeye çalışalım.

2.1.1 Ontolojik Açıdan Kadın

Platon düşüncesinde insan, ruh ve bedenden meydana gelen bir varlıktır. Platon’un *Timaios* diyalogunda yer alan bir bilgiye göre ruh, Tanrı’nın yaratmış olduğu tanrıların çocukları tarafından yaratılmıştır. Platon ruhu Tanrı’nın değil, onun yarattığı çocuklar tarafından yaratılmasının sebebi olarak, Tanrı’nın sözü olduğunu belirttiği “Onları kendim yaratıp kendim can verseydim, tanrılara eş olurlardı. İşte onların ölümlü varlıklar olması gerekiyor.” (Platon, 2001, s. 42) ifadeleriyle açıklamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Platon, insanın yaratılışının Tanrı kadar mükemmel olmadığını ve Tanrı kadar mükemmel olması durumunda insanın ölümlü bir canlı olamayacağını anlatmaya çalışmaktadır. Platon’a göre ruh, maddeden önce var olmuş ve ilk

yaratılanlardan biridir. Platon'da ruhun maddeden önce var olduğu, *Yasalar* adlı eserinde şöyle anlatılır:

“...Galiba hemen herkes ruhun nasıl bir varlık olduğunu ve gücünün ne olduğunu bilmiyor: onunla ilgili başka şeyler arasında özellikle oluşumunu, ilk yaratılanlar arasında olduğunu bütün maddelerden önce oluştuğunu, başka her şeyden daha çok bunların değişim ve dönüşüm ilkesi olduğunu bilmiyorlar; eğer bu böyleyse, ruh cisimden daha eski olduğuna göre, ruha ilişkin olan her şeyin de maddeyle ilgili olanlardan daha önce oluşmuş olması zorunludur.” (Platon, 1998, s. 391)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Platon'a göre ruh maddeden önce var edilmiştir ve ilk yaratılanlardan olup bütün değişim ve dönüşümün başlıca ilkesidir. Platon ruh ve beden in etkinlikleri arasında karşılaştırma yaptığında, ruhu öncelikli tutarak ona önemli pay ve yetki vermektedir. Çünkü beden in davranışlarının sebebi ruhtur. Başka bir ifadeyle ruh tüm niteliklerini beden sayesinde göstermektedir. “Bütün eylemler ruhla doludur, içlerinde her türlü erdemle kötülük bulunur, ruhla beden bir kez yaratıldıktan sonra artık yok olmazlar.” (Platon, 1998, s. 401). Platon, iyilikler ve kötülükler dâhil bütün eylemlerin ruhun etkinlikleri olduğunu öne sürmüştür.

Platon *Phaidon* diyalogunda da ruhu bedenle karşılaştırırken ruhu yüceltir ve öncelikli görür. Ona göre doğa bedene kölelik, ruha ise emretmek özelliğini vermiştir. “Ruh ve beden beraber olduklarında tabiat, sonuncuya köleliği ve boyun eğmeyi, birinciye komutanlığı ve efendiliği verir.” (Platon, 1989, s. 52). Platon bu köleliğin ölümlüye, emretmenin ise Tanrısal olana layık olabileceği sonucuna varır. Kısacası ona göre ruh; düşünen, dağılmayan, sabit olan ve ölümsüz olan ile temsil edilirken, beden ise düşünmeyen, dağılan, aynı kalmayan sürekli değişen ve ölümlü olanla temsil edilir (Platon, 1989, s. 52).

Platon ruhun maddeyle vücut bulmasını, ruh için bir düşünüş olarak nitelemektedir. Ona göre ruh, maddeden yani bedenden uzak kaldığı müddetçe hakikate ulaşır. “Ruh, kendisini ne işitme, ne görme duyusu, ne acı ne haz, hiçbir şey bulundurmadığı zaman daha iyi düşünür; böylece kendi içine çekilerek teni uzaklaştırır ve onunla her türlü ilişkiyi elden geldiği kadar keserek gerçeği kavramaya çalışır.” (Platon, 1989, s. 17) Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere; Platon'a göre ruh, beden in içindeyken veya ruh beden in emrindeyken hakikate ulaşması mümkün değildir. Platon düşüncesinde ruh

maddenin içindeyken veya onun emrindeyken hakikate ulaşamama gerekçesi, bedenın zorluklarının olmasıdır. Ona göre bedenimiz, kendisini beslemeye mecbur olduğumuz için, binlerce kötülöklere sebep olur. Ayrıca bedende hastalıkların meydana gelmesi hakikatin peşinden koşmaya birer engel olduğunu belirtmektedir. Bunların dışında; bedenın, insanı istekler, tutkular, korkular, kuruntular ve bin türlü saçmalıklarla dolduracağını belirterek her türlü kötülüğün; kavgaların, geçimsizliklerin ve çabalamaların yalnız bedenden ve onun isteklerinin bir sonucu olduğunu vurgular. Diğer bir yandan; insanın mal ve para edinme hırsının da bedenın tutku ve arzularından kaynaklandığını düşünen filozof, bu tutkular yüzünden insanın bedeninin kölesi olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla Platon'a göre bedenın insanı kendisiyle ilgilenmeye mecbur bırakması sonucunda, insan ruhla ve şeylerin özü ile ilgilenmesine set çekmektedir. Bu engel sonucunda ise, insan asıl olan bilgelikten uzaklaşabilir. Bundan ötürü Platon'a göre bir şeyi gerçek olarak bilmek istiyorsak, tenden ayrılmamız, yalnız ruhla, nesneleri kendilerinde temaşa etmek gerekmektedir (Platon, 1989, s. 19-20).

Platon'da kadın ve erkek arasında ontolojik bakımdan bir farklılık olup olmadığı konusu da ruh ve bedenle ilgilidir. Platon'da ruh erkeği, beden ise kadını temsil etmektedir. Ruh düşünen, yöneten, dağılmayan, sabit olan ve ölümsüz olan ile temsil edilirken, beden ise düşünmeyen, dağılan, aynı kalmayan sürekli değişen ve ölümlü olan ile temsil edilmektedir. Ruh üstün cinstir, beden ise ikinci, aşağı olan cinstir. *Timaios* eserinde yer alan bir ifadeye göre erkek cinsi ilk ve üstün olarak yaratılmıştır. İnsanlar arasında yaşamlarını kötülük etmekle geçirenler ve korkaklık gösterenler, dünyaya ikinci gelişlerinde kadın olarak gelmişlerdir (Platon, 2001, s. 110). İkinci hayatlarında dünyaya kadın olarak gelmek ifadesinde kadın, bir ceza niteliğinde aşağı cinsi ifade eden bir varlık olarak görülmüştür (Platon, 2001, s. 111). Platon düşüncesinde erkek, etkin ve belirlenmiş form iken; kadın edilgen ve belirlenmemiş madde ile aynı hiyerarşide yer alır.

Platon doğuştan kadın ve erkek arasında farklılıkların olduğunu vurgular. Ancak fiziksel olarak güçlü bir kadını, güçlü bir erkekten daha zayıf; fiziksel olarak güçlü bir kadını da zayıf bir erkekten daha güçlü görür (Özturan, 2020, s. 466). Bu bağlamda aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz üzere Platon kadınlar ve erkeklerin

üstlenecekleri işler konusunda yaratılıştan gelen biyolojik farklılıklarının göz önünde bulundurulmaması gerektiğini savunur. Bu görüş kadınla erkeğin yaratılış farklılıklarının önemsiz olduğu manasına gelmemektedir. Platon fiziki olarak erkeklerin kadınların daha güçlü olduğunu savunur ancak kadınların çocuk doğurma özelliklerinin bir üstünlük olarak görülmesi gerektiğini açıklar (Dağdelen, 2021, s. 823).

2.1.2 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın

Bu başlık altında Platon'un düşünce sisteminde, ideal toplum düzeni içerisinde kadınlara ne şekilde görevler tanımlanması gerektiği, ideal toplum düzeni için kadına uygun görülen eğitim durumu, kadın koruyucular, aile kurumu, koruyucular arasında evliliklerin nasıl olması gerektiği, çocukların kim tarafından ve nasıl bakılması gerektiğine dair bilgilere yer vereceğiz.

2.1.2.1 Ailede kadın

Aile kurumu Antik Yunan'da oldukça önemli bir yere sahiptir. Aile kurumunun Antik Yunan'da önemli bir yere sahip olmasında, dönemin geleneksel törenlerinin çoğunun evlilik kurumu üzerine gerçekleşmesi ile kendini göstermektedir. Antik Yunan dönemi törenleri hakkında bilgi verici özelliklere sahip olmaları bakımından vazolarda, "kız verme", "kız alma" törenleri önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda tüm evli insanların her birinin mutlaka bir çocuğu olması gerektiği düşüncesi hâkim olmakla birlikte, erkek çocuğu daha fazla istenilmektedir. Antik Yunan'da tüm hayatları boyunca 'kyrios' adı verilen ve 'biri üzerinde yetkiye sahip', 'yetkili', 'denetleyici', 'efendi' anlamlarını taşıyan bir haminin himayesi altında yaşamak zorundaydılar. Kadınlar evlenmeden önce ilk olarak babaları ve erkek kardeşlerinin, evlendikten sonra ise kocalarının himayesinde olmuşlardır.

Platon *Yasalar* adlı eserinde evliliğin devletin yararına olması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre aile kurumu geleceğin nesillerini meydana getirmek açısından önemlidir. Herkesin en geç otuz beş yaşına kadar evlenmiş olması gerektiğini ve buna uymayan kişilerin ise her yıl para cezasına çarptırılması gerektiğini düşünen Platon'da (Platon, 1998, s. 242) evlilik, bir tercih meselesi olmaktan ziyade

devletin uygun gördüğü biçimde gerçekleştirilmesi zorunlu bir kuruma dönüşmektedir. Ayrıca ona göre evlilik birbiri ile aynı özelliklere değil farklı özelliklere sahip olan insanlar arasında olması gerekir. Evliliğin birbiri ile farklı özelliklere sahip insanlar arasında olması sonucunda ise, toplumda bireyler arasında farklılıkların azalacağını ifade etmektedir. Platon ütopyik düşünceleriyle neredeyse aile kurumunu ortadan kaldıracak şekilde kadın ve çocuk ortaklığını da savunmuştur (Platon, 1998, s. 242).

Platon'un eserlerinde kadınlar hakkında yer yer çelişkili görüşlerine rastlanılmaktadır. Kadınlar hakkında farklı görüşlerinin olması yaşadığı dönemin ataerki toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Platon, bir yandan kadın ve erkek arasındaki tek farkın yaratılıştan gelen biyolojik temelli olduğunu öne sürmektedir. Kadınların erkekler gibi eğitim alabileceklerini, erkeklerle aynı işleri yapabileceklerini ifade etmektedir. Diğer yandan ise kadınların hiçbir işte erkekler kadar başarılı olamayacağını belirtmektedir. Ancak bu farklılık nedeniyle kadınları eve hapsetmek gerektiği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Zira Platon kalıp yargıların ötesinde devletin yararını gözetmektedir.

Platon *Yasalar* adlı eserinde kadının konumu, kadınlara ne gibi işler tanımak gerektiği konusunda ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Buna göre farklı bölgelerdeki kadın profillerini karşılaştırarak bir sonuca varmaktadır. Platon farklı ulus kadınlarının binicilik, ok ve başka silahlar kullanma konusunda erkeklerle aynı eğitimi aldıklarını ifade ederek, kendi yaşadığı dönemde kadınların erkeklerle aynı çalışmalarını yapmamasını yanlış bulmaktadır. Dolayısıyla kadınları erkeklerle olabildiğince bir tutmak gerektiğini söylemektedir. Diğer yandan, kadınlar yaşama erkeklerle birlikte katılmayacaksa o zaman onlar için başka bir düzenleme getirmek getirdiğini ve bu düzenlemenin nasıl olması gerektiğini farklı uluslardan örnek vererek şöyle ifade etmektedir:

Trakyalıların ve daha pek çok ulusun kadınlardan tıpkı köle gibi çiftçilik, sıgırtmacılık, çobanlık ve hizmetçilikte yararlandıkları bir uygulamayı mı? Yoksa bizde ve bizim oradakiler gibisini mi? Nitekim bugün bizde bu konuda şöyle bir uygulama var: deyim yerindeyse, tüm servetimizi bir dam altında toplayarak bunu kullanmayı, mekik kullanıp yün işleriyle uğraşmayı kadınlara bırakmışız. Yoksa bunların ortası olan Isparta sistemini mi buyuralım? Kızlarınız beden eğitimine ve müzik çalışmalarına katılarak yaşamak zorundadır; kadınlarınız yün işleriyle uğraşmazlar, ama hiç de önemsiz ve değersiz olmayan, çaba dolu bir yaşam sürerler, ev işleri, ev yönetimi ve çocuk yetiştirme yükümlülüklerini kararınca yerine getirirler, ama savaş işlerine karışmadıkları için bir

gün kentleri ve çocukları uğruna savaşmak zorunda kalsalar, Amazonlar gibi ustalıkla ne ok ne de başka bir silah kullanamazlar, tanrıça gibi mızrak ve kalkan kuşanamazlar, yurtları yağmalanırken, belli bir düzen içinde yiğitçe karşı durup, çok büyük olmasa bile düşmanlarda korku uyandırmazlar. Bu şekilde yaşamakla Sarmat kadınlarıyla kesinlikle bir benzerlikleri yoktur, ama Sarmat kadınları bu kadınların yanında erkek gibi görünebilir. Böylece sizin yasa koyucularınızı isteyen istediği kadar övsün. Yasa koyucu yarım iş yapmamalı, tamamlayıp öyle bırakmalı; kadınların lüks ve bol harcamalar içinde düzensiz bir yaşam sürmelerine izin verip, yalnız erkeklerle ilgilenmekle, devlete mutlu bir yaşamın iki katı yerine tam anlamıyla yarısını bırakıyor.” (Platon, 1998, s. 283-284)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Platon kadınların yalnızca ev işleri, ev yönetimi ve çocuk yetiştirme gibi işlerle değil, aynı zamanda erkekler gibi beden ve müzik gibi eğitimleri de görmek gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre kadını kamusal alandan çıkartıp eve sıkıştırmak devlet için dezavantaj olacaktır.

2.1.2.2 Eğitim alanında kadın

Platon genel eğitim meselesini bedeni beslemek için jimnastik, ruhu beslemek için ise müzik olmak üzere iki farklı şekilde ele almıştır. Ancak eğitimde öncelik erkeklere aittir. Çünkü erkekler, “babasından çok devletin malıdır.” (Platon, 1998, s. 281). Erkekler devletin malı olduğu için, zorunlu olarak eğitim görmeleri gerektiğini ifade eden Platon, erkeklerin gördüğü eğitimin aynısının kadınların da görmesi gerektiğini belirtmektedir (Platon, 1998, s. 281).

Platon ideal devleti tasarlarken ilk önce insandan hareket ederek bir birlik ortaya koymaya çalışmıştır. Bu nedenle Platon, devleti oluşturan insan ile devletin temel özelliklerinin benzer olması gerektiği düşüncesinden yola çıkar. Ona göre insanda toplamda üç yön bulunur: Bunlar; bilgi edinen, isteyen ve öfkelenen yönlerdir. Bu yönler devletin meydana gelmesinde temel alınır ve ideal bir devletin üç saç ayağı oluşturulur. İnsanın özelliklerinin temel alındığı böyle bir devletin yönetim biçimi de aynı doğrultuda “besleyiciler takımı”, “koruyucular takımı” ve “yöneticiler takımı” şeklinde biçimlenmelidir. Besleyiciler takımı, toplum yaşamının maddi temellerini oluşturur. Koruyucular takımı, yasaların yürütülmesini ve devletin varlığının işlerlik kazanarak korunmasını sağlar. Yöneticiler takımı ise bilgi ve düşünceleriyle yasalar yaparak devleti yönetecek şartları oluşturur (Platon, 2020).

Platon’un tasarladığı ideal toplum düzenini gerçekleştirebilmek adına koruyucular sınıfı önemli bir yere sahiptir. Ona göre koruyucular sınıfı, belli niteliklere sahip olan

ve iyi bir eğitim alması gereken sınıfı temsil eder. Platon, koruyucular sınıfına kadınları da dâhil ederek, erkeklerle aynı işi göreceklere o halde aynı eğitimi de görmeleri gerektiğini söyler. (Platon, 2020, s. 452).

Kadınların toplumda ne şekilde yer alacaklarına dair bir diyalogda Platon şu ifadelere yer verir: “Çoban köpeklerinin dişileri sürüyü erkekler gibi kollayacak mı, avlanacak mı, her işi ortaklaşa yapacak mı, yoksa yalnız eve mi bakacak? Çocuk yapıp büyütmekten başka bir işe yaramazlarmış gibi, yalnız ev işleriyle uğraşacaklar da sürüyü kollamak yalnız erkeklere mi düşecek?” (Platon, 2020, s. 152). Kadın ve erkeğin aynı rolleri üstlenebileceğini göstermek için kadının da koruyucu sınıfına dâhil edilmesi gerektiğini göstermek için köpek örneğini veren Platon’un asıl cevap aradığı soru şudur: “Çoban köpeklerinin dişileri, sürüyü erkekler gibi kollayacak mı, avlanacak mı, her işi ortaklaşa yapacak mı, yoksa yalnız eve mi bakacak?” (Platon, 2020, s. 152). Platon kendi sorusunu tekrardan kendisi cevaplar: “Her şeyi birlikte yapmalarını isteyeceğiz. Kadınların erkeklerle aynı işleri yapmalarını istersek, onları da erkekler gibi yetiştirmemiz gerek.” (Platon, 2020, s. 152).

Platon kadınların erkeğin aldığı eğitimin aynısını alabileceğini düşünmektedir. Bunu da kadının doğuştan getirdiği yetenekleriyle ilişkilendirerek belirler. Ona göre kadınlar doğuştan fiziksel olarak güçsüz kabul edilmelerine rağmen, eğitimler konusunda erkekler ile eşittir. Kadınların da yaratılıştan “hekimliğe ya da müziğe yatkın olanları vardır, olmayanları vardır.” (Platon, 2020, s. 157). Dolayısıyla Platon doğaları gereği yetenekleri uygun olan kadınların, erkeklerle aynı eğitimi alabileceklerini savunur (Platon, 2020, s. 157).

Antik Yunan’da sadece soyluların eğitildiği bir dönemde Platon’un kadın erkekle aynı görevi yapacaksa aynı eğitimden de geçmelidir fikri oldukça iddialı olmuştur. Böyle bir dönemde Platon’un kadınlara da eğitim hakkı tanınması önem taşımaktadır. Kadınlar temel eğitimin yanında savaşçılık, silah taşıma, ata binme, jimnastik ve müzik eğitimlerini de almaktaydılar. Platon’a göre kadınların bu tür eğitimleri almasıyla herhangi bir savaş anında kadına ihtiyaç duyulduğunda fayda sağlanabilir. Platon’un bu görüşleri şu temele dayandırmıştır: “Demek ki sadece bir kadın ya da bir erkeğe uygun olan resmi (kamusal) bir meslek yoktur; yaradılıştan beceriler her iki

cinste de eşit bölüştürülmüştür ve kadın doğal verileri bakımından her mesleğe katılabilir; erkek de öyle.” (Kılıç, 2016, s. 79-80). Platon, bu sözleriyle eğitimin eşitliğine vurgu yaparak, idealist eğitim anlayışını savunmuştur.

Platon’a göre ideal bir toplumda, koruyucu sınıfında yer alan bir erkek, diğer erkeklerden üstün olduğu gibi aynı şekilde koruyucu sınıfında yer alan bir kadın da, diğer kadınlardan daha üstündür. Dolayısıyla ona göre koruyucu sınıfında yer alan kadın ve erkek sayısını artırmak ideal toplum düzeni için faydalı olacaktır. Platon *Devlet* adlı eserinde ideal bir toplum düzeni için kadınların erkeklerle birlikte koruyucu sınıfına dâhil edilmesi gerektiği üzerine durduktan sonra, gerçekleşebilmesinin zor olacağını düşündüğü bir başka konuyu daha tartışmaktadır. Gerçekleşmesi zor olan bu konu; aile kurumunu ortadan kaldıracak şekilde kadın ve çocuk ortaklığıdır.

2.1.2.3 Kadın ve çocuk ortaklığı

Platon, kadınların erkekler gibi koruyucu sınıfında yer alabileceğini ve erkeklerle benzer eğitim almaları gerektiğini belirttikten sonra, kadın ve çocuk ortaklığını şu ifadelerle dile getirmektedir: “Bekçilerimizin kadınları hepsinin arasında ortak olacak, hiçbiri hiçbir erkekle ayrı oturmayacak. Çocuklar da ortak olacak. Baba oğlunu, oğul babasını bilmeyecek.” (Platon, 2020, s. 160). Platon bu kanunu kabul ettirmenin ve bunun diğer kanundan daha yararlı olduğunu ispat etmenin daha güç olduğunu ifade etmektedir. Kanun gerçekleştiğinde yani kadınlar ve çocukların ortak olmasındaki faydanın çok büyük olacağını belirtmektedir. Çünkü Platon devleti sağlam bir bedene benzetir. Bu nedenle, koruyucular arasında kadın ve çocuk ortaklığı sonucunda duygu birliğinin ortaya çıkacağını ve bu duygu birliğinin de devlet için en iyiyi temsil edeceğini düşünmektedir. (Platon, 2020, s. 169). Platon’a göre aile kurumuna son verilmesiyle devlet tek bir büyük bir aile olacaktır ve özel mülkiyet dâhil, “bireysellik” içeren her düzenin yerini “ortaklık” alacaktır (Ağaoğulları, 1989, s. 180).

Platon, kadın ve çocuk ortaklığının sonucunda, her birinin bir başka şeye değil, aynı şeye “benim” diyeceğini ve her bir bireyin kazandığı şeyi biri kendi evine, diğeri kendi evine götürmeyeceğini ve ayrı ayrı kadın ve çocuklarla ayrı ayrı sevinç ve üzüntülerin

olmayacağını ifade etmektedir. Platon çıkarları bir, amaçları bir ve ayrıca duyguların mümkün olduğunda bir olacağı toplumda devletin parçalanmasına bir sebep olmayacağı görüşünü öne sürmektedir (Platon, 2020, s. 170).

Platon koruyucu sınıfına dâhil edilen kadınların bedenleri dışında her şeylerinin ortak olması sonucunda, mahkemelere düşmeler ve birbirini suçlamaların azalacağını ve para, çocuk, akraba yüzünden yapılan kavgaların sona ereceği görüşünü savunmaktadır. Ayrıca birbirini aldatma, dövme gibi suçlarla mahkemelere düşmelerin de sona ereceği düşünülmektedir. Diğer yandan, anlaşmazlıklar söz konusu olduğunda, “Anlaşmazlıklarda söz her zaman yaşlının olacak. Gençler, buyruğu da, cezayı da onlardan bekleyecek. Baştakilerden buyruk almadıkça hiçbir genç kendinden yaşlı birisine ne el kaldıracak ne de kötü söz söyleyebilecek. Onu iki şey durduracak: Saygı ve korku.” (Platon, 2020, s. 170) şeklinde yer alan ifadeleri, başka bir tahakküm biçiminin ortaya çıkacağını göstermektedir. Genç erkeğin, yaşlı erkeğe karşı gelmemesinde etkili olan sebeplerin saygı ve korku olması, bir kadının erkeğin tahakkümü altındayken sahip olduğu sebeplerle neredeyse benzerdir.

Platon’a göre söz konusu ortaklık nedeniyle, kadın ve erkeklerin tüm ilişkileri bu ortaklık üzerine düzenlenecektir. Kadın ve erkek jimnastiğe, bütün idmanlara birlikte katılacaklardır ve aynı zamanda bunlar doğal olarak da çiftleşeceklerdir (Platon, 2020, s. 162). Ancak, çiftleşmeleri, herhangi bir kadın ve erkek oluruna bırakmanın din ve devlet açısından uygun olmayacağını savunmaktadır. Böylece, mümkün olduğunca düğünlü ve dernekli evlenmeler yapmak gerektiğini ve bu evlenmelerden toplum için yararlı olanlarını kutsal saymak gerektiğini belirtmektedir (Platon, 2020, s. 162).

Platon yararlı evliliklerin nasıl olması gerektiğini izah ederken, hayvanların en iyi cinslerinin çiftleştirilmesi üzerinden örnekler verir. Ona göre nasıl ki üreme için hayvanların en iyilerini çiftleştirmek gerekirse, aynı şekilde kadın ve erkeğin çiftleşmesinde de en iyilerini çiftleştirmek gerekir. Ayrıca çiftleşecek kadın ve erkeğin belli kriterler çerçevesinde ve iki cinsin de en iyilerini en fazla, en kötülerini ise en az çiftleştirmek gerekir (Platon, 2020, s. 162-163). Ayrıca “en kötülerin değil, en iyilerin çocuklarını büyütmeliyiz ki sürünün cinsi bozulmasın” (Platon, 2020, s. 163)

şeklindeki düşüncesini öne sürerek, hem evliliklerin hem de çocukların devletin kontrolünde gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Platon'un kadın ve erkek konusunda "kadın ortaklığı" ifadesini kullanması bazı eleştirilere neden olmuştur. Mesela Şenel'in ifade ettiği gibi "kadın ortaklığı" ifadesi, "kadının kişiliğinin göz önüne alınmaksızın, toplumun erkeklerinin arzularının aracı olduğu bir durumu çağrıştırmaktadır." (Şenel, 1970, s. 400-401). Oysa ki, Platon'un bireysel aile kurumunu kaldırmak istemesindeki amaç, kadını kocasının bir mülkü olma halinden kurtarıp, hukuki düzende erkekle eşit konuma getirmek, kurtuluşunu sağlamak ve özgürlüğünü gerçekleştirmektir. Dolayısıyla, "kadın ortaklığı" değil de "ortaklaşa evlilik" olarak adlandırmak daha doğru, uygun bir ifade olarak görülmektedir (Şenel, 1970, s. 401).

Platon'da, koruyucular sınıfında dünyaya gelen çocukların bakımının nasıl olması gerektiğine gelince; bunların özel bir kurula bırakılması, beslenme ve büyütme gibi tüm bakımlarının bu kurul tarafından yapılması gerekmektedir. Beslenme işini yapan kurul, sütü olan anneleri kurula getirerek, anne sütü alamayanlar çocukların beslenmesini sağlar. Ancak, herhangi duygusal bir bağa sebep vermemek adına emziren hiçbir anne kendi çocuğunun kim olduğunu bilmemektedir (Platon, 2020, s. 164). Ayrıca Platon, çocuklarının bakımının hem erkek hem de kadınlar tarafından oluşan bir kurulun üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylelikle, çocukların bakımı dâhil, kadını ev içi alanla sınırlandıracak genel düşüncenin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Platon'un eğitim ve fırsat eşitliği düzenlemesi, yalnızca koruyucular sınıfına dâhil edilen çocuklar içindir. Bu, Platon'un "En seçkin yurttaşların çocuklarını bir yuvaya yerleştirir." (Platon, 2020, s. 164) ifadesinden anlaşılmaktadır. Ancak, sınıflar arası eğitim eşitliği ve fırsat eşitliğinden söz etmek mümkün değildir.

2.1.2.4 Kamusal alanda kadın

Platon kadına yönelik düşünceleri ideal devlette konumlandırmış ve Atina toplumunun kadını kamusal alanın dışında bırakan, kadın ve erkeği eşit görmeyen anlayışına karşı çıkmıştır. Ona göre kadın ve erkek arasındaki farklılık yalnızca biyolojik temellidir.

Atina toplumunda kadının oikosa hapsedilmesi gerektiği, erkeğin de kamusal alanda bulunması gerektiği düşünceni reddederek, “Devlet yönetiminde kadının kadın olduğu için; erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı bir iş yoktur.” (Platon, 2020, s. 157) demiştir. Platon, devletin yararına olacak işleri önemseyerek kadınların erkeklerle benzer işleri görmemesinin zararını şöyle ifade etmektedir; “Erkekler kadar kadınların da bütün güçleriyle eşit biçimde aynı çalışmaları yapmaması çok aptalca bir şey. Çünkü hemen hemen her kent, aynı harcama ve aynı çabayla iki katı yerine yarım varlık gösteriyor.” (Platon, 1998, s. 282).

Platon, kamusal alana kadınların dâhil edilmesinin yaşadığı dönemin cinsiyet anlayışına göre farklı karşılanacağı ve iş uygulamaya konulduğunda herkese gülünç geleceğinin bilincindedir. Ancak, dönemin geleneklerine farklı olmasını önemsemeyerek, “ne derlerse desinler, bir yenilik yapıp kadınları jimnastiğe, müziğe, silah kullanmaya, ata binmeye alıştırmak gerekir.” (Platon, 2020, s. 153) ifadesini öne sürmektedir. Böylece, Platon’un kadınları sadece ev içi alan ve çocukların bakımıyla sınırlandırmayıp koruyucu sınıfına dâhil etmesi devrim niteliğinde kabul edilmektedir (Çınar, 2019, s. 129).

İçinde yaşadığı çağın geleneksel normlarına karşılık kadınları kamusal alanda koruyucu sınıfına dâhil eden Platon, Sokrates’in Glaukon ile diyalogunu “Acaba kadın erkeğin gördüğü işleri görebilir mi? Hangilerini görür, hangilerini göremez?” (Platon, 2020, s. 154) gibi sorularla devam ettirmektedir. Buradaki sorun, kadın ve erkeklerin doğaları bakımından birbirinden farklı olmaları diğer bir ifadeyle biyolojik olarak birbirinden farklı olmalarının kamusal işlerde bir farklılığı oluşturup oluşturmayacağı yönündedir. Platon, kadın ve erkeklerin doğaları gereği farklı olmalarının aynı işi yapmalarında bir engel olarak görmemektedir. Platon, devlet düzeninde asıl doğa farklılığının cinsiyetler üzerinden değil, işe duyulan yatkınlıkların yaradılış farklılıkları olarak görüldüğünün üzerinde durarak, “Nitekim biz, eli hekimliğe yatkın bir adamla kafası hekimliğe yatkın bir adamı aynı yaradılışta saymıştık.” (Platon, 2020, s. 156) gibi ifadelerle konuya açıklık getirmektedir.

Platon her ne kadar kadının koruyucu olarak erkeklerle beraber kamusal alanda yer alabileceğini ifade etse de, bazen cinsiyetçi kalıp yargılarına yenik düşmüş ve bunu

şöyle dile getirmiştir: “Hiçbir insan işi biliyor musun ki, onda erkek her bakımdan kadından üstün olsun! Dikiş dikmekten, çörek pişirmekten, salça yapmaktan... Kadınlar bu işleri iyi becerir, bunlarda kadınlarla yarışmak gülünç olur.” (Platon, 2020, s. 157). Burada Platon erkeği kadın rolleri üzerinden yetersiz gören bir anlatım sergilemektedir. Buradaki ifade kadını kamusal alanın erkeğin işi olduğu sebebiyle yetersiz ve gülünç bulana benzerdir. Aslında bu ifadelerle, tam olarak Platon Antik Yunan toplumunun cinsiyet yapısını temsil etmektedir. Ancak yine de onun kadını koruyucu sınıfına dâhil etmesi, kadını dar anlamda da olsa birey haline getirdiğinin göstergesidir.

Platon’a göre kadınların erkelerin üstleneceği görevlerde, cinsiyetin üstlenecekleri göreve etkisinin olup olmayacağıın şu şekilde incelenmesi gerekir:

“Böyle olunca erkek cinsi kadın cinsinden şu veya bu sanata, işe yatkınlık bakımından ayrılırsa, şunu erkekler yapsın bunu da kadınlar, diyeceğiz. Ama görürsek ki aralarındaki ayrılık sadece kadının doğurması, erkeğin de tohum salmasından başka bir şey değildir, üstünde durduğumuz konuda kadınla erkeğin ayrılığını hesaba katmayacağız. Bekçilerimizin karlılarıyla birlikte aynı işleri görmeleri gerektiğini ileri süreceğiz.” (Platon, 2020, s. 156).

Platon’un burada tam olarak vurgulamak istediği mesaj; kadın ve erkeklerin, kadın ve erkek olmaları bakımından ayrılamayacaklarını, asıl belirleyici olanın kadın ve erkek olmalarının üstlenecekleri göreve bir zarar verip vermeyeceğidir. Buradan hareketle filozof kadınların, kadın oldukları için koruyucu olmalarına dair argümanını şöyle açıklamıştır: “Dazlak kafalılarla saçlı olanlar bir yaratılıştadır mıdır, ayrı yaratılıştadır mıdır? Ayrı dersek, dazlak kafalılar kunduracı olunca, saçlı olanlara kunduracılık yaptırmamız gerekir; ya da tersine!” (Platon, 2020, s. 156). Yani Platon, bu durumu tıpkı bir insana kunduracılık işini verdiğimizde saçlı olup olmaması bakımından ayırım yapmamıza benzetmektedir.

Platon kadın ve erkek her iki cinsin doğaları bakımından farklı olmalarının aynı işi yapmayacakları anlamına gelmeyeceğini ifade ederek, “devletin yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur. Yaradılıştan her iki cinsten de aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir ne var ki, kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz.” (Platon, 2020, s. 157) demektedir. Buradan anlaşıldığı üzere; Platon kadın ve erkeğin doğaları üzerinden

değil, tabiatlarındaki yatkınlık ile ilişkili bir ayrımın olması gerektiğini savunmakla birlikte ve ayrıca kadın ve erkek arasında doğaları gereği farklılıkların olmasını devlet için beraber çalışma adına bir sorun teşkil etmediğini vurgulamaktadır. Ayrıca, kadınların kamusal alanda hiçbir zaman erkekler kadar iyi olamayacağı ifadesini kullanmaktan da beri kalmamıştır.

Platon'un yapmaya çalıştığı kadınlara koruyucu sınıf içerisinde fırsat eşitliği yaratmaktır. Ona göre, kadınlar çocuk doğurabilmelerinin haricinde erkeklerden farklı değildirler bu nedenle erkek için erdemli olanın kadınlar için de erdemli olması gerektiği fikrini öne sürer. Platon düşüncesinde kadın, erkeğe nazaran aşağı konumda değildir. Filozofun ideal devletinde, hem yöneticiler kademesinde hem de muhafızlar kademesinde tabiatı müsait olan kadınların yer alabildiği görülmektedir. Hatta filozof *Gorgias* diyalogunda; “Kadın veya erkek kim iyi ise o mutludur.” (Özturan, 2020, s. 466) demektedir. Dolayısıyla Platon'a göre topluma yarar sağlayacak şey, toplumun önceliklerinin farkında olmak ve cinsiyetçi kalıp yargılarından kurtulmak ile mümkün olacaktır.

Platon'un yukarıdaki tüm görüşleri göz önünde bulundurulduğunda yaşadığı siyasi toplum ve çağa göre kadınlara önemli haklar ve eşitlikler tanıyan bir filozof olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu düşüncelerin yanı sıra Platon'un kadınlara yönelik olumsuz bazı görüşlerine de rastlamak mümkündür. Aşağıdaki konunun alt başlığı altında bu konuya ayrıntılı olarak değinmekte fayda vardır.

2.1.2.5 Platon'un kadın hakkında olumsuz görüşleri

Platon'un *Devlet* adlı eserinin III. kitabında kadınlar hakkındaki bazı olumsuz görüşlerine rastlamak mümkündür. Platon, erkeklerin kadın ve köle taklidi yapmasını kötü, korkak, sarhoş vb. kimseleri taklit etmekle aynı kefedede değerlendirir (Platon, 2020, s. 87) Ancak aynı durum erkek taklidi yapan bir kadın için ise söz konusu değildir. Yine aynı diyalogun III. Kitabında müzik ile ilgili geçen bir konuşmada “...değil erkeklere, akli başında kadınlara bile zarar verir.” (Platon, 2020, s. 90) ifadesi Platon'un akli başında bir kadını bile sıradan bir erkekten daha aşağı gördüğü çağırışımını uyandırmaktadır. Platon aynı eserin VIII. kitabın bir bölümünde eşi iyi bir

konuma gelememiş kadının sürekli şikâyetçi olacağını, hep kendini düşüneceğini ve yetiştirdiği çocuğu da yozlaştıracağını iddia eder. Ona göre “bu teraneler hep kadınlardan çıkar” (Platon, 2020, s. 273).

Platon’un kadınları demokrasi konusunda da erkeklerden daha aşağı gören olumsuz fikirleri bulunmaktadır. Sokrates’e göre demokratik bir devlet düzeninde yurttaşlar serbestçe konuşurlar, yapmak istedikleri şeyleri serbestçe yaparlar yani böyle bir devlette herkes özgürdür. Fakat Sokrates bu ifadeleri söylerken yapıyı olumlu bulmamakta ve böyle bir düzeni tehlikeli görmektedir. O, böyle bir devleti değişik insanları bir araya toplayan ve bu insanları türlü türlü renklere boyanmış bir kaftana benzetmektedir. Sokrates’in aktarımına göre: “Alaca bulaca şeylerden hoşlanan çocuklarla kadınlar gibi, birçok kimse de en güzel devlet budur diyebilir.” (Platon, 2020, s. 285). Platon bu sözlerinde kadınların düşüncelerini önemsiz görmektedir. Platon görevler bağlamında eşitlikçi bir filozof görülse de kadınlara yönelik olumsuz düşüncelerinin olduğu ortadadır.

J. Holland (2019), Platon’un kadınlar hakkındaki düşüncelerini şöyle izah etmiştir:

“Platon *Devlet*’te, kadınlara erkeklerle eşit eğitim hakkı verilmesini savunduğu için sanki ilk feminist gibi göklere çıkarılmıştır. Ama onun dünyaya düalist bakış açısı, yani yalın ve değişken bir varoluşu inkâr edişi, gene kendi deyişiyile bir hayal tasarımıdır ve böylesine akıllı bir adamın bu görüşe bir küçümseme duygusuyla yaklaşmış olması gerekir. Bu varoluşta o, evlilik ve üreme gibi yaşamın alt alanlarını saymakta ve sadece bu alanları kadınlarla ilişkilendirmektedir. Platon hiç evlenmemiştir. O, erkeğin erkeğe olan “saf ve duru” aşkını, neredeyse hayvani bir arzu yerine koyduğu erkeğin kadına olan aşkından daha üstün tutmuştur.” (Holland, 2019, s. 42)

J. Holland’ın aktarımlarından da anlaşıldığı üzere, Platon kadınları bir nevi akıl bakımından erkekten daha zayıf görmektedir. Erkeğin kadına olan aşkını hayvani bir arzu ile benzer görmektedir. Yine aynı şekilde J. Holland’a göre, Platon’un kadınlar için eşitlik derken aslında eşitliği, kadınların cinsiyetlerinin reddiyle mümkün kıldığı şu ifadesinde görülmektedir: “Platon’un eserlerinde kadınlar için eşitlik, onların cinsiyetinin reddiyle mümkün olmuştur. Kadınlar, sonuç olarak, onursal erkek haline gelmişlerdir. Onlar için kabul edilen tek biyolojik farklılık, yeniden üretilir” (Holland, 2019, s. 44). Platon toplumda kadının üstlendiği role ve konuma göre farklı anlamlar yüklemiştir.

Koç Başar'ın da ifade ettiği üzere; Platon'un kadın ve erkek eşitliğini savunan bir düşünür olduğunu söylemek tam yerinde olmayacaktır. Platon, kadınların erkeklerle aynı işleri yapabileceğini ifade etmiştir ancak, kadının erkek kadar olamayacağını da ayrıca belirtmektedir. Bazı diyaloglarında kadını zayıf ve güçsüz olarak tanımlamaktadır (Koç Başar, 2021, s. 1348). Şöyle ki:

“...Demek ki devlet yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur. Yaratılıştan her iki cinsten de aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Ne var ki, kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz. (...) – Demek ki kadının yaratılışı erkeğinki gibi devlet bekçiliğine elverişlidir. Yalnız bu yaratılış kadında zayıf erkekte kuvvetlidir.” (Platon, 2020, s. 157-158)

Kadınların erkeklerden daha aşağı olduğunu “kadınlar için toplu yemek töreni” meselesi üzerinden anlatmaya çalışır. Platon, toplu yemek törenlerinin aslında erkekler için yasallaştırıldığını söylemekte ve kadınlar için yemek törenlerini ise ne şekilde düzenlenmesi gerektiğinin yasalar dışında bırakıldığını şöyle öne sürmektedir:

“...Erkeklerin toplu yemek töresi, dediğim gibi Tanrısal bir zorunlulukla güzel ve alışılmadık biçimde konmuş; buna karşılık kadınlara ilişkin töre hiç de doğru olmayan bir biçimde yasa dışında bırakılmış ve onlar için toplu yemek töresi söz konusu olmamış; ama biz insanların bu öteki cinsi, zayıf oldukları için yaratılıştan gizemliliğe eğilimli, çok daha içten pazarlıklı olan kadınlar, çekidüzen verilmesi zor diye yasa koyucunun bir yana bırakması sonucunda savsanmıştır (...). Nitekim kadınlarla ilgili yasal düzenlemeyi savsamak, görüldüğü gibi, toplumun yarısını savsamak değildir, kadın ruhu erdem bakımından erkeklerden ne kadar aşağı ise, o kadar önemlidir, hatta iki kat önemlidir.” (Platon, 1998, s. 252)

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Platon kadını erkekten akıl bakımından zayıf, ikinci planda bir varlık olarak görmektedir.

Platon, *Timaios* adlı eserinde de farklı görüşlere yer vermektedir. *Timaios* adlı eserinde, erkek cinsinin ilk olarak üstün olarak yaratılmış olduğunu ve daha sonrasında dünyaya gelen insanlar arasında korkaklar gösterenler ve yaşamlarını kötülük etmekle geçirenlerin dünyaya ikinci gelişlerinde kadın olarak doğduklarını ifade etmektedir (Platon, 2001, s. 110). Platon'un görüşlerinin aynı eser veya farklı eserlerinde farklılık göstermesi içinde bulunduğu çağın ataerkil yapısından kaynaklanmaktadır. Ancak temel olarak, Platon'un düşüncesinde bir kadının bir erkek kadar iyi olamayacağı sonucuna varılabilir. Ayrıca ona göre bu durum, kadının eve hapsedilmesi ve onun iş gücünden yararlanılmaması anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, genel olarak Platon'un cinsiyet rolleriyle ilgili düşünceleri içinde bulunduğu çağın toplum

yapısına aykırıdır. Platon devletin yararı için, içinde bulunduğu çağın kadın hakkındaki kalıp yargıların dışına çıkmak gerektiğini, diğer bir ifadeyle; ataerkil kodları değiştirmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Irigaray de; Platon'un yaşadığı çağın cinsiyet yapısını temsil ettiğini, Platon'un ideal devletinde görünenin aksine eşitlikten uzak bir tutumun var olduğunu düşünmektedir. O, Platon'un ideal devletteki kadınlarda 'erkek' olarak form bulan cinsiyetli bir yapının mevcut olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır; "eşitliğin dişil özneliğin oluşturulmasıyla gerçekleşeceğine inanır ve dolayısıyla kadını erkekleştiren mevcut sistemin dilini ve terimlerini kabul etmenin bir tehlike oluşturduğu düşüncesinden hareket eder." (Kocabaş A, 2018, s. 18). Buradan anlaşıldığı üzere; cinsiyet eşitliği fikri reddedilmekte ve mesele "erkek gibi" olmamak olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla kadın her zaman yoksunluk, eksiklik kavramlarında vücut bulmuştur.

2.2 Aristoteles'in Düşüncesinde Kadın

Aristoteles (ö. 322) düşüncesinde kadın doğası gereği erkeğe göre daha aşağı konumda yer alır. Ona göre doğa, insanların eğilimlerinin nasıl olacağını ve bunların hangilerinin daha iyi olduğunu belirler. Esasen bu eğilimlerle insanların toplumdaki yeri ortaya çıkar. Bu bağlamda Aristoteles kadınların karakterlerini yansıtan özelliklerini ılımlılık, hızlı uysallaşma, öğrenmeye meyilli, şefkatli, duygusal, kıskanç, çatışma ve kötümserliğe meyilli, huysuz, umutsuz ve hayâsız olarak açıklamıştır.

Aristoteles toplumsal açıdan kadının görev ve sorumluluk alanını ev ile sınırlandırmıştır. Bu hususta, *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde, "erkek kendisi için gerekli şeyleri yapar ve geriye kalanları kadına bırakır. Kadın da kendi üzerine düşenleri yapar erkeğin işine karışmaz." (Aristoteles, 2020, s. 184) demiştir. Aristoteles karı-koca arasındaki bu ilişkiyi aristokrasiye benzetmiştir. Dolayısıyla kadının ailede görev ve sorumlulukları, erkeğin hizmetini yapmak, çocukların bakımını üstlenmek ve ev işlerini yapmaktır. Erkeğin görev ve sorumlulukları ise, ailenin maddi geçimini, düzenini ve koruyuculuğunu sağlamaktır. Aristoteles *Politika* adlı eserinde bu durumu şöyle ifade eder: "Erkek kazanmak, kadın korumak zorundadır." (Aristoteles, 2013, s. 95). Aristoteles'e göre kadının görev ve sorumluluk

alanının ev ile sınırlandırıldığı için kadının erdemleri de ev halleriyle ilgili erdemlerdir. Aristoteles bu erdemlere *Ekonomi* adlı eserinde ayrıntılı şekilde değinmiştir. Genel olarak kadından beklenen erdemler; ev içi alanda kendisine verilmiş tüm görevleri yerine getirmesidir ve kocasının sözüne itaat etmesi şeklindedir (Aristoteles, 2016, s. 57-58). Aristoteles *Retorik* adlı eserinde kadın ve erkeklerin bedensel ve ruhsal erdemler bakımından birbirinden farklı olduklarını belirtmektedir. Erkeğin bedensel erdemleri, boy ve kuvvet; ruhsal erdemleri ise, cesaret ve ölçülü olmaktır. Kadının bedensel erdemleri, beden, güzellik ve boy; ruhsal erdemleri ise, kendini yönetebilme ve çalışkan olmasıdır (Aristoteles, 1995, s. 48-49).

Aristoteles'te kadınların eğitim hakkına bakacak olursak, *Politika* adlı eserinde eğitimin yalnızca erkek çocuklarına verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Kız çocuklarını veyahut kadınları düşünce yetisi bakımından erkeklerden daha zayıf varlıklar olarak görerek onları eğitim hayatının dışında bırakmaktadır (Aristoteles, 2013, s. 243). Diğer yandan; Aristoteles Atina şehir devletinde kabul edilen vatandaş tanımını benimsemiştir. Atina'da kabul gören vatandaş tanımı, yalnızca özgür ve olgun erkekleri kapsar. Dolayısıyla köleler, çocuklar ve kadınlar vatandaş olarak sayılmamaktadır. Vatandaş olarak kabul edilmeyen kadınlara siyasal yönetimde de yer verilmemiştir.

Biz bu başlık altında Aristoteles'in kadınlarla ilgili görüşlerinin yer aldığı eserleri olan *Politika*, *Nikomakhos'a Etik*, *Ekonomi*, *Retorik*, *Metafizik* eserlerini kaynak olarak ele alıp, kadını, ontolojik, ahlâki yapısı, aile içindeki rolü, eğitimi, ekonomik faaliyetleri ve kamusal alandaki yeri bakımından ele alacağız.

2.2.1 Ontolojik Açıdan Kadın

Aristoteles düşüncesinde insan doğal bir varlıktır. Her doğal varlık yer açısından, büyüme ve eksilme açısından, nitelik değiştirme açısından devinim ve durağanlık ilkesini kendi içinde taşımaktadır (Aristoteles, 2001, s. 51). İnsanın doğası, özü gereği sahip olduğu hareketin ilk ilkesidir. Diğer bir ifadeyle insanın doğası; insanın canlılığının nedeni ve mahiyetidir (Aristoteles, t.y., s. 153-154). Aristoteles'e göre varlığa gelen veya doğal olarak var olan her şey, kendisinde oluş ve varlığın doğal

ilkesini taşır. Çünkü bir form veya yapıya sahip olmadığı sürece bir doğasının olduğundan bahsedilemez. Dolayısıyla her doğal varlık, madde ve formun birleşmesinden meydana gelmektedir (Aristoteles, t.y., s. 154).

Aristoteles'e göre insanı insan yapan en temel özellik canlı bir varlık olmasıdır. İnsanın canlılığının nedeni ve formu ise ruhtur (psykhe). İnsan ruhunun diğer canlı varlıklarla benzer bazı ortak yetilerinin olduğundan söz etmiştir. Ancak insan ruhu, diğer canlıların ruhundan farklı olarak doğası gereği düşünme yetisine sahiptir (Akkağıt, 2022, s. 126). Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde insanın işlevinden söz etmektedir. İnsanın yalnızca akılsal, düşünebilen bir varlık olmasıyla diğer canlılardan ayrıldığını ifade etmektedir:

...eğer biz önce insanın işlevinin ne olduğunu ortaya koyabilirsek. Örneğin flüt çalan, heykel yapan ya da başka bir şeyle ilgilenen bir zanaatkârın yaptığı işi iyi yapması kendi işiyle ilgili bir şeyse, sıradan bir insan için de benzer bir şey söylenebilir. Tabii ki bunun için insanın bir işi olması gerekir. Marangozun ve kunduracının bir işi varsa, sıradan bir insanın da işi var mı? Yoksa bir işi yok mudur? Bedendeki gözün, elin, ayağın ya da diğer her şeyin bir işi olduğu gibi, insanın da bir işi var mıdır, varsa bu nedir? Amaç sadece yaşamak değil, bu zaten diğerlerinde de var. Oysa aradığımız, insana ait olan bir şey. Belki de duyu organlarıyla sürdürülen yaşamdan söz ediyoruzdur ancak bu hayvanlarda da var olan bir şey. Bu durumda verilecek yanıt akıl sahibi olan bir yaşamdır. (Aristoteles, 2020, s. 29; Erkızan, 2012, s. 54)

Burada Aristoteles'in ifade etmek istediği şey, insanın ne olduğu bilirse aynı zamanda onun nasıl eylemesi gerektiğinin de bilineceğidir. Aristoteles, insanların doğal olarak bilme istemine sahip olduklarını öne sürmüştür. Ona göre, insanda var olan bu doğal bilme istemi, insanın doğuştan bilgiye sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Tıpkı bir incir ağacı nasıl ki, incir meyvesi vermek için uygun bir ortam ve zamana ihtiyaç duyuyorsa, aynı şekilde insanın da bilme yeteneğine sahip olarak, bu bilme istemini gerçekleştirebilmek için bir varlık alanına ihtiyaç duyar ve bu varlık alanında bilgi üretir. Dolayısıyla; Aristoteles insanın bilme yeteneğinin kendi başına bir anlamının olmadığını söylemektedir. Burada Aristoteles'in şu sözüne dikkat çekmekte fayda vardır: “Algılama ve düşünme varlıktan yani var olandan bağımsız değildir. İnsan bilme etkinliğinde dış dünyaya yönelmek zorundadır ve dış dünyanın da onunla işbirliği edebilecek bir yapıda olması zorunludur” (Aristoteles, t.y., s. 149). Aristoteles'e göre varlık insanın bilme isteminin gerçekleşmesine izin veren yapıdadır (Erkızan, 2013, s. 43).

Aristoteles'in nefis yani ruhtan bahseden eseri *De Anima* İslâm filozofları üzerinde çok etkili olmuştur. Dolayısıyla insan felsefesinin ve özelde kadın anlayışının temelini teşkil eden bu husus önem arz etmektedir. O halde Aristoteles düşüncesinde ruhun yapısal incelemesine dönecek olursak ruh bir tözdür. Töz ise, madde ve formdan meydana gelmektedir. Ona göre madde dört anlamda kullanılır. İlkine göre madde, büyüme ve çürüme gibi değişimlerin altında yatan yapısıdır. İkinci olarak madde, örtük biçimde gelişme kapasitesine sahip potansiyeldedir. Üçüncü olarak madde, birtakım niteliklerden yoksun, bir çeşit öz olarak olumsal ve belirsizdir. Dördüncü olarak madde ise, aktifleşerek form haline geldiği için bu aşamada forma özdeş yapıdadır. Aristoteles'e göre form, her durumda oluşun harekete geçirici nedenidir. Örneğin; bir evin inşasında form, mimarın ruhudur. Yani mimarın zihninde evin planı yani formu bulunmaktadır o evin nasıl olacağını projesini bilmektedir. Aristoteles'e göre maddeye formun kazandırılmasıyla bu plan gerçekleşir (Çüçen, 2011, s. 144-145). Ruh, bedeni biçimlendiren ve ona insan niteliği kazandıran formdur (Kaya, 2014, s. 91).

Aristoteles'e göre madde beden, form ise ruhtur. Ruh, tek başınadır ve cisimsel değildir. Ruh, bedenin hareketleri ve değişimleri içinde kendini gerçekleştirir. Ruh, bedenin biçimlenme ve hareketlerini bir amaca doğru yönelten nedendir. Kısacası ruh, bedeni hareket ettiren, bedene egemen olan güçtür. Aristoteles ruhun üç tabakalı olduğunu öne sürmüştür: Birincisi, bitkisel ruhtur. Fizyolojik olan bu ruhun en alt tabakada yer alır. Bitkisel ruhun aynı zamanda canlılığın temeli olduğunu öne sürmektedir. Bitkisel ruhta özümseme ve üreme bulunmaktadır. İkinci sıradaki ruh, hayvansal ruhtur ve bu ruh bitkisel ruhun üstünde bir ruhtur. Hayvansal ruha kendiliğinden hareket, istek ve duyum olan hayvan ruhunun eklendiğini ifade etmektedir. Duyumun hayvan ruhudaki tasavvurların kaynağı olduğunu ve hayvan ruhunun ise tek tek duyumların verilerini genel bir algı şeklinde birleştirebildiğini öne sürmüştür. Ruhun birliğini sağlayan ortak duyu, duyumları tasavvur olarak sağladığı için hatırlama ve kendi hallerimizi bilmemizin merkezini oluşturur. Bitki ve hayvan ruhlarının üstünde yükselen "insan ruhu" bulunmaktadır. İnsan ruhunun özelliği "akıl"dır. Akıl'dan dolayı istek, tasavvur ve istenç bilgi şeklini almaktadır. Akıl, ruhun tüm bu etkinliklerine "dışarıdan gelmiş", ve daha yüksek bir şey olarak ilave edilir. Aklın, kendini ruhun etkinlikleri içinde gerçekleştirdiğini ve bundan dolayı

Aristoteles, akli etkin ve edilgin olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Etkin akıl, aklın kendi kendine olan çalışmasıdır. Edilgin akıl ise, kendi kendine işlemeyen, bedenini aracılığı ile edinilen duyu verilerini işleyip biçimlendiren akıldır (Gökberk, 1985, s. 78-79).

Aristoteles maddenin form kazanmasını yani değişme sürecini dört neden öğretisiyle açıklamaktadır. Bunlardan ilki, maddi nedendir. Maddi neden, bir şeyin neden yapıldığını gösteren nedendir. İkincisi, formel nedendir. Formel neden, bir şeye biçim veren nedendir. Üçüncüsü, fail nedendir. Fail neden, nesnenin üreticisine tekabül eden nedendir. Son olarak ereksek neden ise, bir şeyin yapılma amacını içeren nedendir (Çüçen, 2011, s. 146). Aristoteles bu dört neden içerisinde maddi neden dışındakilerin hepsini erkeğin spermine bağlamaktadır. Erkeği, insan varlığının etkin nedeni, gayesi ve formunu sağladığı için kutsal ve daha üstün görmektedir. Ona göre maddi neden, kadındır. O, kadını maddi neden olarak görmeyi şöyle açıklamıştır: “Bir bebeğin oluşumunda gaye neden embriyonun kendini tamamlayarak bebek olma amacını taşımasıdır. Formel neden ise, embriyonun içinde var olan insan potansiyeline işaret eder. Bu embriyonun gelişip bebek olması için gerekli maddi ortamı kadın sağlamaktadır.” (Aristoteles, 2011, 731b18-732a11, akt. Ateş, 2020, s. 31). Buradan anlaşıldığı üzere; Aristoteles, erkeği insan varlığının etkin nedeni, gayesi ve formu olarak gördüğü için onu kadına kıyasla daha kutsal görmektedir. Dolayısıyla, Aristoteles erkek insan varlığında sadece bedeni temsil eden kadından ayrı olmalıdır. Ancak neslinin devamı için, erkeğin kadınla bir araya gelmesi gerekir. Aristoteles bunu *Politika* adlı eserinde şöyle açıklamıştır: “Üremek için erkek ve dişinin bir araya gelmesi gereklidir, çünkü biri olmadan diğeri etkisiz kalacaktır. Bu düşünülerek yapılan bir seçim değildir. Bunun nedeni doğanın hayvanlara da bitkilere de benzer bir şekilde üreme isteği vermiş olmasıdır.” (Aristoteles, 2013, s. 24).

Aristoteles’e göre insan ruhunun rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki farklı yönü vardır. Ruhun rasyonel yönünü erkek ile ilişkilendirirken, irrasyonel yönünü ise kadın ile ilişkilendirir. Çünkü ruhun rasyonel yönü, beynin en gelişmiş tarafı ve ayrıca ruhun düşünme gücünü taşır, irrasyonel yönü ise hareket, sezgi, beslenme ve iştah gibi farklı bölümlere ayrılmaktadır. Ruhun bu yönü hayvanlarda ve bitkilerde de bulunur. Dolayısıyla ruhun rasyonel yönü, sadece insanlarda bulunduğu için ve ayrıca ruhun düşünme gücünü sağladığı için erkek ile ilişkilendirmiştir (Aristoteles, 2001, 414a4-

414a28'den akt. Ateş, 2020, s. 32). Aristoteles ruhun irrasyonel kısmında ise aklın bulunmadığını vurgular ve ruhun bu kısmının rasyonel yönü tarafından yönetildiğini ifade eder (Aristoteles, 2020, s. 39). Dolayısıyla Aristoteles, ruhun rasyonel ve irrasyonel kısımları arasındaki farklılıkları, cinsiyetler arasındaki farklı tavırları ortaya çıkarmak için kullanmıştır. Aristoteles, cinsiyetler arasındaki fiziksel kutuplaşmanın toplumsal alanda da geçerli olduğunu kanıtlamak amacıyla cinsiyetler arasındaki doğal ve fiziki farklılıkları toplumsal olanlarla ilişkilendirmiştir. Bu durumla ilgili ifadeleri *Politika* adlı eserinde şöyle geçmektedir:

Yöneten ve yönetilen birbirinden farklıdır. Yöneten ve yönetilen arasındaki ruhsal farklılık akıllılık esasına dayalıdır. Başka şeylerde de ayrımlar olacağı açıktır. Zaten yöneten ve yönetilen arasında böyle farklar normaldir, anormal olan aynı olmaları olacaktır. Özgür insanın köleden, erkeğin kadından, babanın oğlundan üstünlüğü doğaldır, fakat bunlar birbirlerinden farklı üstünlüklerdir. Çünkü hepsinde ruhun çeşitli kısımları bulunmasına karşın birbirlerinden farklıdır. Ruhtaki düşünme yeteneği kadında biraz vardır ama kullanamaz, kölede hiç yoktur. Çocukta ise henüz gelişmemiştir. (Aristoteles, 2013, s. 46)

Pasajdan anlaşıldığı üzere Aristoteles kadın ve erkek arasındaki farklılıkların doğal kısıtlamalar tarafından belirlendiğini vurgulayarak; kadın, çocuk ve köleyi tamamıyla erkeğin hâkimiyetine bırakmamaktadır. J. Holland, Aristoteles'in kadınlar ve erkekler için farklı ereklere öngördüğünü şöyle aktarmaktadır:

“Erkekler doğası gereği daha üstün ve kadınlarsa daha aşağıdadırlar; Erkek hükmeden, kadın ise hükmedilendir; zorunluluk tüm insan nesli için geçerlidir. Bu nedenle Aristoteles'e göre erkeğin tohumu, ruhun ve aslında kişinin tam insan olması için gerekli potansiyelin tümünü taşır. Erkek tohumunun yerleştiği kadınsa sadece maddeyi, besleyici çevreyi sağlar. Erkek aktif, kadınsa pasifdir. Eğer doğan erkekse, çocuk bütün potansiyeline erişmiştir; eğer rahimde fazladan bir menstrüel salgılamayla dışının “soğuk yapısı” hâkim olmuşsa, çocuk kendi insani potansiyelinin tamamını harekete geçiremediği için, sonuç dışı olur. Aristoteles'e göre dışı, sakatlanmış bir erkektir.” (Beverley Clark, 1999 akt. Holland, 2019, s. 47)

Yukarıda ifade edildiği gibi Aristoteles kadını köle kategorisine ekler ancak köleden farklı olarak bilinçli bir karakteri olduğunu fakat bu karakterinde otoritesinin olmadığını öne sürer. Aristoteles için itaat, kadının doğal davranış biçimi olmalıdır. Kadın itaat ederek amacını yerine getirmelidir. Aristoteles, kadınların erkeklerden daha aşağı statüde yer aldıklarını ifade ederken, kadınların erkekler gibi tüylenmediklerini ve bunun onların çocuksu doğalarının bir kanıtı olduğunu söyler. Ayrıca kadınların erkeklerinkine nazaran daha az sayıda dişlerinin olduğunu belirtmiştir. Aristoteles'in bu savına karşılık ironi temelli Bertrand Russell şu ifadeleri

kullanmıştır; “Eğer Aristoteles ara sıra karısının ağzını açmasına izin verseydi, herhalde bu hatayı yapmazdı.” (Holland, 2020, s. 47-48).

2.2.2 Ahlâki Açıdan Kadın

Aristoteles ahlâk problemini akıl öğretisi bakımından ele almaktadır. Akıl, insan ruhuna özgü bir formdur ve insanın karakteristik ayrıımıdır. Aristoteles’e göre bütün çabalarımızın en yüksek ereği mutluluktur. En yüksek iyi olan mutluluk, insan ruhunun akılsal etkinliğidir (Aristoteles, 2020, s. 28). İyiyi “ruhun erdeme uygun etkinliği veya fiili” olarak tanımlayan (Arslan, 2007, s. 250). Aristoteles’e göre, her varlık kendi özünün, kendine özgü etkinliğinin gelişmesiyle mutluluğu yakalayabilir. Bu sebeple insan ancak aklının işleyişiyle, aklının etkinliği ile mutluluğa ulaşabilecektir. Dolayısıyla insanı mutluluğa erdiren erdem, insanın aklını gerçekleştirebilecek nitelikte olması gerekmektedir (Gökberk, 1985, s. 79). Erdem, insanın doğal özünün yapısından gelişmekle birlikte insanı hazza vardırır. Ancak Aristoteles’e göre ahlâktaki amaç erdemli olmaktır. Erdemler, iyi duygulara sahip olmamızı ve eylemleri iyi biçimde yapmamızı sağlayan huylardır (Arslan, 2007, s. 261). Bu bağlamda Aristoteles düşüncesinde insan ruhu için erdem, en iyi huy olduğu ve en iyi şeyin ruhun erdeminin etkinliği olduğu sonucuna varılır.

Aristoteles *Nikomakhos’a Etik* adlı eserinde erdem, bir işteki üstünlük veya yetkinlik olduğunu ifade etmektedir. “Müzik yapanın işi müzik yapmak, erdemli müzik yapanın ise iyi müzik yapmaktır.” (Aristoteles, 2020, s. 30). Bu ifade ile işi olan her nesnenin bir erdem, var olduğu vurgulanmaktadır. Aristoteles erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olmak üzere ikiye ayırır. Düşünce erdemleri eğitim sayesinde gelişeceklerinden zamana ihtiyaç duyan erdemlerdir (Aristoteles, 2020, s. 41). Düşünce erdemleri, akılla ilgili erdemlerdir. Yani düşünme ve eylemde akla dayanan erdemlerdir. Bu erdemler teorik aklın doğru davranışından meydana gelmektedirler (Gökberk, 1985, s. 81). Karakter erdemleri ise, alışkanlıkla elde edilen erdemlerdir (Aristoteles, 2020, s. 41). Karakter erdemleri; cesaret, ölçülü ve düşünceli olma, cömertlik, yüksek ruhluluk, adalet, dengeli olma, şan-şeref sevgisi, edep, ağırbaşlılık ve dostluk gibi erdemlerdir.

Aristoteles, herkesin erdemden pay aldığını ama bu payın farklı ölçüde, herkesin kendine yetecek kadar olduğunu öne sürmüştür. O, insanların her birinin kendi çapında erdemli olabileceklerini ifade eder. Aristoteles erkeği akıl yetisine sahip olan, kadını ise duygularına yenik düşen düşünce gücü zayıf olan bir varlık olarak tanımlamaktadır. Söz konusu akla sahip olan erkek yönetendir, kadın ise yönetilendir. Ayrıca buradan hareketle kadında bulunan karakter özelliklerini de şöyle sıralar:

“Kadın daha ılımlıdır, daha hızlı uysallaşır, şefkatlidir, öğrenmeye daha meyillidir, erkekle karşılaştırıldığında kadın daha şefkatli olduğu için kolayca ağlayabilir, daha kıskançtır, huysuzdur, tartışma ve çatışmaya, kötümserliğe meyillidir, erkeğe göre daha az umutludur, utançtan yoksundur, daha fazla yanlış konuşur, daha yanıltıcıdır, unutmayan bir hafızaya sahiptir, daha uyanıktır, ürkektir, harekete geçirmesi zordur, daha az besine ihtiyaç duyar.” (Aristoteles, 2018, 608b7-608b13 akt. Ateş, 2020, s. 34)

Aristoteles yukarıda kadının karakter özelliklerini sıralamıştır. Ona göre aslında her insan karakter sahibidir ancak erkek, yöneten olduğundan işini iyi yapabilmesi için akli erdemlere sahip olması gerekir. Kadın ise yönetilen olduğundan ve irrasyonel olduğu için akli erdemlerin dışındaki erdemlere sahiptir. Aristoteles’e göre karakter erdemleri herkeste uygun olmalıdır. Ancak Sokrates’in dediği gibi; “bir erkek ya da kadının kendine saygı duyması, cesaret gibi şeyler, herkeste aynı derecede değildir.” Bir yanda yönetenin diğer yanda yönetilenin cesareti söz konusudur, diğer konularda da aynı durum geçerlidir (Aristoteles, 2013, s. 43) Aristoteles ayrıca ahlâk öznesinin kadın veya erkek olmasının ahlâklı eylemi değiştireceğini *Politika* adlı eserinde şöyle söylemektedir:

“İyi insanın iyiliği, örneğin adaleti, her zaman bir ve değişmeyen olmayacaktır. Bir insan özgürse ve başka birisinin yönetimi altındaysa onun adalet anlayışıyla yöneten kişinin adalet anlayışı aynı olamaz. Yönettiğine ve yönetildiğine bağlı olarak durum değişir. Bunu kadınlar ve erkekler arasındaki iyilik ve cesaret kavramları arasındaki farka benzetebiliriz. Erkek kadın kadar cesursa korkaktır, kadın akli başında bir adamdan daha çok konuşuyorsa gevezedir. Evin içinde erkek ve kadının görevleri birbirinden farklıdır. Erkek kazanmak, kadın korumak zorundadır. Yönetici için iyi olan şey zekâdır, diğer nitelikler ise hem yönetilenlerde hem de yönetenlerde olmak zorundadır.” (Aristoteles, 2013, s. 95)

Aristoteles’in kadın ve erkeklerle ilgili vermiş olduğu örnekler dikkat çekicidir. Özturan’ın ifade etmiş olduğu gibi “Bir kadın için konuşmak hususundaki itidal noktası erkekten o kadar farklıdır ki kadın için mutedil olan konuşma, erkek için eksiklik sayılacak bir noktada sessiz olmak anlamına gelmektedir.” (Özturan, 2020, s. 471). Zira Aristoteles bir erkeğin cesur olanını, kadının da sessiz olanını makul

görmektedir. Aristoteles ayrıca bir kölenin erdemlerinin de efendinin erdemlerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan kölenin erdemi efendinin erdemine göre şekil alacaktır. Örneğin bir kölenin erdemi işini yapması ve savsaklamamasıdır. Diğer taraftan yöneticide cesaret ve adalet erdemleri aranırken bir ayakkabıcıda aynı erdemlerin aranmasına gerek yoktur. Başka bir ifade ile herkesin kendi mesleğine göre erdemlerinin değişebileceğini belirten Aristoteles, görev ve sorumluluğa göre erdem anlayışı geliştirmiştir. Georgias’ında dediği gibi; “erdemler kişiye göre değişir.” Georgias’a göre erdemler kişiden kişiye değişir, her sınıfın kendine göre erdemleri vardır ve her birey kendi sınıfının erdemine göre yargılanır. Aristoteles, Georgias’ın bu görüşünü genelleştirerek kendi hiyerarşik ahlak anlayışı için dayanak yapmıştır (Aristoteles, 2013, s. 47).

Aristoteles kadının görev ve sorumluluk alanını ev ile sınırlandırdığı için kadının erdemleri, ev halleriyle ilgili olmuştur. Aristoteles *Ekonomi* adlı eserinde kadından beklenen erdemleri ve erdemsizlikleri şu şekilde sıralamaktadır:

“İyi ahlâklı evli bir kadın kendisine evde verilmiş tüm görevleri yerine getirmelidir. Kocasının izni dışında eve kimseye almamalıdır. Dedikodu yapan kadınların kendi karakterine zarar vermesine yol açacak konuşmalardan uzak durmalıdır. Evde olup bitenlerden sadece onun bilgisi olmalıdır, kocasını haberdar etmemelidir. Kocasının onayladığı ziyafetlerde harcadığı paranın hesabını bilmelidir. Güzelliğin kıyafetin pahalılığına dayanmadığını ve çok fazla süslenmenin kişiyi erdemli yapmayacağını bilmelidir. Kadını mükemmel yapacak şeylerin; bir konuda alçak gönüllü davranmak, dürüst ve sade bir yaşam sürmek olduğunu bilmelidir. Kocasının evin içinde olanlardan haberinin olmaması gerekir. Diğer konularda kocasının sözüne itaat etmelidir. Dışarda olanlar hakkında meraklı olmamalıdır. Çocuklarının evlilik vakti geldiğinde kocasının sözlerine kulak asmalı, onun sözlerine göre hareket etmelidir. Kadın, kocasına sadece refah zamanlarında değil zor zamanlarında da ona gerekli hizmeti yerine getirmelidir. Kocasını bir işte bedensel güçsüzlüğü veya bilgisizliği nedeniyle başarısız olursa, kadın neşeli sözlerle onu teselli etmeye çalışmalıdır, böyle bir zamanda ondan intikam almaya çalışmamalıdır. Kadın bu dönemde kocasına itaat ederse, kocası sonradan ona şükran duyacaktır. Böyle bir dönemde kadın, para karşılığında alınan cariyeden daha fazla kocasına itaat etmelidir. Çünkü erkek evlenirken karısı için belli miktarda ödeme yapmıştır. Eğer kocası zengin olursa kadının karakteri anlaşılabilir. Zorluklarla katlanmak kadına daha fazla onur verir. Çünkü güç bir ruh, problemler ve acılar karşısında göğüs gerer. Kadın, kocasının kötü bir şey yaşamasını istememeli, yaşarsa da onun içinde bulunduğu durumdan bir onur elde edeceğini düşünmelidir.” (Aristoteles, 2016, s. 57-58-59).

Aristoteles kadının etkinlik alanını ev ile sınırlandırarak kadından beklenen erdem ve erdemsizlikleri de aile içinde belirlemiştir. *Retorik* adlı eserinde mutluluğun ne olduğu hakkında bilgi vererek mutluluğu; “erdemlerle birleşmiş refah”, “yaşam bağımsızlığı”, “hazdan güvenli yararlanma”, “insanın malını mülkünü ve bedenini kullanması”

şeklinde tanımlamıştır. Aristoteles'e göre mutluluk bu saydığımız tanımlardan bir veya birkaçıdır. Mutluluğun bu tanımlarından hareketle onu oluşturan şeylerin; soylu bir doğum, çok sayıda arkadaşı, iyi arkadaşlar, varlık, iyi çocuklar, çok sayıda çocuk, mutlu bir yaşlılık, ün, onur, şans ve erdemlerle birlikte sağlık, güzellik, güç boy-bos, atletik güç gibi bedence üstünlükler olarak sıralamaktadır. Aristoteles daha sonra bunları tek tek açıklarken, evlatlarla ilgili geçen bölümde erkeklerde olması gereken bedensel erdemlere değinmektedir. Bu bedensel erdemleri ise; boy, kuvvet, yakışıklılık, atletik yapılı olarak belirtirken, ruhsal erdemleri ise; cesaret ve ölçülülük olarak ifade etmektedir. Kadınlarda bedeni erdemlerin beden, güzellik ve boy olduğunu, ruhsal erdemlerin ise kendi kendini yönetebilme ve çalışkanlık olduğunu söylemektedir (Aristoteles, 1995, s. 48-49).

Aristoteles'e göre aile devletin parçasıdır. Parçanın erdeminin bütünün erdemine göre değerlendirmesi gerekir. Kadın ve çocukların anayasaya göre değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Kadın ve çocukların iyi olması, devletin de iyi olacağını işaretidir. Çünkü çocuklar ileride bir vatandaş olacaktır, kadınlar ise özgür kişilerin yarısını oluşturacaktır (Aristoteles, 2013, s. 48).

2.2.3 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın

Aristoteles toplumsal açıdan kadının görev ve sorumluluk alanını ev ile sınırlandırarak, erkeğin hizmetini yapmak, çocukların bakımını üstelemek ve ev işlerini yapmak olarak belirtmektedir. Aynı zamanda Aristoteles, yalnızca özgür erkek çocuklarına eğitim vermek gerektiğini savunarak, köle ve kadınları erkeklere nazaran düşünce yetisi olmayan varlıklar olarak gördüğü için onları eğitim hayatının dışında bırakmıştır. Öte yandan, kadın ekonomik alanda pasif kılınmıştır. “Erkek kazanmak, kadın korumak zorundadır.” (Aristoteles, 2013, s. 95) diyen Aristoteles, kadını kamusal alanın dışında tutmuştur. O, yalnızca özgür erkeklerin vatandaş olarak kabul edildiğini ve yalnızca vatandaş olarak kabul edilenlerin kamusal hayata dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla; kadınları, köleleri ve çocukları kamusal alanın dışında bırakmıştır. Şimdi Aristoteles düşüncesinde, aile kurumunun önemini, ailede kadına biçilen görev ve sorumlulukları, kadının eğitimi, ekonomik alandaki yerini ve kamusal alandaki yerini anlamaya çalışalım.

2.2.3.1 Ailede kadın

Aristoteles ailenin başlangıçta erkeklerin, kadınlar ve kölelerle birleştirilmesinden meydana geldiğini ileri sürmektedir. Nitekim Hesiodos'un "İlkin bir ev ve bir kadın edin ve bir öküz, sabana koşmak için." (Aristoteles, 1993, s. 8) dediği gibi öküz, yoksul adamın kölesi olmaktadır. Aile, doğa yasası gereği kurulan ve günbegün sürüp giden bir birliktir. Aileden sonraki aşama köy olmaktadır. Köyler ise birden çok sayıda evlerin birleşmesinden oluşur. Bu oluşma ise, oğulların ve torunların evlerinin eklenmesiyle, doğal bir süreç sonucunda oluşmaktadır (Aristoteles, 1993, s. 8-9).

Aristoteles evli insanlar arasındaki dostluğu doğal bir ilişki olarak tanımlamaktadır. Çünkü insanlar çoğu zaman ikili ilişki kurmaya meyillidirler. Aile, devletten önce meydana gelmektedir. Üreme özelliği hem insanlarda hem de hayvanlarda ortak olan bir şeydir. Ancak insanlar, hayvanlardan farklı olarak sadece üremek için değil, başka amaçlar uğruna da bir araya gelmektedirler. Daha ilk başlardan roller birbirinden farklıdır. Erkekler farklı, kadınlara farklı roller biçilmiştir. Aristoteles'in rollerin birbirinden farklı olmasını doğal şeyler olarak görmektedir. Kadın ve erkeğin kendilerine özgü yetenek ve becerilerini ailenin ortak sermayesine koymalarıyla işler daha kolaylaşır. Bu tür ilişkilerde yarar ve haz bulunmaktadır. Eğer karı ve koca her ikisi de iyi insanlarsa ilişkide erdem de bulunmaktadır. Diğer yandan, çocuk aileyi bir arada tutan sağlam bir bağıdır. Çünkü çocuk ailede iyi ve ortak bir şeydir (Aristoteles, 2020, s. 187-188).

Aristoteles'e göre üremek amacıyla aile kurmak yalnızca insana has olan bir durumdur. İnsani birliktelikler iyi yaşamayı hedefler. Çocuk doğurmak yalnızca doğaya hizmet için değil, ayrıca menfaatler içindir. Aile küçük yaşta muhtaç durumdaki çocukları için harcadıkları emekleri, yaşlılık dönemlerinde yani kendileri yardıma muhtaç duruma düştüklerinde çocuklarından geri alacaktır. Kadın ve erkeğin ortak bir yaşam sürmesi doğa tarafından önceden belirlenmiş bir durumdur. Doğa kadın ve erkeği birbirinden farklı kılmıştır. Birini zayıf, diğerini güçlü yaratmıştır. Zayıf olanın kendini koruma için dikkatli olması, güçlü olanın ise cesaretiyle her türlü saldırılara karşı koyabilmesi gerekmektedir. Bu sebeple Aristoteles cinsiyetlerden birinin hareketsiz bir hayat yaşayabilmeye dayanıklı yaratıldığını, diğerinin ise

sessizliğe karşı dayanıksız ve dış etkenlere uyumlu şekilde yaratıldığını vurgulamıştır. Çocuklar konusunda ise kadın ve erkeğin her ikisine de farklı sorumluluklar düşmektedir. Cinsiyetlere göre değişen bu sorumluluklarda kadına beslenme ve büyütme, erkeğe ise eğitime sorumluluğunu uygun görülmektedir (Aristoteles, 2013, s. 270-271).

Aristoteles, kızların erken yaşta evliliklerini doğru bulmamaktadır. Erken yaşta yapılan evliliklerde kadınların doğum esnasında çok fazla zorlanacaklarını ve bunun ölüme bile sebep olabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca kızların küçük yaşta evlenmeleri sonucunda doğan çocukların zayıf, küçük, kısa, hastalıklı ve engelli doğabileceği ihtimallerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Aristoteles kızlarda en uygun evlilik yaşının on sekiz, erkekler de ise, otuz yedi olduğunu belirlemiştir (Aristoteles, 2013, s. 250).

Aristoteles evlilik için uygun yaştan bahsettikten sonra, kadınların hamilelikleri sırasında bedenlerine dikkat etmesi gerektiğini belirtmektedir. Hamile kadınların yürüyüş yapmalarını, iyi beslenmeleri gerektiğini, doğacak çocukları için dua etmeleri gerektiğini ifade eder. Ayrıca hamile kadınların bedenlerini fazla çalıştırsalar da zihinlerini fazla çalıştırmaması yani akıl yorgunluğuna gerek olmadığını vurgulamaktadır (Aristoteles, 2013, s. 251).

2.2.3.1.1 Aile içerisinde kadın ve erkeğin sorumlulukları

Aristoteles'e göre aile içerisinde kadın ve erkeğin görev ve sorumlulukları birbirinden farklıdır. Aile içinde karı ve koca arasındaki ilişkiyi aristokrasiye benzetir, erkek kendi üzerine düşen görev ve sorumlulukları yapar kadının işine karışmaz, aynı şekilde kadın da kendi işini yapar erkeğin işine karışmaz. Bu durumun tam tersi söz konusu olduğunda ilişki oligarşiye dönüşür. Yani erkek, her şeyin başında olmak isterse iş oligarşiye dönüşür. Böyle bir durum söz konusu olduğunda erkek, liyakatsiz bir şekilde kadını yönetmek ister. Aynı zamanda bazen de kadına miras bırakılır ve yönetimi kadın yapar. Yani burada belirleyici güç beceri değil tamamen zenginliktir (Aristoteles, 2020, s. 184-185).

Aristoteles'e göre iyi ahlâklı kadın yasalar tarafından kendisine verilen tüm görev ve sorumlulukları yerine getirmelidir. Kadın, kocasından habersiz eve başkasının girmesine müsaade etmemelidir ve ayrıca dedikodu yapan kadınlardan uzak durmalıdır. Kocasının izni dışında dışarı çıkmamalı ve ziyafetlerde harcadığı paranın hesabını bilmelidir. Kadın elbiselerin pahalı olmasıyla onu güzelleştirmeyeceğinin farkında olmalı ve çok fazla süslü olmanın kişiyi erdemli yapmayacağını farkında olmalıdır. Kadın evde olup bitenlerden kocasını fazla haberdar etmemelidir. Ayrıca kadın, çocuğun evliliği için hazırlıkta bulunmamalıdır. Böyle bir görevi kocasına bırakmalıdır. Kocasının sözlerine göre hareket etmelidir. Kadın, kocasının ev işleriyle uğraşmasına izin vermemelidir, evdeki tüm işleri kadın yapmalıdır, tıpkı dışarıdaki işleri erkeğin yaptığı gibi. Düzenli bir kadın kocasının emir ve isteklerini tıpkı tanrının ona verdiği kurallar gibi kabul etmelidir. Bu kurallara sabırlı ve sakince boyun eğmelidir. Kadın sadece erkeğin işlerinde rast gittiğinde değil, rast gitmediğinde de ona hizmetini devam ettirmelidir. Kadın erkeğin kendi başarısızlığı sonucunda dahi ona kötü davranabileceğinin bilincinde olmalıdır. Bu durumda asla kocasını suçlamamalıdır. Zorluklara boyun eğmelidir, zira zorluklara boyun eğmek kadını daha onurlu yapar. Yani kadın kocasının kötülükler yaşamasına sevinmemelidir, yaşarsa da akıllıca hareket etmeli ve içinde bulunduğu durumdan onur elde edeceğini düşünmelidir. Dolayısıyla Aristoteles'e göre saydığımız görev ve sorumlulukların tümünü kadın yerine getirirse sonrasında kocası tarafından onurlandırılır. Yani kadınların çektikleri zorluklar onlara ün kazandırır. Ona göre kadın bu şekilde davranırsa saygı görecektir ve ayrıca yaşlandığı zamanda kendisinin ve çocuklarının haklı övgüler almasına sebep olacaktır (Aristoteles, 2016, s. 57-59).

Aristoteles'e göre akli başında olan bir erkek de ailesine ve çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmelidir. Erkeğin evine hayat ortağı olarak geldiği ve çocuklarının anneleri olarak onun da ismini taşıyacakları eşine karşı sevgi göstermeli ve merhametli olmalıdır. Babanın çocuklarına karşı görevlerinden birisi çocuklarına iyi bir eğitim vermektir. Çünkü çocuklar büyüdüklerinde anne ve babasının en saygılı ve itaatkâr koruyucuları olacaklardır. Ailelerinden iyi eğitim alan çocuklar tıpkı anne ve babaları gibi inançlı ve erdemli olacaklardır. Dolayısıyla erkek, çocukların asil bir soya sahip olmalarını istiyorsa eğitim konusuna önem vermelidir. Aristoteles bu durumu şu örneklerle şöyle aktarmaktadır: “Bir çiftçi harika bir tarlası olsun, ondan

harika ürünler zarar görmesin diye elinden geleni ardına koymaz ve böylesi bir adam düşmanlarıyla savaşırken ölse de bundan daha onurlu bir ölüm olamaz.” Aristoteles’in verdiği bu örnekten anlaşıldığı üzere, çiftçi verimli ürünler almak için nasıl ki tarlasına gerekli bakımı yapıyorsa benzer şekilde anne ve baba çocuklarının mükemmel bir soydan gelmelerini istiyorsa eğitim konusunu önemsemeleri gerekmektedir. Ayrıca, Aristoteles özgür bir erkek ve kadın arasındaki ilişkide saygı ve ahlâkın olması gerektiği gibi sevgi ve korkunun ise eşit derecede olması gerektiğini ileri sürer. Buradaki korkudan kasıt; iki tür korku vardır: Birincisi, ahlâklı korkudur. Bu korku türü, çocukların babalarına ya da vatandaşların iyi yöneticilere duydukları saygı ve sevgiden kaynaklanan korkudur. İkinci tür korku, kölelerin efendilerine veya vatandaşların kötü yöneticilere ve tiranlara duyduğu düşmanlık barındıran korkudur. Dolayısıyla Aristoteles’e göre erkek kendisine en doğru yolu seçmeli ve karısıyla uyumlu yaşamalı, sadık olmalı ve aynı zamanda karşısındakini de bu şekilde davranmaya itmelidir. Böylelikle kadın, kocası yanında olmadığı zamanlarda bile davranışlarını aynı şekilde devam ettirecektir. Ayrıca kadın kocası olmadığı zamanlarda bile kocası dışında başka bir adamın kendisi için daha güzel ve daha iyi olduğunu düşünmeyecektir. Kadın kendini sadece kocasına ait hissedecektir. Kısacası Aristoteles’e göre kendini doğru yöneten erkek, karısının da en iyi rehberi olur (Aristoteles, 2016, s. 58-62).

Aristoteles kadın ve erkeği erdemleri açısından da karşılaştırmıştır. Ona göre bir erkek, cesaretli bir kadın kadar cesur değilse, korkak sayılır, aynı şekilde bir kadın, iyi bir erkek kadar sözlerine dikkat etmiyorsa, geveze olarak değerlendirilir (Aristoteles, 2013, s. 94-95). Aristoteles’te ailede erkek yöneten, kadın ise yönetilen konumdadır. Yani ona göre hem yönetenin hem de yönetilenin kendi doğasına uygun erdemleri vardır. Yukarıdaki konu başlıkları altında da değindiğimiz gibi yönetenin yönetme erdemlerine, yönetilenlerin ise yönetilme erdemlerine sahip olması gerekir. Yani yönetenin, yönetme işini iyi yapması için akli erdemlere sahip olması gerekirken, yönetilen kişi ise irrasyonel olduğu için akli erdemlerin dışındaki erdemlere sahip olması gerekir.

2.2.3.2 Eğitim alanında kadın

Aristoteles için eğitim iyi bir insan ve iyi bir yurttaş olmak için gereklidir. Bu nedenle iyi ve güçlü bir devletin vatandaşın eğitimini desteklemesi ve onların eğitimi ile ilgilenmesi son derece önemlidir. Ayrıca devletin en önemli meselelerinden birisi eğitim olduğuna göre bu eğitimin nasıl yapılacağına yasalar tarafından belirlenmesi gereklidir (Aristoteles, 2020, s. 232).

Aristoteles, bir şehrin iyi ve erdemli olabilmesini, o anayasayı paylaşan insanların iyi ve erdemli olmasına bağlar. Bu sebeple insanların iyi ve erdemli olmasını, iyi bir devletin var olabilmesi ile ilişkilendirmektedir. İnsanların ne şekilde erdemli olabileceği meselesi bu açıdan önemli görülmektedir. Aristoteles'e göre insanın iyi ve erdemli bir kişi olabilmesi için, insan doğasının, alışkanlıklarının ve aklının uyum içinde olması gerekir. Fakat bunlar her zaman birbiriyle uyuşmamaktadır. Eğitimin rolü tam da bu noktada başlamaktadır (Arslan, 2007, s. 321-322).

Aristoteles insanı, iyi ve erdemli kılan dört şey olduğunu söylemektedir. Bunlar; doğa, alışkanlık, akıl ve eğitimidir. Doğa açısından gerekli görülen koşul erkek olarak dünyaya gelmektir. Aristoteles *Politika* eserinde bu konuda şöyle söylemektedir: Bir insanın erkek olarak doğması gerekir, kadın olmaz, onda erkek bedeni ve akli olmalıdır.” Aristoteles, bunun alışkanlık ve eğitim ile tamamlanabileceğini söylemektedir. Çünkü insanlar bazı şeyleri eğitilmekle, bazı şeyleri ise dinlemekle öğrenebilirler (Aristoteles, 2013, s. 243). Bu açıdan bakıldığında Aristoteles düşüncesinde iyi ve erdemli kimselerin taşıdıkları doğa nedeniyle sadece özgür erkekler olabileceği ve eğitimin de sadece onlara verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Böylece kadın ve kölelerin eğitim hayatının dışında tutulması gerektiği düşüncesine varılır. Dolayısıyla Aristoteles'in içinde yaşadığı Antik Yunan toplumunun dayattığı genel kabullerin dışına çıkamadığı ve Platon'un gerisinde kaldığı söylenebilir. Çünkü Aristoteles, yalnızca özgür erkek çocuklarına eğitim vermek gerektiğini savunarak, köle ve kadınları erkeklere nazaran düşünce yetisi zayıf varlıklar olarak gördüğü için onları eğitim hayatının dışında bırakmıştır.

2.2.3.3 Ekonomi alanında kadın

Aristoteles toplumsal ilişkilerin doğal kısıtlamalar tarafından belirlendiğini söylemektedir. Ona göre doğa yalnızca, kişilerin hangi eğilimlere sahip olacaklarını ve eğilimlerin hangilerinin diğerlerinden daha iyi olacağını belirlemekle kalmaz, ayrıca bu eğilimlerin kişilerin toplumdaki yerlerini de belirlediğini ileri sürmektedir. Doğanın erkek ve kadın arasında bir fark ortaya koyduğunu ve kadınların farklı işlerle ilgilenererek, farklı araçlar sağladıklarını ileri sürmektedir. Yani her işe yarayanın “Delphoi bıçağı” (Aristoteles, 2013, s. 24) olmadığını söylemektedir. Aristoteles kadının hâkimiyet alanını ev ile sınırlandırarak, evin dışındaki işleri erkeğin görev ve sorumluluğuna bırakmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere erkek kazanmak, kadın ev işleri yaparak, çocukları büyüterek bu kazancı ve ailesini korumak zorundadır.

2.2.3.4 Kamusal alanda kadın

Aristoteles’in kadının yaşam alanını ev ile sınırlandırdığı ve toplumsal ve siyasal hayatta ona yer vermediği görülmektedir. Aristoteles devlette birliğin sağlanması ve devletin daha da güçlü olması için kadın ve çocuk ortaklığını savunan Platon’un devlet modeline karşı çıkmaktadır. Ona göre kadınların ortak olması, beraberinde birçok sorunu meydana getirecektir. Ayrıca böyle bir model uygulanabilir değildir. Bir devlette esas olan çokluktur. Çokluk, birliğe doğru giderse devlet zayıflar ve aileye benzemeye başlar ve zamanla aileden bireye dönüşür. Kısacası, Aristoteles birlik olmaktan kaçınmak gerektiğini vurgulayarak birlik düşüncesinin devlete zarar vereceğini düşünmektedir. Devlet yalnızca tek tip insanlardan meydana gelmez, devleti oluşturan birbirinden farklı insanlardır. Ona göre devlet askeri bir ittifaka benzemez. Askeri ittifak, yardım elde etmeyi amaçlamaktır. Ancak devletin güçlü olabilmesi için farklılıkların olması şarttır. Yani devlete katılanlar arasında farklılıkların olması gerekir. Farklılıklar olmazsa herkes birbiriyle aynı olursa o zaman devlet çöker. Çünkü devlet doğal bir birlik değildir. Aristoteles devlette her şeyin aynı olmasının kötü sonuçlara sebep olacağını şu örnek üzerinden açıklamıştır: “Aile, bireyden daha fazla kendine yeten bir yapıdır, devlet de aileden. Toplumun kendi kendine yettiği ortaya çıktığında devlet ya da kent ortaya çıktı. Temel düşünce kendine yeterlilik olduğuna göre daha az birlik daha çok birliğe göre tercih edilir. Ayrıca devlet

içinde birlik olsa bile bu noktada ortak mülkiyet mutlaka gerekli değildir.” Aristoteles’e göre eğer devlette daha büyük bir birlik hedefleniyorsa, Sokrates’in dediği gibi bir kentteki şeyler ya “benim” ya da “benim değil” demek doğru olmayabilir. Çünkü Aristoteles “bütün” kelimesinde iki anlamın bulunduğunu söylemektedir. Birincisi; teker teker her biri, ikincisi ise, toplam olarak herkes. Sokrates’in kastettiğine uygun olan birincisidir. Çünkü ona göre her vatandaş aynı çocuğa benim oğlum, aynı kadına benim karım diyecektir. Dolayısıyla Aristoteles “herkes” kelimesini hatalı bulmaktadır. Aristoteles’e göre bir şeyin sahibi arttığı zaman o mala duyulan saygı azalacaktır. Herkes sadece kendilerine ait olana ilgi gösterecektir. Ortak olan şeylere kendi yaşamlarına etki ettiği sürece özen gösterilecektir. Ortaklaşa sorumlulukta herkes işi değerinin yapmasını bekleyecektir. Ev içinde de benzer durumlar yaşanacaktır. Her vatandaşın sadece bir çocuğu değil, birçok çocuğu olacaktır ve bu çocuklar herkesin eşit derecede çocukları olacaktır. Bu çocuklarla yeterince hiç kimse ilgilenmeyecektir ve ihmal edileceklerdir (Aristoteles, 2013, s. 49-54).

Aristoteles ortaklık sonucunda saldırı, cinayet, kavga ve korku gibi başka sorunların da meydana geleceğini düşünmektedir. Çünkü insanlar kiminle akraba olduklarını bilmedikleri zaman böylesi suçların işlenme ihtimali de artacaktır. Aristoteles ortaklığa dayanan bu sistemin çiftçiler için daha uygun olduğunu vurgulamıştır. Çünkü kadın ve çocukların ortak olması sonucunda dostluklar zayıflar, birbirlerine daha az bağlanırlar ve bunun sonucunda isyankâr değil, itaatkâr olurlar. Kısacası, Aristoteles devlette birliğin sevgiyi öldüreceğini ve artık bir babanın çocuğuna “evladım” ya da tam tersi çocuğun babasına “babacığım” demeyeceğini düşünür. Ona göre böyle bir ortamda babanın çocuğunu, çocuğun babasını veya kardeşin kardeşi önemsemesine gerek kalmamaktadır. Saygı ve sevgi tamamen ortadan yok olacaktır. Aristoteles’in böyle bir ortamda dikkat çektiği bir diğer sorun, bazı çocukların doğuşlarından itibaren çiftçiler ya da zanaatkârlar sınıfından, koruyucular sınıfına geçişidir. Ancak bunun nasıl olacağı belirsizdir yani, çocukların verildiği kişiler bunların kime ait olduklarını bilmeyecekler aynı şekilde çocuklarını veren kişiler de bunları kime verdiklerini bilmeyeceklerdir. Yukarıda değinilen saldırı, cinayet ve kavga gibi saldırılar işte böyle durumlarda meydana gelecektir. Çünkü böyle bir toplumda alt sınıflara verilen

çocuklar kan bağı nedeniyle kardeş, anne, baba ve çocuğu olarak değerlendirilmeyeceklerdir (Aristoteles, 2013, s. 54-55).

Aristoteles siyasette kadın konusunda Sparta'da kadınların durumuyla ilgili örnek verir. Sparta'da kadınların durumu ile ilgili herhangi bir düzenlenmenin yapılmadığını ve bunun hem anayasanın amaçlarına uymadığını hem de kentin mutluluğu için engel teşkil ettiğini söyler. Ona göre nasıl ki karı koca ailenin birer parçalarıysa aynı şekilde kentin de kadın ve erkekten oluşan iki parçası vardır. Bir kentte kadınların yarısı için düzenleme sağlanmadığı takdirde güzel bir anayasadan söz etmek mümkün değildir. Sparta erkekler için sağlam anayasa yaparken, kadınlar için düzenli anayasa düzenlenmemiş onları umursamamıştır. Aristoteles kadınlar için anayasanın düzenlenmemesiyle şehrin yasadışı kaldığını ve yasa koyucunun şehri istikrarsızlaştırdığı vurgulamıştır. Durum böyle olunca Sparta'da kadınlara hiçbir şekilde sınır koyulmaz, kafalarına göre yaşarlar ve aynı zamanda bütün lüksleri tadarlar. Erkekler kadınların egemenliğine girdiklerinde zenginliğe büyük önem verirler. Hatta erkekler kadınlar tarafından yönetilmeye başlar. Sparta'da kadınların düzensizliği sadece anayasada boşluk bırakmakla kalmayarak toplumda açgözlülüğü körükleyen bir duruma neden olmaktadır. Sparta'da bazı vatandaşlar çok fazla miktarda mülkiyet sahibi iken, bazıları ise az sayıda mülkiyet sahibidir. Durumun böyle olmasıyla mülkiyet sınırlı sayıda kişiyi eline geçmektedir. Bu durumun asıl nedeni aslında hatalı kanunların uygulanmasıdır. Yasa koyucu mülklerin alınıp satılmasına karşı çıkmakta ancak bağışlama ve miras bırakmak isteyenlere karışmamaktadır. Bu durumun sonucunda Sparta'da miras ve çeyizlerin katkısıyla mülklerin beşte biri kadınları eline geçmiştir. Mülk sahiplerinin azlığı nedeniyle vatandaşların sayısı binin altına düşmüştür. Mülkiyete saygı göstermemelerinin sonucunda şehir tek bir saldırıda çökmüştür (Aristoteles, 2013, s. 74-76). Burada kadınlar, erkekleri ve ekonomiyi kontrol altına almalarıyla ekonomik yapıyı bozduklarından dolayı eleştirilmişlerdir. Savaşlar ve asker yetiştirme için harcanması gereken servet, kadınların ölçsüz biçimde lüks harcamalarına gitmiş neticede bu da ekonominin bozulmasına ve ilk saldırıda devletin çöküşüne sebep olmuştur.

Aristoteles, kadınları, çocukları ve köleleri vatandaş olarak görmemektedir. Aristoteles, farklı devlet biçimlerine göre vatandaş kimdir? Bir insanın vatandaş

olması için gerekli şey nedir? Sorularını sorar. Aristoteles genel olarak vatandaş tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Genel olarak mahkemelere katılan, dava açma ve dava edilme olasılığı olan kişilere vatandaş denir.” (Aristoteles, 2013, s. 87-90) demiştir. Dolayısıyla, Aristoteles Atina şehir devletinde kabul edilen vatandaş tanımını benimsemektedir. Michelle Perrot, Atina’da vatandaş olarak kabul edilmeyen kadınların kamusal alanın dışında bırakıldığını şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Geçen yüzyıllarda, erkek olsun kadın olsun pek az kişi kamusal alanda söz hakkına sahipti! Yurttaşlık hakkından ilk bahsedenler Yunanlılardır ama bu demokratik ilerleme bir istisnadır. Eski Yunan’da kamu yararı, savaş, barış, vergiler, erzak temini, entrikalar hakkında karar alan “site”, özgür erkeklerden oluşuyordu. Yabancılar, köleler ve kadınlar bu gruba alınmıyordu. Tabii ki özgür erkeklerin eşleri de özgürdü ama yurttaş sayılmıyorlardı. Yönetme, karar alma, oy verme veya temsil hakkı yalnızca erkekler için verilmişti. Aynı durum Roma’da da geçerliydi. Vatandaşların eşleri özgürdü ama “yurttaşlık hakkına sahip değillerdi. Kamusal alanın dışında bırakılmışlardı.” (Michelle Perrot, vd., 2015, s. 163)

Buradan anlaşıldığı üzere, Atina’da sadece özgür erkekler vatandaş kabul edilmiştir. Vatandaş olan özgür erkeklerin eşleri de özgürdür ancak vatandaş değillerdir. Dolayısıyla vatandaş olamayan, kadınlar, köleler, çocuklar kamusal hayatın dışına itilmiştir. Aristoteles, daha önce de değindiğimiz gibi, kadının görev ve sorumluluklarını ev ile sınırlandırdığı için ve evin dışındaki işleri de erkeğin sorumluluğuna bıraktığı için vatandaş olarak kabul görmeyen kadına kamusal alanda yer vermemiştir. O kadını aklen zayıf ve karar verme yetisinden yoksun görmektedir. Aristoteles’e göre en iyi devlet, kadınları çocukları ve işçileri vatandaş saymayan devlettir.

3. CAHİLİYE DÖNEMİNDE KADIN

Cahiliye dönemi Hicaz Bölgesi'nde merkezî otoritenin mevcut olmadığı aile ve kabile birliğine dayalı hayat tarzının hâkim olduğu bir dönemdir. Cahiliye döneminde halk “yerleşik” ve “göçebe” olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. “Yerleşik halk” daha çok ticaret ve ziraatla uğraşırken; “göçebe halk” ise hayvancılıkla uğraşmıştır. Ancak o dönemin iklimi ve tabii kaynakları halkın çoğunluğunu göçebe hayatı yaşamaya mecbur bırakmıştır. Her ne kadar dönemin iklimi ve tabii kaynaklarından dolayı halk göçebe hayatına maruz kalmışsa da yine de Mekke, Yesrib ve Taif gibi gölgenin üç büyük şehirlerinde yerleşik hayata geçilmiştir. Aynı zamanda bu üç büyük şehirlerde kabile birliği, yerleşik örf ve âdetler kabile büyüklerinin ve hakemlerin otoritesinin önemini korumuştur (Bardakoğlu vd., 2015, s. 14).

Erkek merkezli Cahiliye toplumu içinde kadın ikinci derecede bir yere sahip olmuştur. Kadınların ikinci derecede bir yere sahip olmalarında göçebe bir hayat sürmelerinin de etkisi vardır. Çöl şartları içinde sürekli yer değiştirmek zorunda kalan ve zaman zaman diğer kabilelere baskın yapma ve ganimet elde etmek mecburiyetinde bulunan göçebe kabilelerin yaşantısında savaşçı olmayan ve tüketici sınıftan görülen kadının hiyerarşide ikinci sırada olması kaçınılmazdır. Kadınların bu konumda olmaları hayatlarını dahi önemsizleştirmiştir. Çünkü o dönemde kız çocuklarının tüketici durumlarının önüne geçmek için ya da baskınlarda yabancıların eline geçmesinin halka vereceği utançtan kurtulmak için kendi aileleri tarafından nadiren de olsa diri diri öldürülmesi bunun bir kanıtı niteliğindedir (Aydın, 2001).

Cahiliye döneminde hâkim olan kabile birliğine dayalı göçebe hayatı, yazının az bilinip kullanılması, sözlü örf ve âdetin egemenliği, sonraki kuşaklara güvenilir kaynakların varlığı noktasında sıkıntı yaratmaktadır. Ancak o dönemde Arapların ileri seviyede kullandıkları şiir ve edebiyat eserleri o dönemi tanımada en başta gelen kaynaklardır (Bardakoğlu vd., 2005, s. 13).

Kadının erkekten ve erkek için yaratıldığı, en önemli vazifesinin erkeği mutlu etmek olduğu ve ayrıca Hz. Âdem'in Hz. Havva yüzünden cennetten kovulduğu gibi olumsuz iddialar Cahiliye döneminde de kadına bakış açısını şekillendirmektedir. Bu sebeple

Araplar kadını, hile ve tuzak sahibi, dedikoducu, uğursuz, intikamcı olarak adlandırmış, kadınların hile ve desisesinden çok çekinmişlerdir. Kadının görüşüne itibar etmemekle birlikte, kınamak istedikleri zayıf ve yanlış bir söz ve görüşe de “kadınların görüşü” (reyyu’n-nisâ) adını vermişler. Ayrıca, Arapların kadın hakkında “onlara danışın fakat aksini yapın (şâvirûhünne hâlifûhünne)” sözü meşhurdur. Hatta bazı zamanlar kadını akılsız olarak nitelendirdikleri de olmuştur (Bardakoğlu vd., 2005, s. 19).

Cahiliye döneminde kadın, ancak erkek çocuk doğurabildiği takdirde aileye katılabilmektedir. Ayrıca kadın erkek çocuk doğurmadan ölürse, bu kadının kocasının taziyesi yapılmamaktadır (Aksoy, 2021, s. 29). Erkeğin kadın üzerindeki sınırsız yetkisine rağmen, çocuk doğuran anneye çocuğun üzerinde hiçbir hak tanınmamıştır. Çocukların nesepleri babaya ait olduğu için, yeni doğan çocukların yaşayıp yaşamamasına karar verebilen tek kişi de babadır. O dönemin kötü adetlerinden biri de kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesidir. Kur’an-ı Kerim’de yeni doğan kız çocuklarına karşı erkeklerin acımasız ruh hali şöyle geçmektedir: “Onlardan birine kız (çocuk) müjdelendiği zaman içi öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilirdi.” (Nahl Suresi, 58). Ayetten de anlaşıldığı üzere o dönemde bir babanın kız çocuğuyla müjdelenmesi çok kötü bir muamele olarak görülmektedir. Kız çocuğuyla müjdelenen ve kendini o an topluluktan gizlemek mecburiyetinde kalmış babaların bir kısmı, çocuğunu öldürmeyi vicdanları kabul etmemesine rağmen toplumun baskısı yüzünden cinayetleri işlemek zorunda kalmışlardır (Aksoy, 2021, s. 29).

Cahiliye döneminde kız çocuklarının diri diri gömülme nedenleri ile ilgili birden fazla rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bazısı şöyle geçmektedir:

“Kadının tolumdaki durumu sebebiyle kızlar bir ar ve ayıp meselesi sayılırdı, zira kadınlara yapılan muamele çok kötü idi. Bundan dolayıdır ki bazı aileler, kızlarının cemiyetteki kızların durumuna düşmelerini istemedikleri için onları küçük yaşta öldürmeyi tercih etmişlerdir. Bu hareket cahiliyet devri âdetidir, tabiatıyla hiçbir yönden hoş görülemezdir.” (Bardakoğlu vd., 2005, s. 44)

Bardakoğlu’nun aktarımından anlaşıldığı üzere, beslenme meselesinde cahiliye devrinde çevre şartları sebebiyle kadın üretken değildir, savaşamaz ve avlanamazdır. Dolayısıyla kadınlar ekonomik açıdan tüketen varlıklar olarak görüldüklerinden dolayı ölüme terk edilmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca bu dönemde kadınların bazılarının

fuhuş aracı olarak görülmesi, kız çocuklarının da ileride bu kaderi yaşamaları endişesine yol açmış, bu da kız çocuklarının daha küçükken öldürülmelerini meşru görülmesine neden olmuştur.

Erkeklerin kadınlar hakkındaki hükümlerinin katı olması sebebiyle bir anne için kız çocuk dünyaya getirmek utanç verici bir duygu haline gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, eşi doğum yapacak erkek doğum esnasında kendini insanlardan saklama gereği duymuştur. Çocuk erkek olarak dünyaya geldiğinde baba saklandığı yerden çıkar fakat kız olarak doğduğunda ise baba bu durumdan utanç duyar. Bu husus, Abdurrahman Şarkavi'nin *Özgürlük Peygamberi* adlı eserinde şöyle geçmektedir:

“Peygamber’den önce cahiliyede bir erkek borçlandığı zaman borcunu ödeyemediği takdirde ya kendisi köle olurdu veya borcuna karşılık alacaklıya karısını, annesini, kızını veya oğlunun karısını vermek zorunda kalırdı. Alacaklı borca karşılık aldığı bu kadın veya kızı, sırf kendisi yararlanmak için almazdı. Aksine ondan yararlandıktan sonra kapılarında belli bayraklar asılı olan büyük genelevlerden birinde çalıştırabilirdi. Alacaklı verdiği borcu, borçlunun karısı veya kızının o çirkin meslekte kazandığı parayla kat kat tahsil ettikten sonra, onu ailesine teslim ederdi. Kureyş’te bu zillete boyun eğmek zorunda kalmış insanların sayısı bir hayli fazlaydı. Niceleri de bir gün böyle bir konuma düşme korkusuyla kız çocuklarına daha doğar doğmaz canlı canlı toprağa gömmekten çekinmemekteydi.” (Şarkavi, 2008, s. 22,23)

Cahiliye dönemi Arap toplumunda sistemli bir aile hayatından söz etmek mümkün görünmemektedir. Ataerkil düşünce yapısının hâkim olduğu bu dönemde, kadınlara ve kız çocuklarına gereken önem ve kıymet verilmemiştir (Acarlıoğlu, 2022, s.103). Aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimiz gibi Cahiliye döneminde kadınlar hak ve hukuktan da yoksun bırakılmışlardır. Mesela çok evlilikte herhangi bir sınır tanınmamıştır, durumu müsait olan her erkek istediği kadar kadınla evlenebilmiştir. Boşanma hususunda da hiçbir düzenleyici prensip yoktur. Bununla birlikte kadının mirasta da payı bulunmamıştır. Yani kısacası kadınların temel hak ve hürriyetlerinden bahsetmek imkânsızdır.

3.1 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın

Bu başlık altında Cahiliye döneminde kadını, toplumun temelini oluşturan, aile, eğitim, ekonomi ve hukuki hakları bakımından ele alacağız.

3.1.1 Ailede Kadın

Cahiliye döneminde aile, ataerkil otoritesine dayalı bir karakter arz etmektedir. Aile genel olarak erkekler tarafından temsil edilir ve erkeğin akrabalarından oluşur. Kadının ailesi akrabadan sayılmamaktadır. Göçebe hayatın hâkim olması ve devamlı savaştan Araplar arasında erkek, ailenin savaştan, üreten, ganimet getiren bir üyesi olarak görüldüğü için itibar görür, kadın ise sadece tüketici bir mahlûk olarak görülmüştür. Diğer bir ifadeyle kız çocuğu ailede maddî bakımdan yük, manevî yönden ise utanma vesilesiydi. Rivayete göre Hz. Ömer bu durumu şu sözleriyle ifade eder: “Cahiliye devrinde kadına hiçbir değer vermezdik, İslâm gelip, Allah’ın onlardan bahsettiğini görünce (...) onların üzerimizde bazı hakları olduğunu gördük.” (Buhari, “Nikah”, 80 Akt. Taslamam ve Taslamam, 2021, s. 43) Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Cahiliye döneminde kadın çok değersiz görülmüştür. Anlaşılan odur ki, kadınlara ve kız çocuklarına karşı bu olumsuz davranış ve düşünceler o dönemin hayat tarzı ve anlayışı ile ilişkilidir (Topaloğlu, 1966, s. 18; Bardakoğlu vd., 2005, s. 15).

Cahiliye döneminde erkekler ailenin yöneticisi ve sorumlusu durumundayken kadınlar ise, erkeklerin gözetimi altında hayatlarını geçirmek mecburiyetindedir. Erkek karısının ve çocuklarının eğitiminden, ailenin geçiminden ve aile ile ilgili her şeyden sorumlu tek kişidir. Kadın temel hak ve özgürlükler tarafından kısıtlanmış ve ayrıca kadınların fitratında var olan, merhamet, nezaket ve şefkat gibi duygular heder edilmiştir. Kadın evin içinde kısıtlanarak sadece ev işlerini yapmak zorunda olan ve erkeğin ihtiraslarını tahmin eden bir araç olarak görülmüştür (Yılmaz, 1994, s. 33; Kurt ve Tüz, 1996, s. 71).

3.1.1.1 Evlilik kurumu

Cahiliye döneminde evliliğin, dini bir mahiyeti bulunmamaktadır. Evlilik, mehir karşılığında erkeğin kadına sahip olması şeklinde yapılırdı. Yani evlilik yoluyla kadın bilhassa, babanın hâkimiyetinden çıkıp, mehir karşılığında kocanın hâkimiyetine girmiş sayılır. Koca kadını istediği zaman boşayabilir ve aynı zamanda istediği zamanda boşamadan vazgeçerek geri döndürebilirdi. Koca mehir ödeyebildiği sürece istediği sayıda kadınla evlenme hakkına sahiptir. Kocanın ölümü halinde kadın, onun tıpkı diğer mallarının mirasçısı gibi kocanın mirasçılarına bırakılırdı. Kocanın mirasçısının bulunmaması durumunda kadın, baba evine geri dönmek zorunda kalırdı. Kadının mirasçı olması söz konusu bile değildi (Bardakoğlu vd., 2005, s. 15-16). Cahiliye döneminde karı-koca arasında yapılan nikâh, dini bir mahiyet taşımamaktadır. Bu nedenle kadın, ancak erkek çocuk doğurabildiği takdirde aileye katılabilir. Ayrıca kadın, erkek çocuk doğurmadan ölürse, bu kadının kocasının taziyesi yapılmamaktaydı (Aksoy, 2021, s. 29)

3.1.2 Eğitim Alanında Kadın

Cahiliye kavramı, insanların henüz ilahi vahiyle müşerref olmadığı, toplumun şekillenmesinde dini temellerin esas alınmadığı “bilgisizlik”, “cahillik” ve “barbarlık” manasında da kullanılmaktadır. Kısacası insan fitratına ve dinine aykırı olan her türlü anlayış ve yaşayış yani, İslâm öncesi dönem “cahiliye” olarak adlandırılmıştır (Ünal, 2013, s. 15).

Cahiliye döneminde okuma-yazma bilenlerin sayısı parmakla sayılabilecek kadar azdır. Bu dönemde sistemli bir eğitim hayatından bahsetmek mümkün değildir. Herkes imkânı ölçüsünde okuma-yazma öğrenebilmekteydi. Okuma-yazmayı öğrenmedeki amaç, çoğunlukla da ticari vazifelerini yerine getirebilmektir. Cahiliye döneminde kadınların eğitim-öğretimine gereken önem verilmemiştir. Okur-yazarlık oranının çok düşük olduğu bu dönemde Mekke’de okuma-yazma bilen kadınlar sayıca çok azdı. Şifa bint Abdullah okuma yazma bilen kadın sahabilerdendir. Hz. Peygamber, onu, eşi Hz. Hafsa’ya okuma-yazma öğretmesi için görevlendirmiştir (Ünal, 2013, s. 16).

Ancak sınırlı sayıda da olsa okuma-yazma bilen kadınların var olduğundan söz etmek mümkündür.

Az sayıda insanın katıldığı bu eğitim-öğretim faaliyetleri genellikle evde yapılmaktaydı. Bu hususta, Rıza Savaş Hz. *Muhammed Devrinde Kadın* başlıklı eserinde şöyle bir ifadeye yer vermiştir: “Çölde yaşayan bedevî kadının okuma-yazma gibi hususiyetleri yoktur.” (Savaş, 1992, s. 23) denilse de çocukların dil eğitiminin çölde, bedevî yaşantıdaki ailelerde ve sütanneler eliyle yapılması o dönemdeki çöl kadının “kara cahil” olmadığını ispatlar niteliktedir (Hizmetli, 2006, s. 165).

3.1.3 Ekonomi Alanında Kadın

Cahiliye döneminde hayvancılık ve ziraatla geçimini sağlayan göçebe ve Bedevî Arapların yaşadığı vaha ve kırlarda çalışma ortamında kadınlar erkeklere nazaran daha aktif olmuşlardır. Kadınların sorumlu oldukları işler; hayvanların sağılması ve bakımı, evin temizliği, yün eğirme, kumaş örme, çocuklarla ilgilenme gibi işlerdir. Erkekler ise bu işlerle uğraşmayı ar olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla çok basit ve sıradan görünen bu işler kadınların hayatlarının bir parçası olmuştur (Bardakoğlu vd., 2005, s. 18; Ünal, 2013, s. 13-14).

Cahiliye döneminde ticaretle uğraşan kadınlar da bulunmaktaydı. Ancak onlar genellikle hür kadınlardır. Köle ve cariyelerin ticaretle uğraşma hakları bulunmamıştır ve onlar çarşı ve pazarlarda eşya gibi satılmışlardır (Bardakoğlu vd., 2005, s. 18). Ticaretle uğraşan ve en bilinen kadın Hz. Hatice'dir. Kaynaklarda belirtildiği gibi, Hz. Hatice zengin bir tüccarın dul eşi olarak işlerini bizzat kendisi idare etmiş ve daha sonraları Hz. Muhammed'i ticari işlerinin idaresinde görevlendirmiştir (Hitti Philip, 2011, s. 167).

Cahiliye döneminde kadınlar ziraat, ticaret ve diğer saydığımız işlerinin yanında bir de kuaförlük mesleğini yapmışlardır. Bu dönemde saç, kadınlar için çok önemli bir zinet olarak görülmüştür ve kadınlar saçlarını kocaları öldüğünde ya da savaşırken tıraş etmekteydiler. Bu dönemde kadının saçını kestirmesi afet ve musibetin habercisi anlamına gelmektedir. Bu nedenle kadının saçını kestirmesi uğursuzluk manasını taşımaktaydı. Bu kadın kuaförleri aynı zamanda tıpkı günümüzde olduğu gibi

düğünlerde kadınları ve gelini süslemişlerdir (Bardakoğlu vd., 2005, s. 20; Ünal, 2013, s. 13).

Ekonomik destek olmak bakımından kadına verilen mehir, cahiliye döneminde evlenilecek kızın ailesine ödenmekteydi, kadınların ondan pay alma hakları bulunmamaktaydı (Aydın, 2003).

3.1.4 Hukuki Hakları Açısından Kadın

Cahiliye döneminde kadın birçok hak ve hukuktan yoksun bırakılmıştır. Bu dönemde erkekler ailenin yöneticisi ve sorumlusu durumundayken; kadınlar ise erkeklerin gözetimi altında hayatlarını sürdürmek mecburiyetinde kalmışlardır. Kadınlar hukuki haklar olan mirastan pay alma hakkından ve boşanmada yetki sahibi olma hakkından da mahrum bırakılmışlardır.

Cahiliye döneminde miras hukuku nesep ve muahede (antlaşma) olmak üzere iki ana unsura dayanmaktadır. Nesep yoluyla olan verasette, kadınlar ve eli silah tutmayan çocukların mirastan pay alma hakları yoktur. Yani miras eli silah tutan ve ganimet toplayan erkeklere tanınmıştır. Antlaşma yoluyla olan verasette ise, adı üzerinde antlaşma yoluyla gerçekleşen miras bırakma yoludur. İfadeyi daha da açacak olursak; antlaşma yoluyla veraset iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi “hîlf” ikincisi ise “tebenni”dir. Hîlf, usulünde kişiler karşılıklı antlaşma olarak ittifak kurmaktaydılar. Kaynaklarda geçtiği üzere kişi diğerine, “Kanım senin kanın; canım senin canın. Sen bana vâris olursun, ben de sana. Yine sen bana sahip çıkarsın ben de sana.” (Öztürk, 2019, s. 66-67) der ve böylece aralarındaki ittifak tesis edilmiş olurdu. Yani kim daha önce ölürse, sağ kalan kişi, ölünün malından daha önce belirlenmiş miktarda alma hakkına sahiptir. Tebennî (evlat edinme) usulünde ise, bir kimse başkasını oğlunu evlat edinir ve böylece çocuk kendi öz babasının değil, onu evlatlık olarak alan kişinin evladı olarak anılır ve dolayısıyla o kişinin vârisi olabilmektedir (Öztürk, 2019, s. 66-67).

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Cahiliye döneminde erkek mehir ödeyebildiği takdirde istediği sayıda kadın ile evlenme hakkına sahip olabilmektedir. Erkek mehir vererek sahip olduğu karısını istediği zaman boşayabilir ve aynı zamanda istediği zaman

boşamadan vazgeçebilmekteydi. Bu dönemde kadının kocayı boşama hakkı bulunmamaktadır. Erkekler boşamak istedikleri karısına, “Senin sırtın bana annemin sırtı gibidir” şeklinde bir ifade kullanarak eşini boşayabilmekteydiler. Bu ifadenin sözlükteki karşılığı “Zihâr”dır. Zihar, kadını kendine haram kılma şeklidir. Erkek zihâr ifadesini söylediğinde karısını boşamış sayılmaktaydı (Köse, 2018, s. 81).

4. İSLÂM'DA KADIN

Kadının erkek için yaratıldığı ve Hz. Âdem'in Havva yüzünden cennetten kovulduğu gibi kadınlarla ilgili olumsuz iddialar, insanlığın başlangıcına kadar indirgenmektedir. İslâm öncesi dönemde kadınlar, erkeklere göre ikinci sınıf muamelesi görmüşlerdir ve ayrıca erkeği yoldan çıkararak varlıklar olarak bilinmişlerdir. Kur'an, bu tür iddialara yer vermemiştir. Kur'an'a göre kadın ve erkek aynı özden yaratılmışlardır. Mesela şu ayet kadın ve erkeğin aynı özden yaratıldığının bir delili niteliğindedir: "Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten (nefsi vahide) yaratan, ondan eşini (zevc) yaratan ve her ikisinden çok sayıda erkekler ve kadınlar türetilen Rabbinize karşı gelmekten sakının." (Nisa, 4-1).

4.1 Kur'an'da Kadının Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'de Havva'nın yaratılışını anlatan ayetin meali şu şekildedir: "Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücuda getiren ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinize karşı gelmekten çekinin." (Nisa, 4-1). Bu ayette ilk kadın olan Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in ege kemiğinden yaratıldığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Çünkü bazı bilginler Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in ege kemiğinden yaratıldığını ileri sürerek, kadını ikinci planda tutmuşlardır.

İslâm Hz. Havva'ya ayrı bir suç isnad etmediği gibi ayrıca ilk ebeveynin işlediği hatanın daha sonra evlatlarına, müteakip nesillere intikalini de reddetmiştir. Kur'an'da bu husus şöyle geçmektedir: "Onlar birer ümmetti, gelip geçti. O ümmetlerin kazandığı kendilerinin, kazandığınız da sizindir ve siz onların işlemiş olduklarında mesul olacak değilsiniz." (Bakara, 134-141).

Kur'an'da hem kadının hem de erkeğin yaratılış sebebi Allah'a kulluk etmektir (Özek vd., 2005, s. 69). Kur'an'ın vahyi ile kadın ve erkek arasından bazı kültürlerce var olduğuna inanılan ontolojik fark kaldırılarak hem kadınlar hem de erkekler "İnananlar" ve "Müslümanlar" başlıkları altında birleştirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "ya eyyühellezine amenu" yani "ey iman edenler" denildiği zaman, iman eden kim varsa; kadın, erkek, genç, yaşlı, zenci, beyaz herkes girmektedir (Taslaman ve Taslaman,

2021, s. 32-33). Kur'an bu nidada erkek veya kadın ifadesini kullanmamış, tüm insanlığa aynı şekilde hitap etmiştir. Güzelliklerden ve kötülüklerden faydalanmayı her iki cinse aynı şekilde sunmuştur. "Erkek olsun kadın olsun, her kim Allah'ın varlığına ve birliğine inanmış olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar." (Nisâ/124).

Yukarıda "Cahiliye döneminde Kadın" adlı başlık altında değindiğimiz gibi o dönemde kadın, hile, tuzak sahibi, dedikoducu, uğursuz ve intikamcı olarak tanımlanmıştır. O dönemde kadının görüşüne itibar edilmemiş ve yanlış ve zayıf olan bir söz veya görüşü kınamaya çalıştıklarında bunu "kadınların görüşü" şeklinde tanımlamışlardır. Zaman zaman kadınların aklının olmadığı yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Kadınlar için hak ve hukuktan bahsetmek de pek mümkün olmamıştır. Dahası kız çocukları ailede bir yük olarak görülmüş ve diri diri toprağa gömülmüştür. Bu hususta Kur'an-ı Kerim kız çocuğunun katlini şiddetle reddetmiştir: "Evlâdlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin, onları da sizi de biz rızıklandırırız. Muhakkak ki onları öldürmek büyük bir suçtur." (İsrâ, 31; En'am, 140). Nitekim kız evladı da, erkek evladı da insana veren Allah'dır. Kulun cinsiyeti belirlemede hiçbir rolü yoktur: "Göklerin ve yerin mülk ve tasarrufu Allah'ındır. Ne dilerse yaratır. O kimi dilerse ona kızlar bağışlar, kimi dilerse ona erkekler lütfeder. Yahut (çocukları) erkekler, dişiler olmak üzere çift verir. Kimi de dilerse onu kısır bırakır." (Şûra, 49-50). Hz. Peygamber, "Kim iki kız çocuğu, erginliğe erişinceye kadar, besleyip büyütürse kıyamet gününde (iki parmağını bitiştirip işaret ederek) şöylece beraber oluruz." (Müslim, c. 4, 1955, s. 2018'den akt. Topaloğlu, 1966, s. 21) buyurmaktadır. Bu hususta Abdullah Nasıh Ulvan *İslâm'da Aile Eğitimi* adlı eserinde, kadın ve erkek ayrımcılığı yapanlara dair şunları söylemektedir:

"Oğlan çocuğuyla kız çocuğu arasında bir ayırmda bulunmanın sebebi, imân zayıflığına, inanç çalkantısına yöneliktir. Çünkü öyleleri Allah'ın kendilerine ayırıp verdiği bu kız çocuğu taksimatına razı değillerdir. Oysa ne kendileri, ne de yeryüzündeki hiç kimse Allah'ın yarattığını değiştirme gücüne sâhip bulunmuyordur." (Ulvan, 1984, s. 63)

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Ulvan erkek ve kız evladı ayrımcılığını yapanların imanından şüphe duymak gerektiğinin altını çizmektedir.

Cahiliye dönemindeki kadınların durumu, İslâm'ın gelişiyle birlikte değişmiş ve Kur'an-ı Kerim'de insanların kadına karşı gösterdikleri sert tutumların kınanmıştır. Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nde, "Kadınların haklarını korumanızı ve bu konuda Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Kadınlar, Allah'ın yanımızdaki emanetleridir." (Erul, 2012) buyurarak kadın haklarının iyi bir şekilde korunması gerektiğini vurgulamıştır.

İslâm dini, kadınların her şeyden önce insan olduklarını ve başta yaşam hakkı olmak üzere birçok temel haklarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Hz. Muhammed, "Sizin en hayırlınız kadınlarına karşı en hayırlı olanlarıdır. Ben de aileme karşı en iyi olanıyım!" (Tirmizi, Menâkıb, 63) buyurmuştur. Buradaki hadiste de çok net ifade edildiği üzere İslâm'la birlikte kadına değer atfedilmiştir. İslâm'da kadın ve erkek köken ve değer itibarıyla eşit kabul edilmiştir. Ayrıca İslâm dini kadın ve erkeği insan olması bakımından ceza ve mükâfat görme hususunda da eşit kılmıştır. Hucurat Suresi'nde şöyle denilmektedir: "Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler (halinde) kıldık. Şüphesiz, Allah katında sizin en üstün (kerim) olanınız, (ırk ya da soyca değil), takvaca en ileri olanıdır" (Hucurat, 49/13). Sureden de anlaşıldığı üzere, İslâm dininde kadın ve erkeğin tek nefisten yaratıldığı vurgulanmakla birlikte, bütün insanlara aynı şekilde hitap edilmiştir. Kadın insan olarak tek başına mükellef bir varlık sayılmış ve yapacağı iyi veya kötü işlerin sorumluluğunun kendisine ait olduğu vurgulanmıştır. Yüce Allah, "Şüphesiz ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini boşa çıkarmam." (Al-i İmran 3/195) buyurmaktadır.

İslâm'la birlikte önceden sadece erkeklere tanınan birçok hakkın kadınlara da tanınmasıyla dinen ve hukuken özgürlük alanları genişlemiştir. Hz. Muhammed kadınları bizzat hayata katılmaya teşvik etmiştir. Kadınlar, kendi hayatları hakkında özgürce karar vermişlerdir. Müslümanlığı seçme gibi zor kararları dahi kadınlar, erkeklere danışmadan kendileri özgürce verebilmiştir:

"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup ortaya sürmemeleri, iyilik ve güzelliği belirlenmiş bir işte sana isyan etmemeleri hususunda seninle biatlaşmak isterlerse, onlarla biatlaş ve onlar için Allah'tan af dile! Kuşkusuz, Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir." (Mümtehine/12)

Yukarıdaki ayetten de anlaşıldığı üzere Müslüman kadınlar baskı altında kalmadan kendi seçimleriyle Müslümanlığı tercih etmelerinin yanında, dâhil oldukları toplumda cinsiyet ayrımcılığına uğramadan tüm insani hak ve özgürlükleri yaşama hakkına kavuşabilmişlerdir.

İslâm dini, kadınlara aşağıda her konuda ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız gibi birçok haklar tanımıştır. İslâm dini, gerek İslâm öncesi Arap toplumundaki dini anlayış gerekse yerleşmiş örf ve âdetlere nispetle kadının sosyal, ekonomik ve hukuki konumunda değişiklikler yapmıştır. Kuran, kadını insan olması bakımından erkekle eşit bir varlık olarak kabul etmiştir. “Allah insanları daha huzurlu ve mutlu bir hayat sürmeleri için çift yaratmıştır.” (Nisa 4/1; Rum 30/21). Yukarıda da değindiğimiz üzere, İslâm’da ilk kadın tarafından işlenen ve erkeğin de işlemesine sebep olunan aslî günah bulunmamaktadır. Kur’an-ı Kerim’de, Hz. Âdem ve Havva’nın şeytan tarafından kandırıldıkları bahsi geçmektedir (Bakara 2/35-36). Anlaşıldığı üzere İslâm’da Hıristiyanlıkta olduğu gibi ilk günah işleyen kadın karşıtı bir söylem bulunmamaktadır. Kur’an’da erkek olsun kadın olsun her doğan kişi günahsız doğmaktadır, kişi sonradan işlediği fiiller sebebiyle sorumlu tutulmaktadır (Aydın, 2001).

Kur’an her ne kadar kadın ve erkeğe eşit seslenmiş olsa da, zamanla kadınların erkeklere göre daha aşağı ve erkeği yoldan çıkararak bir varlık şeklinde kabul edilmesi gibi yorum ve iddialar Müslüman toplum tarafından kabul görmüştür. Diğer bir manayla, İslâm ne akıl bakımından ne görevleri bakımından ne özgürlüğü bakımından bir kısıtlama koymamasına rağmen erkeklerin yaptığı değerlendirmelerden dolayı kadına farklı bakılmaktadır. Bu gelenekselleşmiş ataerkil aile anlayışı çerçevesinde kadın haklarını kısıtlayan bakış açısı, âyet ve hadislerle kanıtlanmak istenmiş, kimi zaman da sıhhati şüpheli hadislerle yaygın hale getirilerek, bu yorumlara uygun bir zemin hazırlanmıştır. Hadislerden bir tanesi kadının, insana uğursuzluk getiren varlıklar arasında sayıldığıdır: “Üç şey uğursuzluk getirir: Ev, kadın ve at.” (Buhari, “Cihâd”, 47; Müslim, “Selâm”, 115-120). (Aydın, 2001).

4.2 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın

Kadın ve erkek hem vücut teşekkülü, bünye hem de bunlara bağlı maddî vazifeler bakımından birbirinden ayrırırlar. Fizyolojik bir gerçek olarak kadın ve erkek her biri ancak vücut teşekkülünün icabını yapabilmektedirler. Hiçbir erkeğin çocuk doğuramayacağı gibi hiçbir kadının da kendine veya başkasına ilkah yani çocuk aşısı yapacağı düşünülemez. Dolayısıyla iki cins arasındaki bu farkı küçümsemek gerekmektedir. Bununla birlikte fizyolojik yapıya bağlı olarak psikolojik âlemde de iki cins arasında mühim farklar bulunmaktadır. Mesela, kadındaki ince ve çocuğun değişik çeşitli ihtiyaçları uyarınca daima mütehavvil duyguları erkekte bulmak mümkün değildir. Erkek, tabiatın sert tezahürlerine ve hayatın güçlüklerine karşı koyacak bir yaratılışa sahiptir (Topaloğlu, 1966, s. 65-66). Bu başlık altında aile hayatında, eğitim hayatında, çalışma hayatında ve hukuki hakları bakımından kadını ele alacağız.

4.2.1 Ailede Kadın

Karı, koca ve çocuklardan meydana gelen toplumun temeli olan ailede kadın, aile hayatının ve dünyevi saadetin mihveridir. Toplumda ve ailede kadın, insan nevinin bekasına hizmet edendir. İslâm'da ailede, kadına kocasına karşı sorumluluklarını yerine getirme, ev işlerini idare etme, kocası evde olmadığı durumlarda malını ve namusunu koruması tavsiye edilir. Biz de bu başlık altında evliliğin önemi ve gerekliliğine, evlenilecek kadında bulunması gereken vasıflara ve ailede eşlerin karşılıklı hak ve görevlerine değineceğiz.

İslâm toplumunun temeli ailedir. Aile, karı, koca ve çocuklardan meydana gelen ve yaratılıştan gelen bağlar üzerine kurulan küçük ama sosyal bir topluluktur. Kur'an-ı Kerim'de: "Ey insanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık." (Hucurât Suresi, 13) buyrulmaktadır. Bir kadınla bir erkekten meydana gelen ve dünya hayatının mihveri olan aile, insanlar arasındaki tanışmanın ilk aşamasıdır. Sosyal bir varlık olan insanın ayrıca şahsi bir hayatı söz konusudur. Yemek, içmek, uyumak vs. bütün bunlar insanın tek başına üstesinden gelebileceği ihtiyaçlarıdır. Şüphesiz bir eşle birlikte olmak da bir

ihtiyaçtır. Nitekim bu ihtiyacı gidermek için de insan özel bir çevreye ihtiyaç duymaktadır. Bu çevre de ailedir. Kur'an-ı Kerim'de: "Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de onun varlığının delillerindedir. Doğrusu bunda iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır." (Rûm, 21) ayeti aile muhitinin insanın ruh sağlığı için ne kadar gerekli olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla ruhi sükûnet bulmak, huzura kavuşmak ve kaynaşmak için bir erkek ile bir kadının aile olmak üzere bir araya gelmeleri gerekir.

İslâm'da kadının aile içinde huzur ve sükûnu sağlaması amacıyla kocasıyla yapacağı işbirliği üç şekilde mümkün görülmüştür: Bunlar; Adab-ı muaşerete uygun hareket, ailenin mahremiyetini koruması ve ailedeki sınırları korumasıdır (Yılmaz, 1994, s. 185). Ailede erkeğin hak ve görevlerine bakacak olursak, aile yönetiminde geçimi temin etmekle yükümlü olan kişi, ailenin reisidir. Ailede reislik görevinin erkeğe verilmesinin nedenlerinden biri, biyolojik farklılıktır yani tabiatı itibarıyla erkeğin kadından güçlü yaratılmış olmasıdır. İkinci neden ise, nafaka teminiyle yükümlü olmasıdır (Yılmaz, 1994, s. 189-194).

4.2.2 Eğitim Alanında Kadın

İslâm dininde ilim öğrenmek her Müslüman kadın ve erkek için farz kabul edilmiştir. Hz. Peygamber, tebliğde kadınları ihmal etmemiştir. Mekke'de ilk Müslümanlara İslâm'ı ve Kur'an'ı öğrettiği gibi, Medine'ye hicretinden sonra Mescid-i Nebevi'de kadınların giriş çıkışları için ayrı bir kapı yaptırdığı bilinmektedir. O dönemlerde, mescitlerin önemli işlevleri ibadet, eğitim ve öğretimdi. Hz. Muhammed'in bu mescitlerde yaptığı tüm eğitim ve öğretim faaliyetlerine kadınlar da katılabilmişlerdir (Bayraktar, 2005, s. 86).

Erkeklerin eğitimine değer verdiği kadar kadınların da eğitimine değer veren Hz. Muhammed, cariyelerin de eğitimine önem verdiğini şu sözler ortaya koymaktadır: "Kişi cariyesini edep üzere yetiştirir, ona güzel bir eğitim verir, sonra onu azad edip evlendirirse iki kat sevap kazanır." (Buhari, İlim, 31'den akt. Toksarı vd., 2005, s. 82; Çakın, 2016, s. 114) Müslüman kadınlara verilen eğitimin yanında cariyeler de eğitilerek topluma kazandırılmaya teşvik edilmişlerdir.

Genel olarak İslâm dininin kadının eğitim-öğretim hayatına büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. İslâm'da, Cahiliye döneminin kadın hakkındaki katı olan kanaatlerini yıkmak için, erkekler ayrı olarak zikredilmediği halde, kadınların ayrı eğitilmesi zikredilmiştir. Bu konuda Buhâri şöyle buyurmaktadır: “Üç sınıf vardır ki, iki defa ecir alacaklardır: ... Ve bir adam ki, yanından bir kız çocuğu vardır ve o da onu çok güzel eğitmiş ve çok güzel öğretmiştir...” (Buhâri, ilim 31. akt. Beşer, 2016, s. 109).

4.2.3 Ekonomi Alanında Kadın

İslâm'da kadın, bedenlen veya aklen muktedir olduğu işleri yapmakta serbesttir. Kadını çalışmadan men edecek ayet veya hadis bulunmamaktadır. Fakat İslâm'ın amacı, ilahi adalet ışığında mutlu ve huzurlu bir toplum oluşturmak olduğu için, bu toplumda kadın veya erkek herkes, sahip olduğu kabiliyetine göre çalışmakla yükümlü tutulmuştur. Kur'an- Kerim'de: “Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu dünyada hoş bir hayatta yaşatırız. Ahirette ise, onların ücretlerini, yaptıklarının en güzeliyle veririz.” (Nahl, 97) ayeti kadını veya erkeği dünya ve ahirette mutluluğa götüren şeyin çalışmaya eşlik eden iman olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla İslâm'da kadının çalışmasında herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Çalışma tamamen ihtiyaca bağlı kılınmıştır (Özek vd., 2005, s. 68).

Geçimini sağlayacak kocası veya bir akrabası olmadığı zamanlarda kadının çalışmasına izin verilmesi konusunda Şuayb Peygamber'in kızlarıyla ilgili örnek verilmektedir. Buna göre “İki kız kardeş koyunlarını sularken erkeklerle didişmemeye büyük bir özen göstermiş ve çobanlar koyunlarını sulayıp çekilinceye kadar, iki kız kardeş koyunlarını sulamamışlardır.” (Deniz, 2019, s. 80). Kur'an-ı Kerim'de bu olay şu şekilde geçmektedir:

“Medyen'in kuyularına varınca orada (hayvanlarını) savuran kalabalık bir gurup insanla karşılaştı ve onlardan biraz ötede kendi hayvanlarını uzakta tutmaya çalışan iki kadın gördü. Onlara; 'Arzunuz nedir?' diye sordu. 'Bu çobanlar işlerini bitirip uzaklaşmadıkça biz (hayvanlarımızı) savuramıyoruz; çünkü biz kadınız ve babamız da pek yaşlı.'” (Kasas, 28-23)

Ayette vurgulanmak istenen mesaj kadınların daha çok mecburi durumlarda çalışmak zorunda kaldıklarıdır. İslâm'da erkek ve kadın iş yaşamında aynı oranda serbesttirler. Hz. Peygamber zamanında bazı kadınlar ticaret yapmışlardır. Hz. Peygamber

kadınların ticaret ile uğraşmalarına karşı çıkmamıştır. O dönemde ticaretle uğraşan Kayletü'l-Enmâri diye meşhur Kayle Ümmü Benî Enmâr adındaki kadın sahibi şöyle anlatıyor:

“Bir umre sırasında Merve’de Resûlullah’ın yanına geldim ve O’na: “Ey Allah’ın Resulü! Ben alış-veriş yapan bir kadıyım. Bir şey satın almak istediğimde, istediğimden az bir fiyat veriyorum. Daha sonra istediğime (normal fiyatına) yükseltiyorum. Bir şey satmak istediğim zaman da istediğimden (malın normal fiyatından) fazla fiyat istiyorum. Daha sonra istediğim fiyata (normal değerine) düşürüyorum,” dedim. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: “Ey Kayle! Böyle yapma, bir şey satın almak istediğinde, istediğin (malın normal) fiyatını ver. Ya alırsın veya alamazsın. Bir şey satmak istediğin zaman da normal fiyatını iste. Ya satarsın veya satamazsın.” (Toksarı vd., 2005, s. 92)

Pasajdan anlaşılacağı üzere, Hz. Muhammed Kayletü'l-Enmâri'ye: “Sen kadınsın, ticaretle uğraşamazsın.” dememiştir, tam tersi kadına ne şekilde ticaret yapması gerektiği hususunda bilgi vermeye çalışmıştır.

İslâm dininde kadın gerek bünyesi gerekse duyguları itibariyle çok narin olduğu için her işte çalışması tavsiye edilmez. Ancak cinsiyetler arasında farklılık olması kadın-erkek arasında eşitsizliğe sebep olacak bir durum değildir. Örneğin, erkek bazı yönleriyle kadından üstün olabildiği gibi, aynı şekilde kadın da bazı yönleriyle erkekten üstün olabilir. Yaratıcı olan Allah, verilen bu farklılığın suistimal edilmemesi için Nisâ suresinde şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. Erkeklere kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir.” (Nisâ, 32). İslâm’da ailede erkek, fiziksel olarak kadından daha güçlü olduğu için ailenin kurulmasında ve maddi geçimi konusunda kadından daha fazla sorumlu tutulmuştur.

Tarih boyunca birçok toplumda, ekonomik özgürlüğü olmayan, babasının evinde babasının, kocasının evinde ise kocasının malı olarak görülen kadınlar, hayatları boyunca ezilmiş, kocalarının kötü muamelesi veya anlaşamamaları gibi sebeplerle ayrılmayı istediği halde, malsız ve parasız ortada kalmaktan korktuğu için mutsuz olan evliliğini sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Kur’an kadınların bu ekonomik mağduriyetlerini ortadan kaldırmak için evlenirken, kocanın karısına “mehir” ödemesini zorunlu kılmıştır: “Kadınlara mehirlerini gönül

rızasıyla verin, kendi istekleriyle onun bir kısmını bağışarlarsa onu da gönül huzuruyla yiyebilirsiniz.” (Nisa/4). “Mehir” kadının maddi olarak güçlü kılınması ve ezilmemesi açısından önem taşımaktadır. Kur’an, mehrin türünün veya maddi değerinin ne olacağını belirtmemiştir. Bu maddi değeri olan bir yüzük gibi hediyelik bir eşya ya da daire gibi değeri yüksek bir mal da olabilmektedir (Taslaman ve Taslaman, 2021, s. 118).

4.3 Hukuki Hakları Açısından Kadın

Kadının siyasî haklarına dair Kur’an-ı Kerim’de sarih beyanlar bulunmamaktadır. Ancak bu hususa temas eden ayetler bulunmaktadır. Mesela, “Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirinin dostları ve yardımcılarıdır. Onlar iyiliği, emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar.” (Tevbe, 71) ayetinden anlaşıldığı üzere, iyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmek görevini hem erkeklerin hem de kadınların yapabileceği beyan edilmektedir. Bu bakımdan devlet reisliğini de kadınların yapabileceği sonucuna varılır. Bu hususta, Kur’an-ı Kerim’de Seba melikesi Belkis’dan ve onun Süleyman Peygamberlerle Münasebetlerinde söz eden ayet şu şekildedir: “Ben, onlara (Sebe halkına) hükmeden, kendisine her şeyden (bolca) verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın buldum.” (Neml, 23). Ayette bahsi geçen kadın devlet revidir. Öte yandan kadın, bağımsız hukukî bir şahsiyettir. Kanunî haklardan erkek gibi yararlanma hakkı vardır (Çağrı, 2016, s. 211).

İslâm’da hukuki haklardan biri olan boşanma, hayatı çekilmez hale getiren bir beraberliğin sona ermesidir. Kadının boşanma yetkisine sahip olup olmadığına bakacak olursak, İslâmiyet boşanma yetkisini yalnızca erkeğe vermiş değildir. Kadın ve erkek arasında fitri, biyolojik ve bünyesel bir takım farklılıklar vardır. Kadın ve erkek arasındaki bu farklılıklar toplumda yüklendiği fonksiyonları da farklı kılmıştır. Bu ve benzeri birçok sebepten dolayı İslâm dini boşama yetkisini aile reisi olan erkeğe yüklemiştir. Kur’an-ı Kerim’den boşanma yetkisini erkeklere verildiği dair delillerin bazıları şu şekildedir: “Kadınlarınızı boşadığınızda onlar da bekleme sürelerini doldurdularında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onlara zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın...” (Bakara, 2/231). Bir başka ayet: “Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman iddetleri

bitiminde boşayın...” (Talak, 65/1). Boşanma ile ilgili bu ayetlerin genelinde hitabın erkeklere yönelik olduğunu görmekteyiz. İslâm hukukçuları, prensip gereği boşanma hakkının erkeğin elinde bulunması, kadının evlilik akdini sonlandırma hakkının bulunmadığı anlamına gelmeyeceği görüşünde birleşmişlerdir (Erol ve Gökalp, 2022, s. 16). Boşama yetkisinin erkeğe verilmiş olması bir ayrıcalık sayılmadığı gibi kadın için de bir noksanlık değildir. Bazı durumlarda boşama yetkisi kadına da verilmektedir. Mesela, nafakaya muktedir olmamak, şiddetli geçimsizlik, zulüm, baskı, ahlâksızlık, aile geçimini temin edememesi ve uzun süreli terk etme gibi durumlarda kadınlar konuyu hâkime ve hakemlere hemen intikal ettirmesi gerekir (Yılmaz, 1994, s. 296-297; Ahmady, 2018, s. 127).

İslâm dininde miras kız çocuklarına veyahut kadınlara erkeklere göre yarım verilmiştir. Kur’an-Kerim’de: “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder.” (Nisa, 11). İslâm dininde kadın ve erkeğin miras payının eşit olmaması, kadının gerek kişisel hukukunda gerek sosyal durumunda bir eksikliğe sebep olmamaktadır. Bu farklılık sosyal adaleti sağlamak amacıyla. Çünkü ailede erkeğin kadından daha fazla sorumlulukları bulunmaktadır. Mesela kadın nafakadan muaf tutulduğu halde, erkek kadın ve çocuklarının nafakasını temin etmekle sorumludur. Mirasta kadınlara erkeklere verilenin yarısı kadar pay verilmesi gerektiğinin nedenlerini, Mehmet Hayri Kırbaşoğlu *Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler* adlı İslâmi Araştırmalar Dergisinde şöyle aktarmaktadır:

“İster anne, ister eş, ister kız çocuk, isterse kız kardeş olsun, kadının geçimi, kendisine ait olmayıp, oğul, koca, baba veya erkek kardeşinin sorumluluğundadır. Çoğunlukla kadın, kendisi dışında başkalarının geçimini sağlamakla da yükümlü değildir. Erkek ise, tam aksine, hem bütün toplumlarda eşinin, kızının, annesinin veya kız kardeşinin geçimini sağlamakla mükellef olmalıdır. Bu sebeptir ki “nimet külfete göredir” esasına uygun olarak, eşinin, kızının, annesinin veya kız kardeşinin geçimini sağlamakla yükümlü olan erkeğe, böyle bir yükümlülüğü olmayan kadının payının iki misli payı verilmiştir. Bu ise adaletin ta kendisidir. Kadın, kendi mal varlığında istediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Kadının mali durumu yerinde olsa dahi, ailenin harcamalarına iştirak etmesi zorunluluğu yoktur. Bu açıdan bakılınca, kadın ile erkeğe aynı pay verilecek olsa, hisseleri aynı olduğu halde, erkek ailenin geçimini sağladığı, kadının ise böyle bir sorumluluğu olmadığı için, denge erkek aleyhine bozulmuş olacaktır ki, bu, erkeğe haksızlık edilmesi demektir. Kadının boşanma tazminatı olan mehir erkeğin ödemesi gereken mali bir yüküdür; kadının ise erkeğe karşı böyle bir yükümlülüğü yoktur. Kadın boşandığı takdirde iddet süresince onun, barınma, yeme-içme, giyim-kuşam, masraflarını ödemek, kadını boşayan kocanın görevidir; kadının ise kocasına karşı böyle bir sorumluluğu yoktur.” (Kırbaşoğlu, 1991: s. 264-266)

Kırbaşoğlu'nun yukarıda saymış oldukları tüm bu gerekçelerden anladığımız üzere, erkek eve bakmakla yükümlü olduğu için ve kadına oranla masrafının da daha fazla olacağı için bu durumda mirasta eşitlik söz konusu değildir. Eve bakmakla yükümlü kişi erkektir, kadın değildir dolayısıyla çalışan kadın yapacağı masraflarda hürdür. Kadın ister çalışsın ister çalışmasın ailesi için yapacağı mali tasarrufta hürdür. Yani kadının ailesi için yapacağı harcamalar zorunluluk değil, gönüllük esasına dayanır.

Kur'an miras konusunda önceliğin kişi ölmeden önce vasiyete öncelik verilmesi gerektiğini de belirtmiştir (Maide Suresi-106; Bakara Suresi 180). Yani kişi vasiyette isterse kadın ve erkeğe eşit miktarda miras bırakabilir ya da tam tersi kadına erkekten daha fazla hisse bırakabilir. Bu konuda Müslümanlar serbest bırakılmıştır. Tüm bunlara rağmen İslâm dünyasında kadın mirastan hak ettiği ölçüde pay alamıyorsa bunun sorumlusu İslâm değildir, Müslümanların Cahiliye döneminin örf, adet ve geleneklerin devamını sağlamalarıdır.

5. İSLÂM FELSEFE GELENEĞİNDE KADIN VE TOPLUMDAKİ YERİ

Tezimizin esas konusu olan bu başlık altında İslâm felsefe geleneği içinde düşünürlerin kadını ontolojik olarak nasıl anladıklarını ve kategorik olarak nasıl tanımladıklarını ele alacağız. Daha sonra müelliflerin eserlerinde felsefenin pratik alanı olan ahlâk ve aile yönetimi bölümlerinde, aile kurumunun önemine ve gerekliliğine, evlenilecek kadında bulunması gereken özelliklere, aile bireylerinin birbirine karşı olan hak ve sorumluluklarına değineceğiz. Daha sonra da kadının eğitimi, ekonomiye katkısı ve toplumsal hayattaki yerine dair İslâm felsefecilerinin görüşlerine yer vereceğiz.

5.1 Ontolojik Açıdan Kadın

Ontoloji sözcüğü Yunanca *on* kelimesine karşılık olarak “olmak” fiiline eş değer olan *einai* fiilinden gelmektedir. *On*, varlık anlamına gelmektedir. *To on* ise var olan demektir. Ontoloji sözcüğü etimolojik olarak var olanın veya varlığın bilimi anlamına gelmektedir. Bu tanımla ontoloji, her şey için geçerli olan en genel bilim demektir (Çüçen, 2011, s. 30). Varlık, yalnızca düşüncede var olan anlamında değil, aynı zamanda gerçek dünyada var olan demektir. Filozoflar varlığı ele alırken böyle bir varlığın gerçekten var olup olmadığını analiz etmişlerdir. Örneğin Bursa, Van Gölü Uludağ, Ağrı Dağı gibi yerlerin olduğu herkes tarafından kabul görürken; Anka kuşunun, Kaf Dağı'nın veya boynuzlu altın yalnızca düşüncede ve masallarda olduğunu da bilmektedirler. O halde iki türlü varlıktan bahsetmek mümkündür: Gerçek varlık ve düşünsel varlık. Bir şeyin düşüncede var olması, zorunlu olarak nesnel dünyada var olmasını gerektirmez. Tümel meselesini çağrıştıran bu hususa göre gerçek varlık, somut ve nesnel varlık olarak görülür (Çüçen, 2011, s. 27).

İslâm felsefesinde genel itibarıyla varlık Zorunlu ve mümkün olmak üzere ikiye ayrılır. Tanrı İlk Varlıktır, özü gereği zorunlu olarak vardır. Yani varlığı kendisinden olup başkasına muhtaç olmadığı için Zorunlu Varlık'tır (Vacibü'l-Vücûd). Tanrı evrenin yaratıcısıdır. Özü gereği zorunlu olarak var olmayan diğer varlıklar mümkün varlıklardır (mümkünü'l-vücûd). Bu varlıklar, varlıklarını Tanrı'ya borçludurlar. Çünkü mümkün varlıklardaki nesnellik zinciri bir tek Tanrı'da son bulmaktadır.

“İlk var olan bütün diğer var olanların varlığının nedenidir. Ve her türlü eksiklikten münezzehtir. Buna karşılık Ondan başka olan her şeyde bir veya daha fazla sayıda herhangi bir türden eksikliğin olması zorunludur. Ancak Bir olan bu eksikliklerin tümünden arınmıştır. Dolayısıyla onun varlığı en üstün varlıktır. Ve diğer bütün varlıklardan önce gelir.” (Fârâbî, 2011, s. 33).

İlk neden olarak Tanrı'nın en üstte yer aldığı bir varlık hiyerarşisi kuran Fârâbî (ö. 950), en altta yer alan maddeye kadar gerçekleşen bir sudûr sürecinden bahsetmektedir. İlk Varlık'tan taşma ile gerçekleşen bir süreçte sonunda Ay-altı âlem meydana gelir. Fârâbî bütün varlık alanını Ay-altı ve Ay-üstü olmak üzere ikiye ayırır. Ay-üstü âlemde yetkinlikten eksikliğe doğru giden bir süreç bulunurken; Ay-altı âlemde eksiklikten yetkinliğe doğru giden bir varlık kavrayışı bulunur. En alt düzeyde yer alan yer kürede ise madde yer alır. Ondan daha mükemmel olan dört temel element ateş, hava, toprak ve su ikinci sırada yer alır. Üçüncü sırada madenler, dördüncü sırada bitkiler, beşinci sırada hayvanlar yer alır. İnsan ise sonuncu karışımın ürünü olarak meydana gelir. Akıllı varlık olarak insan, Ay-altı âleminin en mükemmel varlığı olarak en üst düzeyde yer almaktadır (Çüçen, 2011, s. 201-203). Fârâbî'nin bu hiyerarşik varlık sistemi kendisinden sonra gelen İslâm filozofları tarafından da savunulmuştur.

İlk İslâm filozofu olan Kindî (ö. 873) insanı tabiat, nefis ve akıl çerçevesinde ele alır ve onu ahlâk merkezli anlamaya çalışır. Ontolojik açıdan yaklaştığında da İslâm inancıyla örtüşen görüşler ortaya koyar. Ona göre doğadaki bütün varlıklar Tanrı'nın kanunu kapsamındadır, onun dışına çıkamaz. Her şey onun iradesiyle varlığa gelir. Evrendeki bütün mükemmellikler apaçık bu gaye ve nizamın koyucusu ve yaratıcısı olan Tanrı'ya işaret etmektedir. İnsan da bu işareti okuması gereken yani yaratıcısını ve evreni anlamakla sorumlu varlıktır. Kozmolojik sistemde bedeni ile ay altı âleme ait olmakla birlikte, nefsiyle ay üstü âleme bağlıdır. (Kindî, 1994, s.36).

Aristoteles'te olduğu gibi İslâm filozoflarına göre insan beden/madde ve nefis/ruhtan oluşmuştur. Fârâbî'ye göre de insan nefis/ruh/akıl ve bedenden oluşan mürekkep bir varlıktır. Fârâbî, erkek ve dişiden birinin hayvanın kendisinden oluştuğu maddeyi hazırladığını, diğerinin ise bu hayvan türünün sûretini verdiğini ve maddeyi bu sûreti elde etmeye doğru hareket ettirdiğini ifade etmiştir. Maddeyi hazırlayan güç dişilik gücüdür, sûreti veren ise erkeklik gücüdür. Fârâbî dişinin maddeyi hazır hale getiren güç sebebiyle dişî olduğunu, erkeğin ise, bu maddeye bu güce sahip olan bu türün sûretini veren güç olması sebebiyle erkek olduğunu ortaya koyar (Fârâbî, 2019, s. 150).

Kindî, *Felsefî Risaleler* adlı eserinde ve ahlâka dair yazdığı *Risâle fil-hîle li-def'ihzân* adlı eserinde insana dair pek çok bilgi vermiştir. Ona göre “insanlık (el-insâniyye) hayat, düşünme ve ölümden; meleklik (melâikiyye) hayat ve düşünmeden; hayvanlık da (el-behîmiyye) hayat ve ölümden ibarettir.” (Kindî, 2013, s. 189). İnsan ile evren arasında stoacılar da olduğu gibi ilişki kuran filozofa göre evren “büyük âlem” (makrokozmos), insan ise “küçük âlem”dir (mikrokozmos). Çünkü evrende mevcut olan canlılık, büyüme ve akletme gibi bütün güçler insanda da bulunmaktadır (Kindî, 2013, s. 239). Kindî’de akletme özelliğiyle feleklerle ortak olan insan, hem yeryüzünün en değerli varlığı, hem de metafizik âlemin önemli bir parçası kabul edilir (Pattabanoğlu, 2019, s. 88). Ancak filozofun eserlerinde kadına dair ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır.

Kindî gibi ahlâk ile psikolojiyi birbirine yakınlaştıran bir diğer filozof Ebû Bekir er-Râzî’dir (ö. 925). *et-Tıbbu’r-Rûhânî* adlı eserinde, beden hastalıkları, ruh hastalıkları ve ahlâkın noksanlıkları hakkında tedaviler önermektedir. Bu eser genel olarak aklın üstünlüğünü merkeze alarak hevedan ve ahlâki hastalıklardan nasıl kurtulabileceğinin yollarını anlatmaktadır. Râzî bu eserinde kadını, erkeğe nazaran ikincil bir konuma yerleştirmektedir:

“Onların, şehvani aşkın temizliğe, şıklığa, yakışıklığa ve süse teşvik ettiği yönündeki sözleri için ise; ‘Kötü bir nefse sahip olan kişinin güzel bir bedene sahip olmasının ne kıymeti vardır? Fiziki güzelliği ve onu elde etmek için çalışmayı kadınlardan başka kim ister?’ denir.” (Ebu Bekir er-Râzî, 2021, s. 84)

Râzî’nin yukarıdaki bu ifadelerinde anlaşıldığı üzere dış görünüş pek fazla önemli değildir, önemli olan ahlâken iyi olmaktır. Ancak kadınların nefslerinin bu konuda zayıf olduğunu belirtmektedir. Râzî’nin bahsi geçen eserinin hitabı erkeklere dönük gibi görünmektedir. Bu eserin 15. bölümü olan “el-Cima” adlı kısım erkeklere hitap ettiğinin açık bir bölümüdür. Bu bölümde cinsel ilişkiden olabildiğince kaçınmanın ahlâken insanı yücelttiğinden bahsederken, bir erkeğin her ne kadar çok kadın ile cinsel ilişkiye girerse o kadar çok da şehvetle dolacağından ve ayrıca sperm üretiminin artacağından söz edilmektedir. Bu eserde yalnızca erkeklerin cinsel organları hakkında bilgi veriyor olması kitabın muhatabının erkekler olduğu anlaşılmaktadır (Ebû Bekir er-Râzî, 2021, s. 117-119).

H. Altuner, Ebû Bekir er-Râzî'nin kadın hakkında olumsuz düşünceler ortaya koyduğunu şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Platoncu bakış açısından da yararlanarak, özellikle kadını bir aşk ve sevgi nesnesi olarak görüp aşkın ve sevginin insanı akli unsurlarından uzaklaştırabilecek, heva ve hevese götürebilecek ve arzuyu aklın önüne geçirebilecek bir konuma getirdiğinde bahisle, kadının felsefe ile uğraşan kimseleri bozguna uğratacağını ifade eder. Ebû Bekir Râzî'nin kesinlikle evlenilmemesi ve âşık olunmaması gerektiği savından hareketle, kadının, akli unsurları devre dışı bırakacak bir nesne olarak görüldüğünü söyleyebiliriz” (Altuner, 2018, s. 41-42).

Altuner'in ifadelerinden Râzî'nin kadını akli unsurları saf dışı bırakan, aşk ve sevginin bir nesnesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Fârâbî'nin *el-Medinetü'l-Fâzıla* adlı eseri insanlar arasındaki cinsiyet farklılıklarını anlamamız bağlamında önem arz etmektedir. Ayrıca Fârâbî'nin felsefesini tüm açılardan yansıtan, İlk Varlığı, diğer varlıkların nasıl meydana geldiğini, varlıkların derecelerini, medineyi yani toplumu yönetecek kişinin niteliklerini konu edindiği bu eserde, kadın ve erkeğin bedensel bakımdan farklı olmakla birlikte ruhi kuvvetler açısından müşterek olduklarını şöyle ifade etmektedir:

“... İnsan ise böyle değildir. Bilakis onda bu iki güç, ayrılmış olarak iki şahısta bulunur ve bunlardan her birinin kendine has organları vardır ki, bunlar onların her birinin malum organlarıdır. Diğer bütün organlarda ise, onlar ortaktır. Aynı şekilde, şu ikisinin dışında, nefse ait güçlerin tamamında da ortaklardır. Ortaklaşa sahip oldukları organlar erkeklerde daha sıcaktır. Bu organlardan hareket etme veya hareket verme fiiline sahip olanlar da, erkeklerde hareket etme veya ettirme bakımından daha güçlü olarak bulunur. Nefse arız olan şeylerin bir kısmı, öfke ve sertlik gibi kuvvete meyaldır ki, bunlar dişilerde daha zayıf, erkeklerde daha güçlüdür. Nefse arız olan şeylerin bir kısmı ise, merhamet ve acıma gibi zayıflığa meyaldır ki, bunlar dişilerde daha güçlüdür. Bununla beraber, insanın erkekleri arasında, nefse arız olan bu şeylerin dişilerdekine benzer olarak bulunduğu kimselerin var olması ve dişileri arasında da, söz konusu şeylerin erkeklerdekine benzer olarak bulunduğu kimselerin var olması imkânsız değildir. İnsanlarda erkek ve dişi işte bunlarla birbirinden farklılaşır.” (Fârâbî, 2019, s. 156)

Yukarıdaki iki güçten kasıt dişilik ve erkekliktir. Fârâbî'ye göre dişilik ve erkeklik kişide ayrı olarak bulunur ve her birinin kendine ait organları bulunmaktadır. Ancak diğer organlarda ise ortaklık söz konusudur. Bu ortak olan organlardan özellikle nefse arız olan şeylerden kuvvete eğimli olan öfke ve sertlik erkeklerde daha güçlü; merhamet ve acıma gibi zayıflığa eğimli şeyler ise dişilerde daha güçlüdür. Ancak bu hislerin karşı cinsten de nadiren de olsa görülme olasılığının mümkün olduğunu ileri süren Fârâbî'ye göre kadın ve erkek arasında ruhi kuvvetler (duyu, muhayyile, akli kuvvetler) bakımından bir fark söz konusu değildir. (Fârâbî, 2022, s. 76-77). Fârâbî

nihai olarak, akılsal kuvvet bakımından erkek ve dişi arasında hiçbir farkın olmadığını söylerken, bu görüşleriyle kadın ve erkek ortaklığını *Devlet* adlı eserinde savunan Platon'a yaklaşmaktadır. Platon'da kadın, erkek gibi her türlü işi yapabilme kapasitesine sahiptir. Kadın ve erkek arasındaki farklılık, kadının çocuk doğurması ve erkeğin ise çocuğun dünyaya gelişindeki etkin neden olmasıdır. Bunun dışında kadınla erkeğin ayrılığından bahsetmek mümkün değildir (Platon, 2020, s. 156).

Fârâbî felsefesinde erkeğin etken, kadının edilgen olduğuna yönelik bir yaklaşım söz konusudur. Antik felsefeden itibaren hâkim olan düşüncede kadının madde ve belirsizlikle, erkeğin ise form ve belirleyicilikle paralel görme anlayışı Fârâbî düşüncesinde de hâkimdir. Fârâbî'ye göre, gebelik sürecine kadın maddeyi sağlayarak, erkek ise formu vererek katkı sunar. Yani erkeğin ruh ve formla eşleştirilerek etkin olduğu, kadının ise beden ve maddeyle eşleştirilerek edilgen olarak varsayıldığı görülmektedir:

“Üremenin kendisi ile gerçekleştiği güç iki kısımdır. Onlardan biri, bu güce sahip olan hayvanın kendisinden oluştuğu maddeyi bu sureti elde etmeye doğru hareket ettirir. Maddeyi hazırlayan güç dişilik gücüdür, sureti veren ise erkeklik gücüdür. Çünkü dişi maddeyi hazır hale getiren güç sebebiyle dişidir. Erkekse bu maddeye, bu güce sahip olan bu türün suretini veren güç olması sebebiyle erkektir.” (Fârâbî, 2019, s. 150)

Fârâbî yukarıdaki pasajda maddeyi hazırlayan güç olarak kadını, bu maddeye türün suretini yani formunu veren kişiyi de erkek olarak nitelemektedir. Daha önce anlatıldığı üzere Platon da kadın ve erkek arasında farkı, yalnızca kadının doğurması erkeğin ise doğumun sebebi olması şeklinde belirtmektedir. Bu durumda kadın, embriyonun oluşumunda edilgen, erkek ise etkindir.

İhvân-Safâ'nın (10. yüzyıl) kadın algısına gelince bu grup, çeşitli nedenlerden dolayı kişi isimlerinin gizlendiği filozofların oluşturduğu bir topluluktur. Kaynaklarda, İhvan-ı Safa topluluğu, İslâm tarihinin toplumsal ve düşünsel yarımalar yaşanan bir döneminde, aklın rehberliğinde, kalbi arındırmaya ve insanı yükseltmeyi gaye edinmiştir. Bu topluluğa göre, hiçbir bilime düşman olunmamalı ve hiçbir kitaptan uzak durulmamalıdır. Ayrıca, Müslümanların taassuptan kurtulmalarına katkı sağlamak, felsefi düşünme biçimini yaymak ve aydın insanların sayısını artırmak amaçlarına sahip İhvân-ı Safâ'nın *Risaleler*'inde kadın algılarını yansıtan ifadelere rastlamak mümkündür.

İhvân-ı Safâ'ya göre insan, en iyi şekildeki cismâni beden ve en üstün ruhânî nefisten meydana gelen bir bütündür. Onun her bir parçasının son bulduğu bir gayesi ve yükseldiği bir sonu vardır. İnsan bedeniyle ulaştığı yüksek merteye türünün fertlerinin bedenleri üzerindeki krallık, izzet, saltanat tahtı ve öfke gücü sayesinde kurduğu üstünlüktür. Nefsi itibarıyla ulaştığı en yüksek merteye ise, insanın sayesinde türünün diğer fertlerinden üstün olduğu vahyi almasıdır (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 72). İhvân-ı Safâ filozofları beden ve nefis ayrımını yaparken bedeni kusurlu, cahil, kötü huylu ve şehvetli bir kadına benzetirken; beden yöneticisi olan nefsi ise hikmet sahibi bilge bir erkeğe benzetmektedirler:

“Bir açıdan da şöyle deriz: Beden Yüce Allah'tan habersiz bir kâfir gibidir; O'nu bilmez, kendisini yaratan ve rızıklandırmanın kim olduğunu anlamaz. Başka bir açıdan beden, kendi heveslerine davet eden ve işlerin kendi isteğine göre olmasını isteyen bir bidat sahibi gibidir. Diğer açıdan beden, neticeleri düşünmeyen aceleci bir cahil gibidir. Yine o, düşmanlığı gizleyip sadakati göstererek nefsin düşmanı gibidir. Yine o vesvesenin çokluğundan dolayı bir şeytan gibidir. Yine o, düşmanlığa çağıran iblis gibidir. Yine beden, nefsin omuzlarında taşıdığı tabuttaki bir ölü gibidir; vah o nefse ki, bedeni toprağa gömünceye kadar ondan yana rahata kavuşamaz. Aynı şekilde beden, bakanların gözleriyle güneşin ışığı arasında bir bulut gibidir; çünkü karanlıklar beden karışım malzemesidir, bakışı aklın ışığından alıkoyar. Beden, (bir yandan) emeller yağdırırken, (diğer yandan) belirlenmiş olanları unutturur. Ve yine şerefi ve cevherinin şerefiyle; oluş ve bozuluşun altında olan bu âlemdeki gurbetliğiyle; bu beden afetleri ve maddesinin bozgunculuğuyla olan imtihanıyla bu cüz'i nefsin örneği, şu gurbeti yaşayan tecrübeli ve hikmet sahibi adamın örneği gibidir: (Bu adam), ahmak ve günahkâr, cahil ve kötü huylu, kötü tabiatlı; sürekli kendisinden güzel yiyecekler, lezzetli içecekler, abartılı elbiseler, süslü mekânlar, kötü şehvetler isteyen bir kadının aşkıyla imtihan edilmektedir. Bu hikmet sahibi kişi, kadına olan sevgisinin baskısının şiddeti ve onunla olan birlikteliğinin belasının büyüklüğünden dolayı, tüm gücünü onun durumunu düzeltmeye, tüm ilgisini onun halini idare etmeye harcamış ve ta ki kendisinin durumunu, halinin düzeltilmesini, çıktığı beldesini, beraber büyüdüğü akrabalarını, başlangıçta içinde bulunduğu nimetini unutmuş ve sanki isyankâr ve açık bir düşman olan şeytana bağlanmıştır.” (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 51-52)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere İhvân-ı Safâ filozofları madde-form/beden-nefis ayrımını kadın ve erkek ayrımına benzetmekle Antik Yunan filozoflarından etkilenmiş gözükmektedirler. Beden ve nefsin ilişkisi, bilge bir erkek ve kötü, açgözlü bir kadının aşkı üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Aklın bedene bağlanması, yani erkeğin bu kadına bağlanması aslında şeytana bağlandığı manasını taşımaktadır. Kadının bedene, erkeğin ise akla benzetilmesi, yine madde ve form örneğindeki gibidir. Ayrıca kadın nefsin yönünü değiştiren, zayıflatan, doğru yoldan çıkararak bir varlık olarak gösterilmektedir. Karanlıklar bedenini yani kadının karışım malzemesi olduğuna göre kadın tabiatı itibarıyla akli doğru yoldan alıkoyan bir varlık olarak

görülmüştür. Çünkü bakışı aklın ışığından alıkoyar. Beden, bir yandan emeller yağdırırken, diğer yandan belirlenmiş olanları unutturur.

İslâm dünyasının önemli ahlâk düşünürlerinden İbn Miskeveyh (ö. 1030) ise, *Tehzîbu'l-Ahlâk* adlı eserinde, insan nefsinin tanımı ve güçleri, ahlâk ve huy sanatı, iyilik, mutluluk, insanın fiilleri, sevginin türleri, nefsin hastalıkları ve nefsin hastalıklarının tedavisi ve çocukların eğitimi gibi konularda sık sık Aristoteles'i kaynak olarak göstermektedir. Söz konusu eserin üçüncü bölümünde İbn Miskeveyh "Zevkin Bölümleri" başlığı altında etken ve edilgen zevklerden söz ederken, erkeklerin zevkini etken, kadınların zevkini ise edilgen olarak tanımlamaktadır:

"Zevk ikiye ayrılır: Birincisi edilgen, öteki de etken zevktir. Edilgen zevk dişilerin, etken zevk de erkeklerin zevkine benzer. Bunun içindir ki edilgen zevke düşünmeyen hayvanlar da bizimle birlikte katılırlar. Yani bu zevkler şehvetlere ve oç alma tutkusuna bağlı olup, iki hayvani nefsin tepkilerinden ibarettir. Etken zevk düşünen canlıya özgüdür. Maddi ve edilgen olmadığından tam bir zevktir, ötekisi ise eksiktir. Bu asil zevktir, ötekisi ise gelip geçicidir." (Miskeveyh, 2020, s.122)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere, İbn Miskeveyh etken zevki erkeklikle ilişkilendirilirken, edilgen zevki ise, dişilerle ilişkilendirmiştir. Devamında "edilgen zevke düşünmeyen hayvanlar da bizimle birlikte katılırlar" ifadesi kadına atfediliyormuş gibi gözükse de bizimle ifadesiyle iki hayvani nefsin tepkisini anlatmaktadır. Yani bu zevkler şehvetlere ve oç alma tutkusuna bağlıdır. Etken zevk ise düşünen canlıya yani insana aittir.

İbn Miskeveyh aynı eserin yedinci bölümünde nefsin hastalıkları ve tedavisi hakkında bilgiler vermiştir. Bu bölümün "Öfke" başlığı altında, öfkenin kötü bir özellik olduğundan bahsederek, öfkeyle yapılan fiillerin erkeklikle ilişkilendirmesini eleştirerek şu ifadeleri öne sürmüştür:

"Çağımızda aptalın biri aya kızıyor, küfrediyor ve ünlü bir şiirinde onu yeriordu. Çünkü uyurken ondan rahatsız oluyordu. Bu fiillerin hepsi çirkindir. Bir kısmı çirkin olmakla birlikte gülünç olup sahibini alay konusu eder. Hal böyle olunca, bu fiiller, kınanacağı yerde nasıl olur da erkeklik, sebat, şeref ve izzetinefis sayılarak övülür? Sebat ve izzetinefisle bunların ne alakası var? Biz bunların erkeklerden çok kadınlarda, sağlamlardan çok hastalarda bulunduğunu görüyoruz. Yine görüyoruz ki çocuklar, büyüklerden daha çabuk kızar ve öfkelenirler. Biz öfkenin kötülüğünün, açgözlülüğün kötülüğü ile birlikte bulunduğunu görüyoruz. Çünkü açgözlü kimse, arzusuna ulaşamadığı zaman yiyip içeceği şeyleri hazırlayan karısına, çocuklarına, hizmetçilerine ve emrinde bulunan diğer kişilere kızar ve öfkelenir. Aynı şekilde cimri, malından

herhangi bir şeyini kaybedince, hemen arkadaşlarına ve dostlarına öfkelenir, hizmetçi ve kölelerinden güvenilir kişileri suçlar.” (İbn Miskevey, 2022, s. 240).

Yukarıdaki ifadelerde İbn Miskeveyh öfke duygusunun erkeklerden çok kadınlarda görüldüğünü anlatmaktadır. Ayrıca çocukluk, hastalık ve kadınlık aynı kategoride, yetişkinlik, erkeklik ve sağlamlık diğer kategoride ele alınmıştır. Bu tür tespitler İbn Miskeveyh’in kadını ontolojik anlamda ikincil bir yerde konumlandığına işaret etmektedir (Miskeveyh, 2022, s. 227-263).

İbn Sînâ (ö. 1037) insanın varlığını Farabi gibi sudûr öğretisine göre anlatır. Beden ve nefsten meydana gelen insan akli ile diğer varlıklardan ayrılır. Ancak *eş-Şifa*’nın onuncu makalesinin dördüncü faslında şehir ve aile sözleşmesinde kadınların zayıf akıllı ve arzu öfkesine çabuk kapılan ve hilekâr bir varlık olduğuna dair şu ifadelerle yer verir: “...kadın zayıf akıllıdır ve arzu ve öfkesine çabuk kapılır.” (İbn Sînâ, 2005, s. 199). Devamında İbn Sînâ kadını cinsellikle ilişkilendirerek, Aristoteles ve Platon gibi edilgen bir konuma yerleştirir. Sonra da hilekâr ve akla az itaat eden kötücül bir varlık olarak şöyle tanımlar: “...kadın şehvetine ortak olunandır ve nefesine oldukça davetkârdır. Bununla birlikte kadın çok hilekâr ve akla pek az itaat edendir.” (İbn Sînâ, 2005, s. 199).

Bir tabip olarak İbn Sînâ *el-Kanûn fi’t-tıb* adlı eserinde embriyonun döllenesinde kadına biçilen rolden bahsetmektedir. Kadına biçilen rolü anlamak için anatomi anlayışını incelemek gerekmektedir. İbn Sînâ, cinsiyet algısının temelini oluşturan anatomi anlayışında Antik Roma’nın en önemli hekimlerinden olan Galen’in (ö. 216) anatomi anlayışını benimsemiştir. İbn Sînâ aynı eserin “Kadın üreme organları” bölümünün birinci makalesi “Hamile ve hamile kalmanın yöntemi”nin birinci kısmı olan “Uterusun Anatomisi” başlığının altında, kadın ve erkeğin anatomisinin bir olduğunu aralarındaki tek farkın; erkek cinsel organının tamamlanmış ve dışa dönük, kadın ise cinsel organının tamamlanmamış ve içe dönük olduğunu vurgulamaktadır:

“Uterus aslında yaratılışta erkeklerinkine benzer doğum organı olarak şekillenmiştir. O ve penis birlikte birlikte doğumun oluşmasını sağlar. Ancak onlardan biri dışa doğru uzamıştır; diğer karında saklanmıştır, hapsolmuştur. Uterus örtüsü testisin örtüsü gibidir. Penis uterusun boynudur. Ve kadının yumurtalıkları erkeğin testisi gibidir. Ancak, erkeğin testisleri açık bir şekilde olup, nispeten daha büyüktür. Aynı şekilde yuvarlaktır; daha gevşektir ve cinsiyet organının, vajinanın 2 yanına, karnın iki tarafına konmuştur. Her ikisi de derindedir; her biri örtüyle örtülmüştür; her biri kesecik şeklindedir.” (İbn Sînâ, 2014, s. 539)

İbn Sînâ embriyonun oluşumu için hem kadının hem de erkeğin meni üretmek suretiyle katkı sağladıklarını şöyle ifade etmektedir: “Erkek menisinin kanalları testisler arasında ve penisin kökünden meninin atıldığı yer arasındadır. Aynı şekilde kadında da iki yumurtalık arasında meni kanalları vardır ve onlar uterusu gelir...” (İbn Sînâ, 2014, s. 539).

İbn Sînâ *el-Kânûn* adlı eserinde “Bebeğin erkek olması için alınacak tedbirler” adlı bir bölüme yer vermiştir. İbn Sînâ bu başlık altında bir bebeğin kız veya erkek olduğunu anlamının belirtilerinden bahsetmiştir. Örneğin; “Erkek bebek olabilmesi için hem erkek hem de kadına ıtır ve benzeri güzel kokulu buharlar koklatılmalıdır” şeklinde ifadeler yer almaktadır. İbn Sînâ’nın eserinde bu bölüme yer vermesi, yaşadığı dönemin ataerkil bir topluma sahip olduğunun göstergesi sayılabilir (İbn Sînâ, 2014, s. 564).

İbn Hazm (ö. 1064) ise kadınların oldukça zeki olduklarını fakat bu zekâlarını, daha çok aşk mevzularında, kullandıklarını ifade etmektedir. Ona göre kadınlar zekâlarıyla verimli iş yapmak yerine kendi ihtiraslarını tatmin ederler. Kadınların akıllarını şahsi hırsları için kullanmaları, onların faydasız işlerle vakit geçirdikleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İbn Hazm böyle bir akıllı, işe yaramayan bir akıl olarak değerlendirmektedir. *Güvercin Gerdanlığı (Tavku’l-Hamame)* adlı eserinde kadınların zevk ve eğlenceye düşkün olduklarını yüksek amaçlara sahip olmadıklarını söylemektedir. Ona göre kadınların ilgi alanları, genellikle giyim ve eğlencedir. Eğer kadınlar yün eğirme gibi işlerle meşgul edilmezlerse ve evde işsiz kalırlarsa, erkeklerin peşinde koşarak, onları ayartma gibi işlerle uğraşacaklardır. Zamanın şartları çerçevesinde yorum yapan düşünür kadınların işle meşgul edilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Ancak ilginç bir şekilde erkekler çok meşgul ve başka bir düşünceye vakti olmayan; kadınlar ise boş ve erkek peşinden koşan varlıklar olarak nitelendirilmiştir (İbn Hazm, 1985, s. 241-242).

Bir diğer Endülüslü filozof İbn Rüşd’e (ö 1198) gelince

Telhîsu's-Siyase adlı eserinde Platon'un kadın ve erkeğin işlev bakımından eşit olduğu iddiasını savunmakla birlikte aynı zamanda kadın ve erkeğin doğaları bakımından da bir olduklarını şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Burası kadınların, ileri gelen vatandaşlar sınıfından (özellikle koruyucular) erkeklerin doğasına benzer bir doğaya mı sahip oldukları yoksa kadın doğasının erkek doğasından farklı mı olduğunun araştırıldığı yerdir. İlki söz konusuysa kadınlar zorunlu olarak her sınıfın yaptığı medeni/sivil işlerde erkeklerle eşit derecededirler. Böylece kadın savaşı, filozof, yönetici ve benzerleri olacaktır. Şayet ikincisiyse kadınlar devlete sadece terbiye, çocuk doğurma ve benzeri işler gibi erkeklerin büyük çoğunluğunun yapamayacağı işleri (yapacaklardır).” (Rosenthal, 1969, s. 164'den akt. Berber, 2020, s. 124)

İbn Rüşd bu ifadelerle kadın ve erkeğin hem yaratılışları bakımından hem de doğaları bakımından birbiriyle ortak olduklarını ispatlar niteliktedir. İbn Rüşd, kadın ve erkek arasında tabiatı bakımından bir farklılığın olmadığını düşünmektedir. O, kadın ve erkek arasında tek farkın fiziksel bakımdan olduğunu belirtmektedir. Fiziksel açıdan kadınların erkeklere nazaran daha güçsüz olduklarını ifade ederken; diğer yandan bazı bakımlardan kadının erkekten daha üstün olduğunu söylemektedir. Örneğin musikide kadın erkekten daha üstündür (İbn Rüşd, 2017, s. 40). İnsanlık amacı bakımından kadın ve erkeğin aynı doğaya sahip olduklarını düşünen İbn Rüşd şöyle demektedir:

Derim ki: İnsanlık amacı bakımından kadınlar ve erkekler bir bakıma aynı türdendir. Çünkü birtakım farklılıklar olsa da, bu şeylerde [insani işlerde] kadınlar zorunlu olarak erkekler ile ortaklırlar. Demek istiyorum ki, bazı işlerde kadınların daha becerikli olmaları imkânsız değilse de, insani işlerin uygulanması bakımından erkekler daha dayanıklıdır. Nitekim uygulamaya ilişkin olan müzik sanatı konusunda durumun böyle olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, denilir ki: Yetkinlik düzeyine ulaşan nağmeler erkekler tarafından bestelenip kadınlar tarafından okunan nağmelerdir.” (İbn Rüşd, 2018, s. 106)

İbn Rüşd'ün aklın varlığı, işlevselliği, kavrama gücü ve cinsiyetle ilişkisi hakkındaki görüşlerine baktığımızda Aristoteles takipçisi olmakla birlikte, aynı zamanda aklın, evren ve Tanrı'yla olan bağına vahyi göz ardı etmeksizin rasyonel bir şekilde yorumladığı görülmektedir. Evrenin nihai olarak insan aklı tarafından kavranabilir bir rasyonel plana göre yaratıldığı görüşünü öne sürer. Bu planın ise, yine insan aklının evrenselliği içinde dile getirildiğini vurgular. Ona göre akıl ile gerçeklik arasında mutlak bir bağlantı mevcuttur. Akıl ve duyular sayesinde doğru kanıtlarla tümel ve tikellerin bilgisine ulaşmak mümkündür. Söz konusu akıl tüm insanlarda mevcuttur. Bu bağlamda kadın ve erkek arasında akıl bakımından ayırım yapmanın mümkün

olmadığını söyleyen İbn Rüşd'e göre tüm insanlar aynı akıllı paylaşmaktadır (Altunya, 2011, s. 82).

İbn Rüşd insan ruhunda bulunan unsurların en şerefli olanının akıl gücü olduğunu ileri sürer. Akıl gücü, insanın düşünen ve hesaplayan yanıdır. En zayıf yani aşağılık unsur ise şehvânî nefstir. Bu şehvânî güç sever, acıkır, susar, coşar, doymak, zevk almak ister. Daha çok şerefli olan, cesur ve egemen olandır. Zayıf olanın, daha çok şerefli olana itaati şarttır. Dolayısıyla insan için kendi nefsinin efendisidir, denilmiştir. İbn Rüşd'e göre insan, zayıf olan unsura boyun eğerse, kişi kendi nefsinin yanında yer almış ve iyileşme umudu kalmamıştır (İbn Rüşd, 2009, s. 85).

İbn Rüşd'en sonra ele alacağımız düşünür 11. yüzyılın önemli isimlerinden Yusuf Has Hacib'dir (ö. 1077). O, İslâmiyet'in Türklerce kabulünden sonraki bilinen ilk yazılı eseri olan *Kutadgu Bilig*'de kadını, farklı anlama gelecek çeşitli kavramlar ile açıklayarak kadın, evli kadın, karı, kız, kız çocuk, cariye ve pahalı nesne gibi kelimelerle mezkûr konuya işaret etmiştir. Adı geçen eserde kadın, kocasına zarar veren bir varlık olarak nitelendirilmekle birlikte aynı zamanda tuzak kurucu ve aldatıcı olarak da tanımlanmaktadır: “Tuzakçı görünmez, yemini gösterir. Bezenmiş gelin gibi gönül çeler.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 272). Bu beyitlerde kadının tuzak kurucu ve aldatıcı olduğu vurgulanmaktadır. “Gönül versen olur bir kocakarı. Yakanı, yenini tutar, kesmez dırdırı.” (s. 270).

Kutadgu Bilig'de ayrıca kadınların vefasız ve sözünden dönek oldukları da belirtilmektedir: “Vefa yoktur bunlarda ezelden beri. Gözleri nereye baksa oraya akar gönülleri.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 338). Mezkûr eserde kadın bir de farklı yönleriyle dünyaya benzetilmektedir. Yusuf Has Hacib'e göre dünya hayatının vefasız ve dönek olmasıyla ve ayrıca güzelliklerle insanı kendine bağlayıp sonrasında da çirkin yüzünü göstermesi, kadına aşkla özdeşleştirilmektedir. “Bu kocamış dünya dönek huyludur. Tavrı kız gibidir, yaşı uzundur.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 51). Yusuf Has Hacib kız çocuklarının dünyaya gelmemesinin daha iyi olacağını şöyle anlatmaktadır: “Ey koldaş, erdeş bir söz söyleyeyim kesinlikle, bu kızlar doğmasa daha iyi, doğarsa yaşamasa.” “Eğer doğarsa yeğdir ona yerin altı ya da evinin ölümler karargâhına komşu olması.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 338). Bu ifadelerinden niçin

kız çocuklarına karşı bu kadar acımasız olduğu anlaşılmayan düşünür belki de yaşadığı bir hikayeyi ya da acıyı anlatmak istemektedir.

Çalışma kapsamında ele alacağımız bir diğer isim İmam Gazâlî'dir (ö.1111). Onun *Yöneticilere Altın Öğütler* adlı eserinde kadın hakkında görüşleri çok geniş ölçüde yer almaktadır. Ancak bu görüşleri kadının ontolojik yapısından daha çok, kadınların sıfat ve halleri, evlenilecek kadında bulunması gerekli hasletler ve toplumda kadının rolü hakkındaki görüşleridir. Adı geçen eserde erkeğin varlığı aktif bir form iken, kadının varlığı ise pasif bir madde gibi görülmektedir. Mesela, "Karı-koca hakları" adlı bölümde "Kocanın yapması gerekenler" başlığı altında şöyle bir madde geçmektedir: "Kadın, kocasının izni olmadan evden çıkamaz; fakat koca için durum farklıdır". Öte yandan Gazâlî, kadını duygularına yenik bir varlık olarak gördüğü için evde erkek tarafından muhafaza edilmesi gerektiğini düşünmektedir. "Akıllı olan kocalar kadınlarına merhametli olup zulüm ve haksızlık etmemelidir. Çünkü kadınlar erkeklerin elinde bir nevi esir durumundadırlar." (Gazâlî, 2015, s. 288) şeklinde ifade ettiği sözlerinde kadın için iyi bir şey söylüyormuş gibi gözükse de esir olmasından kastettiği tam olarak nedir? Eğer kadın esir durumunda ise buna bir çare var mıdır? Tam olarak açıklanmamıştır. Ancak Gazâlî'ye göre kadınların içinde kötü olanları da vardır ve insanın başına gelen musibetlerin sebebi bu kötü kadın yüzündendir. "Şu bir gerçektir ki insanın başına gelen ne kadar bela, musibet ve meşakkat varsa çoğunlukla, kötü tabiatlı, geçimsiz ve kanaatsiz kadın yüzünden meydana gelir." (Gazâlî, 2015, s. 191).

Müfessir ve mütekellim Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 1210) göre insanın yaratılışı melekler, gökler ve gezegenlerin yaratılışlarına nazaran daha zayıftır. Kadınların fendi ise daha güçlü bir yaratılışa sahip olan erkeklerin fendinden daha müthiştir. Ancak kadınlar yaratılıştan hilekâr varlıklardır (Mefâtihu'l-Ğayb, c.18. s. 100'den akt. Öztürk, 2019, s. 97). Râzî'nin yaşadığı toplumda kadınla ilgili bakış açısını ve kadının toplumsal statüsünü tespit etmemize yarayacak şu sözleri dikkat çekmektedir: "Hiç şüphesiz, şu sebeplerden dolayı kadın erkeklerden daha acizdir: a) Kadın dışarı çıkmaktan ve ortada görünmekten acizdir. Zira onun kocası ve ataları bunu ona yasaklar. b) Aklı kıt, aldanması ve yanılması çoktur. c) Erkeklerle karıştığında töhmet altına girer" (Râzî, h.1420, c. 9, s. 511 akt. Şahin, s. 368).

İşrâk felsefesinin kurucusu Şihâbüddün Sühreverdî'ye (ö. 1191) göre anne, "heyula"yı, baba ise "aklı" temsil etmektedir. Ona göre kadın yani heyûla her şeyin kendisinden neşet ettiği şekilsiz bir varlık olarak, varoluşun temelidir, maddesidir ve pasif bir varlıktır. Akıl ise pasif olan bu maddeyi yönlendiren bilfiil varlıktır. Sühreverdî'ye göre kadın ve dişil olan tüm unsurlar, madde âlemini temsil etmektedir. Ve bu madde âlemi insanı, Allah'tan uzaklaştırmaktadır. Zira dişil olan, hislerin, arzuların ve tabii lezzetlerin temsilidir (Okudan, 2006, 238-236). Sühreverdî dişil olanı dünyadaki zevk ve eğlenceye eşdeğer kılmakta, erkek ise her türlü akli temsil etmekle, ebedi ve gerçek olan hayatı nitelemektedir (Altunya, 2011, s. 85).

Tasavvuf felsefesinin kurucusu İbn Arabî'nin (ö. 1240) biyo-ontolojik kadın algısı Aristoteles'ten izler taşımaktadır. Aristoteles'e göre erkeklik ve dişilik ayrımı olan tüm cinslerin tabiatlarında, iki cinsiyetin karakter farklılıkları benzer nitelikler taşımaktadır. Bu farklılıklar insan türünde kendini çok açık bir şekilde göstermektedir. Ona göre dişilik yetisi edilgendir, daha yumuşak bir karakter taşıdığı için daha hızlı bir şekilde evcilleşir ve dolayısıyla öğretilmeye daha yatkındır. Erkeklik yetisi ise etkendir, aktifliğin neticesi olarak sûret ya da forma tekabül ederken; dişilik ise pasiflikle eşdeğer sayılan maddeyle özdeşleştirilmektedir. Bu benzetmeye göre eril kişi daha akıllı, yetenek ve güç bakımından daha önemli bir konumdadır. Aristoteles'in madde ve form, etken-edilgin kavramları ontolojisinde önemli bir yer edinir. Bu kavramların kadın ve erkek için kullanılmış olması kendisinden sonraki düşünürler için de örnek olmuştur. İbn Arabî'nin düşünce sisteminde de bu ilkeler, çocuğun dünyaya gelişi ve insanın ilk yaratılışında benzer şekilde kullanılmaktadır (Altunya, 2011, s. 83).

İbn Arabî'ye göre baba, çocuğun varoluşundaki etkin neden iken, anne ise edilgen nedendir. Böylece, erkek, aktif/etkin ilke olarak ulvi ve kadın ise edilgen/pasif ilke olarak süflidir. Yani ifadeyi daha da açacak olursak baba dönüştüren, anne, dönüşen, birleşme, dönüşme ve çocuk, dönüşmenin kendisinde gerçekleştiği şeydir. Diğer bir ifadeyle baba, konuşan; anne ise duyandır. Arabî kadın ve erkekteki aktiflik ve pasiflik ilkesini Allah'ın çeşitli sıfatlarının insan üzerindeki tezahürleri olarak ortaya çıktığını öne sürer. Ona göre kadın erkeğin ruhuna hâkim olması ve erkeği kendisine boyun

eğdirmesiyle etkin olurken, erkeğin kontrolünde ve emri altında olması yönüyle de, edilgen olmaktadır (İbn Arabî, 2007, s. 402).

İbn Arabî de yaşadığı dönemin kadın algısı çerçevesinde konuya yaklaşmıştır. Tasavvufta temel nefis mücadelesidir. Ancak bu alanda nefis kadın ile sembolleştirilmektedir. Bu sebeple İbn Arabî’de kadına bir insan olmanın ötesinde ve erkeğin bütünlüğü için bir öteki olarak seslenme söz konusudur. Burada asıl seslenen aslında erkektir. Çünkü İbn Arabî’ye göre kadın, erkek üzerinden kendi izini sürebilir. Kadına doğrudan, arzu ve arzulamama yani vicdanın teşekkülüne yönelik kendini bilme olarak bir sesleniş yoktur. İbn Arabî’ye göre onu sadece aşka çağırarak vardır. Bu aşkın kuralları ve sınırları da erkek tarafından belirlenecektir. Erkek “olma” ve “doğma” kadın sayesinde gerçekleşmiş olsa da kadın erkeğe tabi olduğu sürece ikincil ve tamamlayıcı bir varlık durumundadır. Onun düşünce sisteminde kadın, erkeği var ettiği kadar var olmaktadır (Köysüren, 2013, s. 48-49).

Diğer taraftan İbn Arabî’ye göre kadının âlemin yaratılış sürecinde oynadığı rolü önemsizmiş gibi telakki etmemek gerekir. Onun düşüncesine göre, bütün yaratılış süreci dişilik ilkesiyle yönetilmektedir. “Bana sizin dünyanızdan üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve gözümün nûru olan namaz.” (İzutsu, 1998, s. 289) mealindeki hadis bağlamında düşünürün kadın konusunu önemseydiği söylenebilir. Ancak insan-ı kâmil olmak için terk-i dünya sufilerin seyr-i sülûkunda önemli basamaklarından biri olduğu için kadın konusu da bu minvalde ele alınmıştır. Ahlâki olgunlaşmada kadın ile mücadele bu bağlamda önem arz etmektedir.

Nasîruddin Tûsî (ö.1274), *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde insan ve kadın hakkındaki görüşleri geniş bir yer kaplamaktadır. İnsan, nefis-ruh ve beden-maddeden meydana gelen bir varlıktır. Tûsî, insanı en aşağı olan behîmî (hayvânî) nefis, ortada olan yırtıcı (seb’i) nefis ve en şerefli olan melekî nefis olarak üç kuvvenin bileşimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre insani nefis, yalın bir cevherdir; kendi zatıyla akledilebilirlerin algılanması onun özelliklerindedir. Tûsî’ye göre en aşağı olan nefis ile insan hayvanlarla ortaktır ve en şerefli olan nefis ile de hayvanlardan ayrılan bir varlıktır. Aynı şekilde şerefli olan nefis ile meleklerle ortak olunurken; en aşağı olanla da onlardan ayrılır. Burada irade konusu gündeme gelmektedir. Çünkü seçim ve tercih

insanın elindedir. Eğer kişi isterse hayvanlar seviyesine onlardan biri olana kadar iner, isterse yırtıcılar mahalline yerleşir ve onlardan biri olur. İsterse de melekler makamına ilerler ve sonuç olarak onlardan biri olur. İnsani nefis dışındaki nefislerin aklî idrak güçlerinin olmadığına işaret eden (Tûsî, 2021, s. 56)

Tûsî nefis için düşünme, amel, uygun, olanı çekme ve uygun olmayanı itme veya defetme gibi fiillerden söz eder. Beden için ise tam zıt olan fiillerden bahseder. Felsefenin pratik alanı Tûsî'nin en çok üzerinde durduğu alanlardandır. İslâm düşüncesinde gelenek haline gelen ahlâk, ev idaresi ve siyaset taksimi çerçevesinde açıklamalarını yapan filozof, kadını ev idaresi alanında değerlendirir. Aristotelesçi geleneğe olduğu gibi ev yönetiminin devlet yönetimiyle aynı şey olduğunu kabul eder ve bu nedenle devletin akılla yönetilebileceğinden hareketle evin reisinin erkek olduğunu söyler (Tûsî, 2021).

Ev idaresi aile yönetimi demektir. Kadın da bu oluşumun en önemli faktörlerinden birisidir. Ancak yaşadıkları dönemin koşullarında düşünürler kadını evin içinde daha korunaklı ve güvenilir görmüşlerdir. Tûsî kadını güçsüz ve duygularına yenik düşen bir varlık olarak tanımladığı için ev içerisinde tutulması daha uygundur. Kadının zihnini sürekli ev işleriyle meşgul etmek gerektiğini ve dışarı çıkmasına izin vermemek gerektiğini düşünen filozof, kadının ev işleriyle meşgul olmaması ve dışarı çıkması sonucunda meydana gelecek olumsuz durumları şöyle ifade etmektedir:

“Kadının zihnini sürekli evin önemli işlerini üstlenmesi, onun yararlarını göz önünde bulundurması ve geçim düzeninin gerektirdiği şeyleri yerine getirmesiyle meşgul etmek gerekir. Çünkü insan nefsi işsizliğe katlanamaz ve gerekli işlerden kaçınırsa bu, gerekli olmayan işlere dikkat etmeye yol açar. Dolayısıyla eğer kadın evi düzenlemekten, çocukları yetiştirmekten ve hizmetçilerin işleriyle ilgilenmekten geri durursa, eve zarar getirecek şeylere karşı gayrette yetersiz kalır. Gezinti yapmak vesilesiyle dışarı çıkmak, süslenmek ve yabancı erkeklere bakmakla meşgul olur; öyle ki hem ev işleri karışır, hem de kocasının onun gözünde hiçbir kıymet ve heybeti kalmaz.” (Tûsî, 2021, s. 202)

Her ne kadar kadın fiziksel ve duygusal bakımdan güçsüz bir varlık olarak görülse de Tûsî, kadınlarda utanmaz ve şehvet duygusu özelliklerinin olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir: “Kadınları Yusuf suresini öğrenmekten menetmek gerekir; çünkü o kıssanın hikâyelerini dinlemek, onların iffet kanunundan sapmalarına neden olur. Şaraptan da tamamen menetmek gerekir; çünkü şarap az olsa bile, yine de utanmazlığa ve şehvetin coşmasına sebep olur; kadınlarda bu iki özellikten daha kötü hiçbir özellik

olamaz.” (Tûsî, 2021, s. 203). Filozofun bu sözleri kadınların eğitimi çerçevesinde ele alınmış olsa da bugünden bu söylemlere bakıldığında ayrıştırıcı bir söylem gibi gözükmektedir. Nitekim Kur’an’dan bir sûrenin kadınlara öğretilmemesi ve bunun kadınları başka düşüncelere sevketmesi düşüncesi, önemli tartışmaları beraberinde getirecek ve meselenin farklı boyutlarının tartışılmasını gerektirecektir. Ancak tezin sınırlarından dolayı bu konu başka bir çalışmaya ertelenmiştir.

Mevlânâ (ö. 1273) bir mutasavvıf olarak *Mesnevi*’de örnek insan olmanın tarifini verirken, insanda bulunan iki manevi güç olan akıl ve nefis konusuna dikkat çekmektedir. Ona göre maddi bir beden ve manevi bir ruhtan meydana gelen insan hem akla hem de nefse ihtiyaç duyar. Nefis, insanın bedenine hizmet ederek hayati ihtiyaçları karşılar. Akıl ise, ruha hizmet eder. Akıl veya nefsten hangisi galip gelirse beden veya ruh ön plana çıkar. Nefis, insanı maddi lezzetlere sürükleyerek dünyaya bağlar; akıl ise, insanı beden zevklerinden uzaklaştırarak göklerin ötesine taşır (Yeniterzi, 2007, s. 35). Tam da bu noktada Mevlânâ, *Mesnevi* adlı eserinde nefsi ve dünyayı kadına benzetirken, akıllı ve gökyüzünü de erkeğe benzetmektedir:

“Karıkoca hikâyesi, bir masaldan ibaret. Fakat onu nefsinle aklının misali bil. Bu kadınla erkek nefisle akıldır. İyi kişiye de mutlaka lazımdır, kötü kişiye de. Bu ikisi, şu toprak yurttan esir ve mahpusturlar. Gece gündüz savaşta macera içinde. Kadın, durmadan evin ihtiyaçlarını ister, evin şerefini, yani eve lazım olan ekmeği, yüceliği, hürmeti diler durur. Nefis, kadın gibi her işe bir çare bulmak üzere gâh toprağa döşenir, tevazu gösterir; gâh ululuk diler, yücelir. Aklınsa, bu düşüncelerden zaten haberi yoktur. Fikrinde Tanrı gamından başka bir şey yoktur.” (Mevlânâ, 1988, s. 210)

Mevlânâ beyitlerinde kadın-nefis, erkek-akıl benzetmesi yapılarak, her insanın hem nefse hem de akla gereksinim duyduğu belirtilmektedir. Toprak yurda benzetilen bedende, nefis ve akıl gece gündüz üstünlüğü elde etmek için savaşılmaktadır. Kadın-nefis benzetmesine gelince kadının evini çevirmesi gibi, nefsin de beden evinin hayatiyetini koruma amacına bağladığı söylenmektedir. Erkek-akıl benzetmesinde de, ataerki toplumlarda görüldüğü üzere erkeğin aile reisi olması gibi akıl da beden evinin efendisi olmaya layıktır.

Mevlânâ, gönül sahibi kimselerin, kadına karşı koyamayacağını ve ona mağlup olacağını söylemekte yine erkeğin kadından üstün gibi görüldüğünü fakat gerçekte kadının erkeklere galip geldiğini, *Mesnevi* adlı eserinde Hz. Peygamber’in şu hadisleriyle aktarmaktadır: “Kadınlar, akıllı kişiye galebe ederler, fakat cahil kişi

onlara galip olur.” Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, cahillerin kadınlarına galip geldiği, akıllı erkeklerin ise eşlerine mağlup olduğu sonucuna ulaşılır. “Çünkü cahil erkekler sert ve kaba muameleli olurlar. Onlarda acıma, lütfetme, sevmeye azdır. Çünkü tabiatlarında, yaratılışlarında hayvanlık üstündür. Sevgi ve acıma, insanlık vasfıdır; hiddet ve şehvetse hayvanlık vasfıdır.” (Mevlânâ, 1988, s. 195). Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Mevlânâ erkeklerin sadece sertlikle kadınları ezebileceklerini vurgulamaktadır.

16. yüzyıl Osmanlı ahlâk düşünürlerinden Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö.1572), *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde “Aile Ahlâkı” bölümünde kadın hakkındaki düşünceleri geçmektedir. Bu eserde kadın varlığı “olması gereken ahlâklı kadın” düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. “İdeal bir kadın varlığı” düşünülmeyle birlikte bu idealize edilen ideal varlık formuna uygun/muvafık olan kadın, hakikat olarak kabul görmektedir. Kınalızâde'nin “hatun-ı muvafık” dediği kadın, aslında erkekten hem akıl yönünden hem de diğer üstünlükler yönünden zayıftır. Ona göre kadın, evde erkeğin hizmetkârı, işlerinin yardımcısı ve neslinin devamını sağlayan üretici gücüdür. Yani kadına kendi mizacı ve yaratılış amacı gereği evde eşinin naibi olma ve nesli devam ettirme vazifesini uygun görmektedir. Kadının varlığı pasif bir konuma indirgenmektedir. Kadın, kendi varlığı hakkında erkek kadar fikir ve vizyon sahibi değildir (Kınalızâde, 2020, s. 250).

Kınalızâde düşüncesinde kadın, erkeğe itaat etmesi gereken bir varlıktır. Ona göre koca, kadının yanında daima korkulan bir kişi olmalıdır. Kadın eşine boyun eğmeli ve isteklerinde inat etmemelidir. Kınalızâde bu konuda Hz. Peygamber'in, “Eğer mahlûkun mahlûka secde etmesi uygun olsaydı, kadının kocasına secde etmesini emrederdim. Fakat secde yalnızca yaratıcıya mahsustur ve yaratılanlara izin verilmemiştir” (Tirmizi, Sünen, Reda”, 10) hadisini nakletmektedir.

Klasik ahlâk eserlerinden *Ahlâki'l-Adudiyye* eseri bağlamında Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 1354) kadın hakkındaki düşüncelerine gelince o da kadının aklını ev işleriyle ve geçim meseleleriyle meşgul etmek gerektiğini düşünmektedir. Aynı görüşü, Îcî'nin ahlâk kitabının şârihlerinden olan Taşköprîzâde (ö. 1561) de desteklemektedir. Îcî ve Taşköprîzâde düşüncesinde kadının aklı, ev işleriyle meşgul edilmezse, aksi takdirde,

kadının türlü süslerle ve göz önüne çıkmakla meşgul olacağını ve bunun da mahremiyete zarar vereceğini aynı zamanda düzenin bozulmasına sebep olacağını düşüncesine sahiptirler. Taşköprîzâde bu görüşüne kanıt olarak Haccâc'ın, Velid b. Abdülmelik'e şöyle dediğini izah etmektedir:

“Kadın dediğin fesleğendir, ev kâhyası değildir. Dolayısıyla bu hususta onları dinleme. Aksi halde seni zayıflatırlar. Onları süslerinden başka şeyle meşgul etme. Sakın ha onlara danışma. Çünkü onların görüşü, aptallığa yol açar. Kaynağı kadın olan izzet kırılığandır. Onları muhafaza ederek gözlerini koru. Kadını kendisini aşan işlere malik kılma ve başkası için şefaathçi olmasına izin verme. Uzun süre onlarla baş başa kalma. Kuşkusuz bu, senin aklını daha iyi korur ve erdemini daha bariz kılar.” (Taşköprîzâde, 2014, s. 188)

Taşköprîzâde'nin buradaki ifadelerden anlaşıldığı üzere kadın maddî şeylerden hoşnut olan, süslenmeye önem veren bir varlıktır. Kadınlar bilgi sahibi olmadıkları için istişarede bulunma konusunda gereklilik yoktur. Taşköprîzâde kadınların aklen eksik oldukları savına, Hz. Peygamber'in “Kadınlar aklen ve dinen eksiktir” (Buhârî, “Hayz”, 6; Müslim, “İmân”, 132.) hadisini delil olarak göstermektedir.

Osmanlı'nın 18. yüzyıl ulemasından Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780), modern bilimlerin Osmanlı'ya girişi konusunda önemli isimlerdendir. İbrahim Hakkı *Marifetname* adlı eserinde Yusuf Has Hacib ile benzer görüşler sergilemiştir. İbrahim Hakkı kadını burada dünyaya benzetmektedir:

“Dünya büyücü bir kadına benzer ve sürekli olarak seninle bulunduğunu gösterir. Onun seninle devamlı kalacağını sanırsın. Oysa gecen ve gündüzlerle hep senden uzaklaşmaktadır. Ancak saat geçtiğinden bunun farkına varamazsın. Onu seninle kalıyor sanırsın Bu dünya gaddar bir kadın gibidir. Sana bağlılığını gösterip sevgiler gösterir. Böylece seni kendine bağlar ve âşık eder. Ona yaklaşır ve seversen, o anda senden yüz çevirir. Seni öldürmek ister. Dünya güzellik gösterse, ihtiyar kadına benzer. İnsanları güzelliğine hayran ve sevgiyle şaşkın ve kendi evinde konuk ettiğinde, misafirine güven ve zaman vermeyip canına saldırır Dünya aldatıcı bir kadın gibidir. Dışını hatasıyla süsleyip afet ve üzüntülerden örter. Kendini güzel gösterir. Böylece bilgisizler dışına aldanıp tutulurlar. Gerçeği öğrenince pişman olup yanıldıklarını anlar ve üzürlürler Altın yaldızlar süslenmiş ipekler giyen yaşlı kadın gibidir. Latif örtüyle yüzünü kapanıp nezaketle salınarak yürür. Elbisesini ve şeklini uzaktan görenler ona eğilim duyarlar. İşte bir istekli gaflet içinde ona rağbet ederse, ona yaklaşır elbisesini soyup yüzündeki örtüyü kaldırınca bütün çirkinlikleri ortaya çıkar. O istekli ise, sonsuz olarak pişmanlık içinde kalır.” (İbrahim Hakkı, 1992, s. 173)

Bu ifadelerde dünya vefasız, dönecek ve ayrıca güzelliklerle insanı büyüleyen kadına benzetilmektedir. Kadının din ve akıl bakımından zayıf olduğunu belirten İbrahim Hakkı, kocasına sığınan kadına kocasının da en güzel şekilde iyi muamelede bulunması gerektiğini söylemektedir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 167).

20. yüzyıl Müslüman dünyasının en önemli düşünürlerinden, Pakistanlı Muhammed İkbâl (ö. 1938), yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeleri karşısında, Hint Müslümanlarının geleceğini sağlam temellere oturtmuş ve aynı zamanda dünya Müslümanları için İslâmi öğretiler temeline dayalı olan felsefi görüşler ortaya koymuştur. İkbâl içinde bulunduğu dönemde İslâmi öğretileri yeniden ele alıp, değişen ve gelişen şartlara göre uygulanabilir hale getirmeye çalışmıştır. Toplumsal reformu gerçekleştirmek amacıyla gerekli gördüğü her konuyu İslâm'a uygun şekilde fakat çağın ihtiyaçlarına göre yeni bir perspektif sunma gayreti içerisinde olan Muhammed İkbâl, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı* adlı eserinde kadının ontolojik açıdan yerine dair düşüncelerini paylaşmıştır. Ona göre kadın özü gereği zekâ bakımından eksiktir ve onun yaratıcı gücü yani üretici gücü rahme dayanırken, erkeğin ise zihne dayanmaktadır. Zira erkek akli temsil etmektedir (İkbâl, 2013, s. 131). Söz konusu eserde İkbâl erkeğin özünün kendiliğinden ortaya çıktığını, kadının özünün ise başkası sayesinde ortaya çıktığını şöyle ifade eder: “Erkeğin özü başkasına gerek olmadan çıkar ortaya, oysa başkasının elindedir kadın özünün ortaya çıkması!” (İkbâl, 2013, s. 135).

5.2 Ahlâki Açıdan Kadın

Huy, mizaç, tabiat ve karakter anlamındaki Arapça “hulk” kelimesinin çoğulu olan ahlâk kavramı, İslâm düşüncesinde genellikle, “fiil ve davranışların insan nefsinden düşünüp taşınmaya gerek kalmaksızın kolayca meydana gelmesini sağlayan meleke” olarak tanımlanmaktadır (İbn Sînâ, 2005, s. 118; Tûsî, 2021, s. 81).

İslâm ahlâk felsefesi metinlerinde genel olarak kabul gören bu tanımda ahlâk, insanın kök salmış içsel derinliğini yansıtan bir yapıdır. Ahlâk edinmiş kişi, düşünüp taşınmaya gerek duymayan eylemlerini gayet normal ve doğal bir şekilde meydana getirir. Kişi aklen ve dinen güzel davranışlar ortaya serdiğinde bu kişiye güzel ahlâklı; tam tersi çirkin davranışlar meydana getirdiğinde çirkin ahlâklı denilmektedir (Cengiz, vd., 2021, s. 19).

İslâm düşüncesinde ahlâkın kaynağı, Kur'an ve onun ışığında oluşan sünnettir. İslâm felsefe düşüncesinde ahlâk tanımlarına baktığımızda Kindî'den başlayarak

değerlendirme yapabiliriz. Kindî'ye göre insan beden ve nefsten meydana gelmiş olsa da, insanı insan yapan bedeni değil, nefsidir. Beden fâni, nefis bâkidir, bedenle nefis arasındaki ilişki yöneten-yönetilen ilişkisidir. Bu sebeple nefsin menfaatleri bedeninkinden üstün olup, nefsin hastalıklarından kurtarılması bedenın yaralarından kurtarılmasından daha önemlidir. Ayrıca nefis, insanın kişiliğini temsil eder. Kişiliği iyileştirmek ise, nefsin iyileştirilmesine bağlıdır (Kindî, 1998, s. 51). Ahlâklı olmak mümkün varlıklar içinde sadece insana özgü olup, ayırt edici bir niteliktir. Ahlâkın amacı da verimli, huzurlu ve mutlu bir ömür sürmek, buna engel olabilecek veya mutluluğa gölge düşürecek her şeyden sakınmak, korunmak ve gerekirse o tür şeylerle mücadele etmektir (Kaya, 2002, s.50).

Kindî'de ahlâkın amacı mutluluğa engel olan şeyleri ortadan kaldırarak, mutluluğa giden yolu takip etmektir. nefsin fonksiyonu olarak insana ait dört temel erdemden söz etmiştir. Bunlar, hikmet erdemi, cesaret erdemi, iffet erdemi ve adalet erdemidir. Ona göre insan eylemleri arzu ve öfke gücünün akıl gücüne tabi olmasıyla erdemler gerçekleşir (Durak, 2009, s. 37; Coşar, vd., 2021, s. 46-47). Kadın ile ilgili ayrıma girmeyen Kindî ahlâki bakımdan insanın yücelmesi gerektiğini düşünmektedir.

Ebu Bekir er-Râzi, ahlâkı rasyonalist bir bakış açısıyla akıl, tecrübe ve tabiata dönüş şeklinde adlandırarak üç temel ilkeyle açıklamıştır. Akıl, Allah'ın insana bahşettiği en üstün, en faydalı nimettir. Akla uygun yaşama sonucunda insanın istenen aydınlığa kavuşabileceğini belirtmektedir. Tersine aklın kılavuzluğunu reddeden, arzu ve isteklere uyan kişi mutsuzluğa düşülür. Râzi akıl ve hevayı insan nefsinde birbiriyle çatışan iki güç olarak belirlemektedir. Dolayısıyla ona göre ahlâkın amacı kişinin mutlu olmasıdır (Coşar, vd., 2021, s. 48).

Mutluluk konusunu ilk kez sistemli bir şekilde ele alan Fârâbî, insanın esas amacının mutluluğa ulaşmak olduğunu söylemektedir. Ona göre bu mutluluk, insan aklının maddenin hâkimiyetinden sıyrılıp manevi bir varlık olan faal aklın feyziyle aydınlanmasıyla mümkün görülmektedir. Fârâbî, kişinin ahlâklı olabilmesi için iyi ve güzel davranışları yani erdemleri benimseyip onları huy haline getirmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Ahlâki erdemleri yiğitlik, iffet, cömertlik ve adalet olarak

sıralamaktadır. Bu erdemlerin eğitim ile elde edilebileceğini düşünmektedir (Coşar, vd., 2021, s. 54-55).

İslam filozofları erdem ahlâkı konusunda genellikle ortak fikirlere sahiptir. Bu erdemlerin sayısı esas itibarıyla üçtür, toplamları adalettir. Bunlar iffet, hikmet, şecaattir toplamları da adalet erdemidir. İbn Sînâ, arzu gücünün itidalinden iffet, öfke gücünün itidalinden şecaat, bu gücün yerinde kullanılmasında hikmet ve bu üç erdemnin birlikteliğinden ise adalet erdeminin gerçekleşeceğini ifade eder. Gazâlî'nin ahlâktaki temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. O, saydığımız dört erdem yanına şükür, sabır, yardımlaşma, tövbe etmeyi, kıskançlık ve kinden sakınmayı da eklemektedir (Durak, 2009, s. 38). Mevlana, *Mesnevi* adlı eserinde ahlâkın temel kavramlarının "iyi" ve "kötü" olduğunu belirterek bu kavramların aynı asıldan geldiğini ve aralarında herhangi bir farkın olmadığını ifade etmektedir. Ona göre insan ahlâki fiiller sayesinde yetkinliğe ulaşabilir (Mevlana, 1990, s. 6).

Kınalızâde Ali Efendi *Ahlâk-ı Alâi* adlı eserinde erdemi Aristotelesçi geleneğe uygun şekilde açıklamaktadır. Ona göre insan ruhu, biri aklî kısım olan kuvvet-i müdrike, diğeri bedeni kuvvetleri meydana getiren kuvvet-i muharrike olmak üzere iki kısma ayrılır. Kuvvet-i müdrike nazari ve ameli kuvvetler olarak ikiye ayrılır. Aynı zamanda kuvvet-i muharrike de ikiye ayrılır. Bu kuvvetlerin akla uygun olan güzel fiillerinin, ifrat ve tefrit arasında olmasına erdem denilmektedir (Kınalızâde, 2020, s. 93-94). Taşköprizâde ahlâk ilmini pratik felsefenin alt dallarından biri saymıştır. Erdemleri bilgelik, cesaret ve iffet olmak üzere üçe ayırmış ve bu üçünü birleştiren erdemi de adalet erdemi olarak görmüştür (Pattabanoğlu, 2018, s. 139). Taşköprizâde'ye göre beden ile nefis denge halinde olması gereken iki ayrı cevherdir. Bir bedende nasıl ki organlar birbiri ile uyumlu ve dengeli biçimde çalışıyorsa, benzer şekilde güzel ahlâk da iki uç arasında yani denge halinde olmaktır. Bu dengeyi sağlamak ise, aşırılıkları yok etmekle değil, onları gerektiği gibi kullanmakla mümkündür. Yani amaç insan nefsi için gerekli hasletlerin orta halini bulmak, fiillerimizi ve davranışlarımızı buna göre gerçekleştirmektir.

Kadın olmanın insan doğasına eklediği ahlâki niteliklerin var olup olmadığı, erkeklerde olup kadınlarda olmayan farklı erdem veya erdem temayüllerinin var olup

olmadığı veyahut kadınlarda, erkeklerde bulunmayan erdem veya temayüllerin var olup olmadığı sorularına aranan cevaplar, Antik dönemden beri araştırılmaktadır. Aristoteles kadın ve erkeğin doğaları gereği farklı olduklarını ve yalnızca hür erkeklerin tam ve yetkin ahlâkı gerçekleştirebilir niteliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. Köleler, çocuklar ve kadınların tabiatlarındaki engel sebebiyle yetkin bir ahlâkı gerçekleştirebilir nitelikte olmadıkları düşüncesine sahiptir. Çünkü Ona göre ahlâkı sağlayan temel kuvve, akıl kuvvesidir. Dolayısıyla bu akıl kuvvesinin de, “kölelerde hiç yok, kadınlarda var ama çalışmaz halde, çocuklarda ise henüz gelişmemiştir.” (Aristoteles, 2013, s. 46). Buradan anlaşıldığı üzere Aristoteles’e göre köle olan bir kişi ahlâki erdemleri hiçbir zaman elde edemeyecektir. Kadınlarda akli kuvve var olsa da hiçbir zaman erkeğinkine benzer olmayacaktır.

İslâm felsefesinde pek çok filozof, kadınların ahlâki durumu hususunda Aristotelesinkine benzer yaklaşımı benimsemiştir. Mesela Fârâbî, kadın ve erkeğin her ikisinin akli yetkinleşme sağlayabileceği düşüncesine sahiptir (Özturan, vd., 2021, s. 236). İbn Sînâ’ya göre kadın “zayıf akıllı ve arzu öfkesine çabuk kapılan tabiattadır.” Ancak kadın veya erkek herkes ahlâki yetkinliğe ulaşabilecektir (İbn Sînâ, 2005, s. 197). Genel olarak pek çok İslâm filozofunun düşüncesinde, kişinin kendisi için mutedil olan eylemi belirlerken konumu, mesleği gibi çevresel şartlarını dikkate almak gerekmektedir. Bu bakımdan mesela bir hükümdar, cömertlik erdemi hususunda sıradan bir kişiye nazaran daha fazla müsrifliğe yakın itidal noktasına sahipken, diğer taraftan toplumsal yapı gereği kendisi çalışmayan eve maddi katkısı olmayan kocasının kazandığıyla ev idaresini sağlamaya çalışan kadının itidal noktası daha cimriliğe yakındır (Özturan, vd., 2021, s. 237).

5.3 Toplumdaki Yeri Açısından Kadın

İslâm filozoflarının kadını toplumun bir parçası olarak nasıl konumlandıkları konusu, kadına verilen değeri anlamak bakımından önemlidir. Bu minvalde toplumun en küçük cüzü olan ailede, eğitimde, kamusal alanda kadının yeri ve sosyalleşmesi ele alınacaktır.

5.3.1 Ailede Kadın

İslâm ahlâk metinlerinin Tedbîru'l-menzil bölümünde önemle durulan konulardan biri ailede kadın rolüdür. Ailede kadın hem malda hem de evin yönetimi ve idaresinde pay sahibidir. Evin erkeği evde olmadığı zamanlarda evin bütün idaresi kadındadır. Bu bölümde İslâm filozoflarında öncelikle ailenin önemine, aile kurumunun temel şartı olan evliliğin gerekliliğine, daha sonra evliliğe uygun ve uygun olmayan kadının özelliklerine, evlilik ve aile kurumu kurulduktan sonra eşlerin birbirine karşı hak ve sorumluluklarına değinilecektir.

5.3.1.1 Ailenin önemi

Dar manada aile ana-baba ile çocuklardan, geniş manada ise, bunlarla birlikte baba tarafından akrabalarından oluşan bir topluluk olup, içtimaî yapının en küçük birimini ve temel unsurunu teşkil etmektedir (Çağrı, 2016, s. 203). İslâm dini aile birliğinin oluşmasına büyük önem vermiştir. İslâm'da insanların aile kurmaları muhtelif ayet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Çünkü Kur'an'ı Kerim'de aile neslin devamı için bir vesile, kişinin huzur bulduğu bir ortam ve kişiyi dini bakımdan günah sayılan birçok kötülüklerden alıkoyan bir ortamdır (Aydın, 1989).

İslâm felsefe geleneğinde ahlâk literatürüne ait bazı metinlerde aileye “tedbîru'l-menziel” şeklinde bir bölüm açılmıştır. “Menziel” kelimesinin anlamı Arapçada “ev” manasına karşılık gelmektedir. “Tedbir” kelimesi ise “sonunu düşünmek” kökünden “idare etmek ve yönetmek” anlamlarına gelmektedir. *Tedbiru'l-menziel*, “ev idaresi” ve “aile ahlâkı” manasında kullanılmaktadır (Oktay, 1998, s. 248). Ev idaresinden bahsedilen metinlerinde öncelikli olarak insanın diğer varlıklardan farklı olarak, tabiatı gereği medenî bir varlık olduğu vurgulanmaktadır (Kınalızâde, 2020, s. 249). İnsan medeni bir varlık olmasıyla diğer insanlarla bir arada yaşama zorunluluğuna sahiptir. Bu zorunluluk ise, insanın bazı ihtiyaçlarını karşılamak için aile ortamını gerekli kılar. Çünkü insan, yaşamını sürdürmek için öncelikli olarak gıdaya ihtiyaç duyar. İnsan ihtiyaç duyduğu gıdaya tek başına elde edemez. Bu konuda çocukların maddi ve manevi yardımı gerekmektedir. İnsanın gıdaları hayvanlarınki gibi her gün elde edilir tarzında değildir. Zira hayvanlardan farklı olarak insanların gıdası ekip biçmeyi,

temizlemeyi, öğütmeyi, yoğurmayı ve pişirmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla gıdanın hazırlanması için hem aletlere hem de insanlar arası iş bölümüne ihtiyaç duyulur. Öte yandan yaratılışı ince insan, örtünmeye ihtiyaç duyar. Ayrıca düzenli bir hayat yaşama amacı gereği insan, yiyecek ve giyecek malzemelerini saklayabileceği bir mekâna ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç evlerin yapılmasını zaruri kılmıştır. Tüm bunların hepsi insan neslinin devamını sağlamak içindir. Züriyetin korunması için de insan bir eşe ihtiyaç duymaktadır (Kınalızâde, 2020, s. 249-250; Farabî, 2021, s. 81-82-83; Tûsî, 2021, s. 187-198; İbn Miskeveyh, 2022, s. 32).

Ev idaresi ile ilgili yukarıda anlatılan düşünceler İbn Sînâ'da da görülmektedir. Ona göre, insanın eylemlerinin toplumsal ayağı ancak ortak bir yaşamla gerçeklik kazanabilir. Ona göre aile beşeri ihtiyaçların doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Eş edinme, ev ve konak yapma beşeri ihtiyacın zorunlu bir sonucudur. İbn Sînâ her insanın hayatını sürdürebilmesi için ve kişiliğini devam ettirebilmesi için azığa ihtiyaç duyacağını söyler. İnsanın hayvanlardan farklı olarak azığının fazlasını ileride tekrardan kullanabilmek için sakladığını ileri sürer. Diğer bir yandan insan fazla kalan azığı saklayabilmek için bir yere ihtiyaç duymaktadır. Bu da ev veya konak edinme sebebidir. Sonra da kendi yerine azığını koruyabilecek birine ihtiyaç duyar ve bu kişi de ancak gönlünün meyil olduğu Allah'ın erkeğe can yoldaşı kıldığı karısıdır. Bu da eş edinme sebebidir (Şulul, 2016, s. 119).

Nasiruddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı eserinde yer verdiği tedbirü'l menzil bölümü felsefi ahlâk literatüründe yazılan eserler için örnek teşkil etmiştir. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde tedbîrü'l-menzilden “ev idaresi ilmi” şeklinde söz etmektedir. Kınalızâde ev idaresi ilmini, “ev halkı arasında düzen ve intizamın nasıl kurulacağını ve en uygun biçimde geçimin nasıl sağlanacağını bilmeye yarayan ilimdir” (Kınalızâde, 2020, s. 253) şeklinde tanımlamaktadır. Ev idaresinin faydaları, hem dini hem de dünyevidir. Bu hususta Tûsî, “Hepiniz çobansınız (gözetici) ve sürünüzden (gözetimin ve yönetiminiz altında bulunanlardan) sorumlusunuz” hadisini örnek vermektedir (Buhâri, Kitabü'l-ıtk: 17) (Tûsî, 2021, s. 189).

Tûsî aileyi insan organizmasından örnekle açıklamaktadır. İnsan organizması bütün organlarıyla bir bütünlük içerisinde. Bu organlardan biri zarar görürse veya tedavisi

olmayan bir hastalığa tutulursa, diğer organların zarar görmemesi için hemen tedavisi yapılır ya da tedavisi yoksa organ kesilir. Çünkü organizmayı oluşturan fertlerden birinin zarar görmesi diğerlerini de etkiler. Aile en büyük görev daima evin reisine verilmektedir. Aile reisi, aile fertlerinin yararına olacak şeyleri gözetir ve fertler arasındaki ilişkide dengeyi sağlar. Bu açıdan aile reisinin görevi, doktorun insan organizmasındaki hasta olan organı tedavi etmesine benzer. Nasıl ki, organizmadaki her bir uzvun kendine ait bir dengesi ve fiili varsa, benzer biçimde aile fertlerinin de her birinin kendine özgü bir dengesi ve fiili bulunmaktadır. Organizmanın sağlıklı olabilmesi için her bir organın kendine özgü olan fiilini gerçekleştirmesi lazımdır. Benzer şekilde ailenin amacına ulaşabilmesi için aile fertlerinin de her birinin kendi üzerine düşen görevi yapması gerekmektedir. Diğer yandan nasıl ki doktorun organizmadaki tüm özellikleri bilmesi gerekiyorsa, benzer şekilde aile idarecisinin de her bir aile üyesinin doğasını, özelliğini ve fiilini bilmesi gerekmektedir. Böylece aile reisi, bir arada yaşamaya bağlı olarak ortaya çıkan dengeye hâkimiyetini sağlar ve evin düzenini gerçek yetkinliğine kavuşturur (Tûsî, 2021, 190-191).

Bir aileyi mutlu ve huzurlu kılan şey, aileyi oluşturan bireylerin her birinin kendi üzerine düşen hak ve sorumlulukları yerine getirmesiyle mümkündür. Bu nedenle aile bireylerinin ilişkilerinde sevginin önemi büyüktür. Ailede eşler arasında sevgi, haz ve menfaate dayalıdır. Çünkü eşler hazda ve menfaatte ortaklardır. Hazzın hemen değişen niteliğinden kaynaklı bir tarafın sevgisi değişmeye yüz tutarken, diğer tarafın sevgisi değişmeyebilir. Aile kurumunda önemli olan ailenin menfaati olduğu için eşlerin aile içerisinde birbirine yardımcı olmaları sonunda aralarındaki sevgi ortak duruma gelir (Tûsi, 2021, s. 254; İbn Miskeveyh, 2022, s. 142). Fârâbî'nin dediği gibi “sevgi, insanları birbirine bağlayan, onun cevherine tabî olan bir haldir.” (Fârâbî, 1986, s. 58'den akt. Toksöz vd., 2021, s. 271). Bu nedenle sevgi, ilahi inayetin bir gereği olarak insanların birbiriyle birleşip, mükemmel bir aile ve toplum oluşturabilmeleri için insanda tabîi olarak var olan bir duygu halidir. Ayrıca İslâm ahlâk metinlerinde sevgi bir erdem olarak geçmektedir. Sevgi, insanın ahlâki erdemleri kazanmasında büyük bir rol oynar (Toksöz vd., 2021, s. 271-272).

5.3.1.2 Evlilik kurumu

İslâm filozoflarının kadın hakkındaki görüşlerini anlayacağımız bir diğer alan da evlilik müessesesidir. Aile, evlenmelerine dinî ve hukukî bir engel bulunmayan bir kadın ve bir erkeğin kendi özgür iradeleri ile evlenme akdi yapmaları sonucu oluşur. İnsanların, biyolojik ihtiyaçlarından biri olan cinsî arzularının tatmini ihtiyacı, diğer canlılarla ortak yanlarından biridir. Bununla birlikte diğer canlılardan farklı olan yanı ise, tarih boyunca insanlar cinsî arzularını şuurlu ve gayeli olarak tesis ettikleri aile düzeni ve disiplini içinde karşılaya gelmişlerdir (Çağrı, 2016, s. 203-204).

İslâm ahlâk eserlerinde aile kurumunun en başta gelen gayesi, sıhhatli nesiller yetiştirmek suretiyle soyun devamına katkı sağlamaktır. Kınalızâde Allah'ın dünya düzeninin bekası ve insan neslinin devamı için insanlara büyük bir inayetin olduğunu ifade etmiştir. Allah, insan soyunun devamı için fertlerin çoğalma arzusunu onların tabiatına yerleştirmiştir. Bununla birlikte nesiller varlığa geldikten sonra çocukların desteğe ihtiyaç duymalarından dolayı, anne ve babaya sevgi ve şefkat vermiştir (Kınalızâde, 2020, s. 269).

Hz. Peygamber'in "Nikâh benim sünnetimdir. Benim sünnetimi yapmayan benden değildir. Evlenin! Zira ben, diğer ümmetler karşısında sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim." (İbn Mâce, Nikâh, 1) sözlerinde görüldüğü üzere neslin devamının sağlanması için evlilik kurumunun gerekliliğine dikkat çekilmiştir. İnsanlar her ne kadar diğer hayvanlar gibi, evlenmeden önce çocuk sahibi olabilseler de, doğacak çocuğun uzun süren ve oldukça zahmetli olan bakımıyla anne tek başına üstesinden gelemeyecek kadar ağırdır. Aynı zamanda insan yavrusunun, sadece maddî ve bedenî bakıma değil, ayrıca eğitim ve öğretime de ihtiyacı vardır. İnsan yavrusuna asıl insanî hüviyetini kazandıran da bu eğitim ve öğretimdir. Bu faaliyet, insan ancak aile içinde ise mümkün hale gelmektedir. Nitekim ailede ilgi ve bakımdan yoksun kalan çocukların eğitim ve öğretimlerinde ciddi güçlüklerle karşılaştığı bir gerçektir.

İnançlar, değerler, gelenekler ve alışkanlıklar önce aile içinde kazanılmaktadır. Çünkü çocuk şahsiyetini ailede kazanır. Çocuğun en çok sevdiği, güvendiği, inandığı ve özendiği kişiler anne ve babadır. Değerlerin saygı gördüğü, sıhhatli bir inanç ve ahlâk

düzeninin hâkim olduğu ailenin çocuklarına verdiğini başka hiçbir kurumun veremediği bir gerçektir. Bununla birlikte cinsel arzuların gayr-i meşru yollardan tatmininin önlenmesi, ahlâki bir gayeye hizmet eden aile kurumunda olur. Bu çerçevede aile, kıskançlıkları, çatışmaları ve sürtüşmeleri önleyerek içtimaî düzenin işleyişine katkı sağlar. Öte yandan insanların bedenî ve ruhî bakımdan sıhhatlerini koruyabilmeleri dinî ve dünyevî görevlerini rahatlıkla yerine getirebilmeleri için huzurlu bir ortama ihtiyaç duyarlar ki, bu ortam da aile yuvasıdır (Çağrıcı, 2016, s. 205-206).

İslâm filozoflarından Ebû Bekir er-Râzî, *et-Tıbbu'r-rûhâni* adlı eserinde kadını, şehvete, şaraba ve müziğe aşırı düşkün olanların başında saymaktadır. Râzî kadına duyulan aşkı, yüksek ruhlu insanlar için çirkin görmektedir. O, aşka düşmeyi zillet saymakta ve ayrıca aşka dair şiir veya hikâyeye okuyanların durumlarını iyi karşılamamaktadır. Bu sebeple Râzî kişi, tutkuya düşmeden önce aşktan kurtulmanın çarelerini anlatır. Ona göre aşk işleriyle kaba adamlar, Bedevi Araplar, Kürtler ve çiftçiler uğraşır. Esasen akıl ve hikmet sahibi olan kişiler aşka Zira şehvî aşka düşen insanlar hayvanlardan daha aşağıdır. Kadını aşkın nesnesi gören Râzî, aşkın ve sevginin insanı akli unsurlardan uzaklaştırarak, heva ve hevese götüreceğini düşündüğü için felsefe ile uğraşanların kadınıyla bir araya gelmemesi gerektiğini söyler. Çünkü böyle bir kişinin kadına duyacağı aşk ona zarar verecek ve bilgelik makamı konusunda sıkıntıya düşecektir (Kaya, 2016, s. 92- 122; Altuner, 2018, s. 41-42).

Fârâbî felsefesinde insanın toplumsal yani medeni bir varlık olarak tanımlanması, onun sadece biyo-organik bir temele icra edilecek bir kullanım değildir. İnsan temel ihtiyaçlarını karşılamak, düşünce ve dilini kemale erdirebilmek, gerçek mükemmelliğe erişebilmek, gerçek mükemmelliğini temin edecek ilimleri özümseyebilmek için medeni bir varlık olmak zorundadır. Zira insanın hem doğası hem de iradesi manevi bir varlık olmaya sürükler. Doğal bir varlık olan insan yaratılışı ve ihtiyaçları bakımından tek başına yaşayamayacak bir varlıktır. Ama insan, tek başına yaşamaya çalışırsa bu durumda doğal insani olgunluğunu sağlayamayacaktır. Dolayısıyla, filozof toplumsallaşmayan insan tipi için “vahşi” tabirini kullanmıştır. İnsan doğal olmanın ötesinde medeni bir varlıktır Bu sebeple tek başına yaşayan insan nihaî mutluluğa ulaşamaz. İnsanın mutluluğa ulaşması toplum içerisinde yaşamasıyla mümkündür. O

halde insanın maddi varlığını gerçekleştirebilmek için bir aileye sahip olması gerekmektedir ve aynı zamanda toplumsal yapı içinde yöneten ve yönetilen ilişkisi içerisinde bulunması gerekmektedir (Tekin, 2009, s. 32-33).

Fârâbî'ye göre insanın toplumlar halinde ürettiği iradi ve insani davranışların ve değerler alanının şuuru tek başına üretmesi mümkün değildir. Dolayısıyla tüm bunların gerçekleşmesi bir toplum hayatı ile mümkün olabilecektir (Korkut, 2018, s. 277-279). Zira insan ancak toplum içinde mükemmelliğe ulaşabilir (Kızıltunç, 2020, s. 62). Fârâbî, mutluluğu temin etmek için insanların bir araya gelip oluşturduğu şehre “faziletli şehir” ve bu şehri oluşturan topluma ise “faziletli toplum” nitelemesini yapmaktadır. Ona göre aile aynı evde, aynı köyde, aynı sokakta ve aynı mahallede birbirine bağlı fakat cahil topluluğun en küçüğüdür. Aynı mesken ve mahalleyi paylaşmak erdemli şehrin mensupları için toplumsallaşmayı gerçekleştiren bir unsur değildir. İnsan ancak şehirde en yüksek yetkinliğe ve mutluluğa ulaşabilir (Sunar, 1980, s. 62).

İbn Miskeveyh'e göre erkekle karısı arasında ortak iyilikler ve birbirine bağlı menfaatler bulunur. Karı ve koca bunlardan dolayı yardımlaşır. Yani bu ortak iyilikler ve menfaatler yuvaların şenlendirilmesini sağlayan, bizim dışımızdaki iyiliklerdir. Ona göre kadın kocasından bu iyilikleri bekler. Çünkü bunları ancak o sağlayabilir. Erkek de aynı şekilde karısından bunların korunmasını bekler. Çünkü kadın İbn Miskeveyh'e göre yararlı hale getirmek ve kaybetmemek için onları koruyan ve yöneten kimsedir. Kadın veya erkek birisi görevini eksik yaptığı zaman, sevginin dengesi bozulur ve şikâyetler ortaya çıkmaya başlar. Şikâyet ve kınamalarla birlikte bu iş böylece sürüp gider veya son bulur (Miskeveyh, 2022, s. 171). İbn Miskeveyh'e göre evliliğin gayesi ortaklıktır, paylaşma ve güven ortamında huzurun sağlanmasıdır.

İbn Rüşd kadının biyolojik yapısı ve bununla bağlantılı psikolojik yapısından kaynaklanan farklılıklar dışında erkekle eşit görmektedir. Ancak yaşanan toplum içinde evlilik ve aile kurma amacı bellidir. Kadından çocuk doğurması, çocuk yetiştirmesi, eşinin hizmetlerini ve ev işlerini yapması beklenmektedir. Ancak tüm bunlara karşı İbn Rüşd, evliliğin amacının yalnızca bunlar olmadığını vurgulayarak, insanın bilgi ve sanata dair yetkinliğinin ancak toplum içerisinde kazanabileceğini ve

bu şekilde çevresindekilere faydalı olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre her ferdin, toplumun mutluluğundan faydalanması gerekir (Karlığa, 2014, s. 134).

Gazâlî'ye göre yemek yemek, din yolundan sayıldığı gibi, evlenmek de din yolundan sayılır. Hayat ve hayatın devamının nasıl ki yemeden, içmeden mümkün değilse dinin bekâ ve devamı da insan cinsine muhtaçtır. İnsanların bekâsı da evlenmekle düzene girer. Evlenme var olmanın aslının sebebidir. Evlenme, yalnız şehvet için değildir. Hatta şehvetin yaratılmasının sebebi de, onu iktiza etmesi, insanları evlenmeye sevk etmesi ve böylece din yolcularının vücuda gelmesi içindir. Zira insanlar, din yolunda yürümek için yaratılmışlardır (Gazâlî, 2004, s. 273). Bu konuda Gazâlî Allah'ın, "Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (ez-Zariyat, 56-58) ayetine işaret etmektedir. Bununla birlikte Gazâlî, evlilik kurumunun bir ihtiyaç olduğunu belirterek evlenmenin faydalarını, evlat yetiştirmek, şehveti teskîn etmek, ev idare etmek, yakınları çoğaltmak, nefis mücadelesi yapmak şeklinde sıralamıştır (Gazâlî, 2019, s. 75). Birinci fayda olan "evlât yetiştirmek", asıl faydadır. Evlenmenin en büyük amacı evlât yetiştirmektir. Gazâlî asıl gayenin, nesli yaşatmak ve âlemi, insanoğlundan boş bırakmamak olduğunu belirtmektedir. Şehvetin de, evladı temin etmek için yaratıldığını ifade eder. Evlât yetiştirmedeki amacın şunlar olduğunu öne sürmektedir:

"İnsan neslinin bekası için evlat yetiştirmek Allahu Teâlâ'nın sevgisine uygun hareket etmektir. Resul-i Ekrem (s.a.v.)'in, çokluğu ile iftihar edeceği ümmetini çoğaltmak yoluna gitmekle, Resulullah'ın sevgisini kazanmak. Öldükten sonra kendisine hayır dua edecek bir kimsenin bulunmasını sağlamak. Kendisinden evvel ölen küçük çocuğundan şefaahat talep etmek." (Gazâlî, 2019, s. 76)

Yukarıdaki ifadeler Gazâlî'nin evlat yetiştirmedeki amacını net bir şekilde ortaya sermektedir. Gazâlî'ye göre evliliğin ikinci faydası olarak; "şehveti teskîn etmek" ile kişi şeytandan korunur ve gözünü ve kendisini namahremden muhafaza etmiş olur. Gazâlî bu hususta "Evlenen dininin yarısını muhafaza altına almıştır. Diğer yarısında Allah'tan korksun." hadisine işaret etmiştir. Gazâlî evliliğin üçüncü faydasını "ev idare etmek" olarak belirtmektedir. Ona göre bakmak, oturmak, oynamak ve şakalaşmakla gönül eğlendirmek, kalp huzurunu sağlamak ve ibadetini onunla takviye etmektir. Çünkü bir insanın birçok sıkıntısı olduğu zaman huzur ve neşetle ibadetini yerine getirmez. Gazâlî bunun kişide yaratılıştan itibaren böyle olduğunu ifade eder. Ancak kişi ara sıra zevkini okşayan şeylerle dinlendiği zaman, yeniden kuvvetlenerek

ibadetine bir hevesle devam eder. Gazâlî'ye göre ailenin önemi burada kendini göstermektedir. Çünkü ona göre aile ile birliktelikte cihet sağlanacaktır. Evliliğin dördüncü faydası “yakınları çoğaltmak” tır, böylece kişi evi süpürmek, kapları temizlemek, yatak sermek, yemek pişirmek gibi ev işlerinden kurtulacaktır. Bu tür işler insanın zamanını çok aldığı için ilim amel ve benzeri işlere engel teşkil eder. Bu bakımdan iyi bir kadın ev işlerinde dine yardımcı olandır. Beşinci fayda “nefis mücadelesi yapmak”tır. Büyüklük vazifesini yerine getirmek, aile hakkına riayet etmek, onların huy ve tabiatlarına tahammül etmek, sıkıntılarını gidermek, kusurlarını düzeltmek, dinî bilgilerini kuvvetlendirmek, helâlden maîşetlerini temin, nefis mücadelesi ile ilişkilidir (Gazâlî, 2019, s. 75-94). Gazâlî'ye göre nikâh, insanın dinini ve onurunu korumaya yarayan, günah işlemeyi ve taşkınlığı önleyen bir araçtır. Ona göre evlilikte hedeflenen nihai amaç mutlu olmaktır (Gazâlî, 1993, s. 103-105; Demircioğlu, 2014, s. 82-83).

İbn Arabî'ye göre kadın, erkeğin bir parçasıdır. İbn Arabî Allah'ın, Âdem'in sol kaburgasından Havva'yı çıkarttığı varsayımını temel alarak Havva'nın Âdem'e olan bağlılığı ve aşkı, asıl vatanına olan sevgisi olduğunu öne sürer. Âdem'in, Havva'ya olan düşkünlüğü ise aslında kendisine olan sevgisidir. İbn Arabî'ye göre erkekte “kaburga”, sevgi ve aşk bağına temsil etmektedir. Ona göre erkekte çıkarılan kaburganın yerini Allah, kadına olan arzuyla doldurmuştur. Dolayısıyla erkeğin kadına olan özlemi, aslında kendi parçasına olan bağlılığıdır (Altunya, 2011, s. 83-84).

İbn Arabî'ye göre kadın, sembolik olarak yüceltilme nesnesi ve birey olarak var olan erkeğe aidiyetle katılarak var olabilen biri olarak resmedilir. Bu sebeple ona göre kadının, erkeğe özlemi aslında kendi anavatanına veya özlediği yetkinliğe olan hasretidir (Köysüren, 2013, s. 47). Ona göre kadın, erkeğin doğması için bir mekândır. Erkek de kadın için iktidar mekânıdır. Diğer bir ifadeyle kadın doğumun rahmi, erkek ise varoluşun mevziidir.

Kaynaklarda belirtildiği gibi, Fahreddin er-Râzî, kadından iki şeyin amaçlandığını ifade etmiştir. Bunlar, biri doğal/tabîî diğeri ise seçime bağlı/ihtiyarî'dir. Doğal/tabîî olanı şöyle açıklamaktadır:

“Yüce Allah bireylerin ebedi olmayıp muhtaç olmalarını takdir etti. Bil ki bireyler bir birinin ardı sıra gelmektedirler. Zira eğer bir şahıs geçip diğerine ulaşamazsa nesil kesintiye uğrar. Hak Teâlâ âlemin bekasını takdir ettiğine göre nesil kesintiye uğramaz. İlâhi hikmet cinsel birleşmede büyük bir lezzetin ortaya çıkmasını iktiza etti.” (Yılmaz, 2019, s. 170)

Canlılar böylece doğalarının gereği olarak büyük lezzet peşine düşüp birleşmekle meşgul olurlar ve birleşme sonucunda türün devamı için amaçlanan şey elde edilmiş olur. Seçime bağlı/ihtiyarî sebep ise erkeğin mizacının sıcak, kadının mizacının ise soğuk olmasıdır. Fahreddin er-Râzî, böylece erkeğin dışarıda olması ve zor olan işleri yapmasını daha uygun bulmuştur. Ancak erkek dışarıdaki işleri yaptığı için evde onun işlerini yapan bir ortağının da olması gerekir (Yılmaz, 2019, s. 170-171). Fahreddin er-Râzî’de evlilikteki amaç neslin devamını sağlamak ve kişinin tek başına işlerin üstesinden gelemeyeceği nedeniyle eşlerin birbirine yardımcı olmasıdır.

Nasîrüddin Tûsî *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinin ikinci makalesi olan “Ev idaresi”nin, üçüncü faslında “Eşin yönetim ve idaresi”ne değinmiştir. Tûsî evliliğin iki gaye uğruna yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Bunlardan ilki, malın korunması, ikincisi ise neslin devamının sağlanmasıdır (taleb-i nesl). Evliliğin sırf bu iki gaye için yapılmalı, şehvet dürtüsü ve diğer bir maksat için yapılmamalıdır (Tûsî, 2021, s. 199).

Mevlânâ’ya göre evlenmek, yuva kurmak Hz. Peygamber’in kuvvetli tavsiyelerindedir. Evliliğin asıl amacı nesli devam ettirmek, çocukları yetiştirerek yeryüzünü bu salih nesillere emanet etmektir (Emiroğlu, t.y.). Mevlânâ evliliğin sıradan herhangi bir kadınla yapılmaması gerektiğini söyler. Ona göre erkek evliliği, kendi dengi olan bir kadınla yapılmalıdır. Aksi takdirde eşlerin anlaşamayacağını, ailede geçimin sağlanamayacağını, aile birliğinin bozulacağına işaret eder. Denklikten kasıt, evlenecek kız ve erkeğin din, ahlâk, karakter, soy, fizik, yaş, servet ve meslek gibi konularda birbirine yakın değerler taşımasıdır. Mevlânâ kadın ve erkek denkliğine vurgu yaparak şöyle benzetmeler yapmaktadır:

“Eşlerin birbirine benzemesi lâzım. Ayakkabı ve mestin çiftlerine bir bak! Ayakkabının bir teki ayağa biraz dar gelirse ikisi de işe yaramaz. Kapı kanadının biri küçük, diğeri büyük olur mu? Ormandaki aslana kurdun eş olduğunu hiç gördün mü? Biri boş diğeri malla dolu iki çuval devenin sırtında muvazeneli duramaz.” (Mevlânâ, 1988, b. 2309-2312)

Mevlânâ'ya göre evlilik erkekler için nefsin boynuna bağ vurmaktır ve gûnahtan kaçınmanın temel yollarından birisi evlenmektir. Bu düşüncelerini şu sözleriyle açıklar: “Mademki yemeye içmeye hırsın var, çabucak evlen; yoksa bil ki, kedi gelir, yağlı kuyruğu kapar gider (şehvete kul olur gidersin). Sıçrayan eşeğin (nefsin, şehvetin) sırtına taş yükünü vur, o kaçmadan, sıçramadan önce sırtına yükü yükle.” (Mevlânâ, 2004, s. 63).

Mevlânâ'ya göre şehvet duygusunu kontrol altına almak için vakti geldiğinde evliliğin gerçekleştirilmesi gerekir. Mevlânâ evlilik müessesesinin eşlerin karşılıklı anlayışlı olmaları sonucunda ayakta durabileceğini vurgulamaktadır. Fertlerin, ailenin ve toplumun mutluluk ve huzurunun ancak iki cinsin eşit şartlarda, sevgi bağıyla birlik ve dayanışma içinde olduğu zaman bulabileceği görüşünü savunmaktadır. Yani kısacası, hayatın devamının her iki cinsin beraberliğiyle mümkün olabileceği görüşündedir. Bu sebeple sağlıklı bir yuva için eşler birbirine denk olmalıdır. Kadın veya erkek üstündür gibi yapılan bir kıyasın yanlış olduğunu düşünen Mevlana, cinsiyetin bir üstünlük ölçüsü olmadığını kanaatindedir.

Adudüddin el-Îcî ahlâk ve siyaseti teorik ve pratik yönleriyle ele aldığı *el-Ahlâku'l-Adudiyye* adlı kitabında evliliğin, salt şehvet için değil; neslin devamı ve evin düzeni için istenmesi gerektiğini söyler (Taşkoprîzâde, 2014, s. 184). Taşkoprîzâde de şerhinde insan neslinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için ailenin bir gereklilik olduğunu ifade eder. Ona göre evliliğin gerekliliği, sadece türün devamı açısından değil, soyun karışmaması, aile farkının ortadan kalkmaması, babaların bakımının ve çocukların verasetinin kesintiye uğramaması amacıyla. Ayrıca evlilikteki büyük gaye dinin emirlerini yerine getirmektir. Çünkü dinin emirlerinin yerine getirilmesi düzenli bir ailenin kurulmasıyla mümkün olabilmektedir (Taşkoprîzâde, 2014, s. 174-175-184).

Kınalızâde aile kurmak isteyen bir kimsenin gayesinin, din, iffet, güzel ahlâk ve masumiyet olması gerektiğini ifade eder (Kınalızâde, 2020, s. 269). Kınalızâde'nin evlilikteki gayesi günümüzde önemsenmemektedir. Toksöz'ün de söylediği gibi; “Günümüzde aile kurulduktan kısa bir süre sonra eşler arasında şiddetli geçimsizlik meydana gelmektedir.” (Toksöz, 2021, s. 275). Hz. Peygamber'in “Bir kadınla ya

malı ya güzelliği ya nesebi ya da dindarlığı sebebiyle evlenilir. Sen dindar olanı tercih et.” (Buharî, Nikâh 15) hadisi dikkate alınarak evliliklerde din, iffet, ahiret güzelliği gibi hasletler temel ölçü olarak alınırsa ailede huzur ve mutluluk süreklilik kazanır.

Yusuf Has Hacib ise *Kutadgu Bilig*'de mümkün olduğunca evlilikten uzak durmak gerektiğini belirtmektedir. Yusuf Has Hacib bir erkek için doğru eş bulmanın çok zor bir durum olduğunu düşünmektedir. Ancak evlilik ne kadar zor olsa da gerçekleşen bir durumdur. Dolayısıyla evlilikte asıl amaç insan neslinin devamının sağlanması olmalıdır. Şöyle ki: “Ne der işit insanların seçkini, Neslin kesilmemesinin kadındır çaresi.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 258).

Erzurumlu İbrahim Hakkı *Marifetname* adlı eserinde evlenmenin faydalarını ve zararlarını bildirmektedir. Buna göre evlenmenin üç zararı ve beş faydası vardır. Evlenmenin üç zararından biri helal kazanmanın zorluğudur, ikincisi kadının ve çocukların haklarını yerine getirmenin zorluğudur. Üçüncüsü ise kadın ve çocukların erkeğin ibadet etmesini engellemesidir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 154). Evlenmenin faydaları ise şunlardır: Birincisi, insan neslinin devamını sağlar. İkincisi, insanı zinadan uzaklaştırır. Üçüncüsü, erkeğin nefsi, hanımıyla huzur bulur. Dördüncüsü, kadının erkeğin ev hizmetini ve şehvet hizmetini görmesiyle âhiret amellerinde ona yardımcı olmasıdır. Beşincisi ise evlenen erkek çocuklarının ve karısının terbiyesinde nefsiyle savaşıyor. Karısı ve çocukları için helal kazanmak için nefsi ile mücadele ederek haram olandan uzaklaşır. İbrahim Hakkı, evliliği bekârlıktan daha faydalı bulmaktadır. Bu hususta Hz. Peygamber'in, “evlenin çoğalın, kim ki fakirlik korkusundan evlenmezse bizden değildir.” (İbrahim Hakkı, 1972, s. 156) hadisini örnek olarak göstermiştir.

Muhammed İkbâl'in düşünce sisteminde evliliğin amacına baktığımızda, Ona göre toplumu inşa eden kadın ile evliliğin en büyük amacı, neslin devamının sağlanmasıdır. İkbâl toplumu inşa eden kadının bu rolünün önemine *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı* adlı eserinin üçüncü bölümünde “Kadın” başlığı altında şöyle değinmektedir: “Kadının varlığıyla, kâinat resmindeki renk. Onun ahengiyle yaşamın iç yanışı. O bir avuç toprak, Ülker yıldızından daha asildir. Zira her asalet, mücevher kutusunda bir incidir! Eflatun diyalogları yazamadı kadın ama onun aleviyle tutuştu, Eflatun

kıvılcımı!” (İkbâl, 2013, s. 131). İkbâl buradaki beyitlerden kadının yaratıcı gücünün rahme dayandığını söylemekte ve böylece kadının annelik vasfının önemini vurgulamaya çalışmaktadır.

5.3.1.3 Evliliğe uygun ve uygun olmayan kadının özellikleri

İslâm düşünürlerine göre genel olarak evlenilecek kadının dindar, iffetli, güzel ahlâklı, soylu ve mehri az olması gereklidir. İbn Sînâ’da bir kadının en önemli ödevlerinden birisi iffetli olmaktır. Çünkü kadın yapısı itibariyle başkasının nazarını kendine celp eden, aklın sesine pek kulak vermeyen bir varlıktır. Ona göre kadının iffetli olmaması huzursuzluk yaratır. Bu sebeple evlenilecek kadının, örtülü ve ağır başlı olması gerekir (İbn Sînâ, 2005, s. 199; Şulul, 2016, s. 119-120). İbn Sînâ “iyi kadın” niteliklerini şöyle sıralamaktadır:

“İyi kadın erkeğin mülkünde ortağı, malının koruyucusu, yükünün taşıyıcısı ve çocuklarının terbiyesinde güvendiği kişidir. Kadınların en iyisinin akıllı, dindar, hayâli, zeki, sevgi dolu, doğurgan, az konuşan, itaatkâr, içtenlikle nasihat veren, kendisine güvenilir, meclislerde ağırbaşlı, görüntüsünde vakur, boyu posu yerinde, kendisini kocasına hizmete adanmış ve onu iyi idare eden, hesap kitabıyla kocasının azını çoğaltan, iyi ahlâkiyle kocasının üzüntülerini gideren, nezaket ve ince idaresiyle dertlerine teselli olan kadındır.” (Şulul, 2016, s. 120; Özturan, 2020, s. 469)

İbn Sînâ yukarıdaki ifadelerinde örnek kadını nitelemektedir: Bir eş olarak her türlü maddi manevi, fiziksel, psikolojik yardımı ile destekçi, akıllı, ekonomiden anlayan, ahlâklı, güvenilir, onurlu, eşine hem itaat eden hem de onu yöneten, sevgi dolu bir kadın yani güzel insan modeli çizmektedir. Ona göre kadını meşgul edecek ve kafasını kurcalayacak işler bulunmadığı vakit, kadın yalnızca süslenmesine ve görüntüsüne önem vererek erkeklerin dikkatini çekecektir. Bu da onun kocasının şerefini küçültmekle birlikte geçimsizliğe sebep olacaktır. İbn Sînâ düşüncesinde kadının bu tür ahlâkî nitelikleri taşımasındaki nedenine baktığımızda, bunun Özturan’ın ifade ettiği gibi “filozofun mizaç teorisi ile ilgili olduğu düşünülebilir.” (Özturan, 2020, s. 470). İbn Sînâ, *el-Kânûn fi’t-tib* kitabında kadınların mizacının erkeklerden farklı olarak, daha soğuk ve sebeple daha nemli olduğunu söylemektedir (İbn Sînâ, 2014, s. 23).

Gazâlî *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserinde “Kadınlarda korunması gerekli şartlar” başlığı altında evlenilecek kadında bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır:

“Dindar olmak, iyi bir insan olmak, güzel ahlâklı olmak, güzel olmak, az masraflı olmak, doğurgan olmak, bakire olmak, soylu olmak ve yakın akrabalarından olmamak.” (Gazâlî, 2004, s. 282-283). Dindar bir kadınla evlenmek, Gazâlî’ye göre mutluluğun en önemli teminatıdır. Ona göre kadının dindar olması vasfı, diğer bütün vasıflarının en üstünüdür. Dindar kadın, aile hukukunu ve şerefini gözeten kadındır. Ayrıca dindar kadın, ahiret yurduna hazırlıkta kocasına yardım edendir (Gazâlî, 1993, s. 105; Demircioğlu, 2014, s. 83). Gazâlî dindar kadınla evlenilmesi gerektiği noktasında hadislere başvurur: “Dindar bir kadınla evlenin” (Maverdi, 1993, s. 106). “Kadın; malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı olmak üzere dört sebepten dolayı nikâhlanır. Sen bunlardan dindar olanı seç ki; huzurlu olasın.” (Buhari, nikâh 15, Müslim Rada 539’dan akt. Gazâlî, 1993, s. 107-108).

Gazâlî’nin hem kendi yorumlarında hem de dayanak olarak kullandığı hadislerde, evlenilecek kadında aranması gereken en önemli özelliğin dindar ve iyi yani sahih bir kadın olmasıdır. Dindar olmayan kadından her türlü kötülüğün beklenilebileceğini söyleyen Gazâlî’ye göre, erkek ancak dindar bir kadınla huzur bulur. Gazâlî’ye göre dini bir sahada ilerleyebilmek “güzel ahlâklı olmak” temeline dayanır. Güzel ahlâk, içerisinde hoşgörü, sabır, anlayış, yumuşaklık, duygudaşlık, merhamet, iyimserlik, bağışlayıcılık gibi özellikleri barındırmaktadır. Gazâlî’ye göre güzel ahlâklı olmayan kadın, nazlı ve dili uzun olacağı için böyle biri ile mutlu olunamaz (Gazâlî, 1993, s. 107-108; Gazâlî, 2004, s. 282; Demircioğlu, 2014, s. 82-83).

Gazâlî’ye göre evlenilecek kadında aranması gereken bir diğer özellik fiziksel olarak güzel olmasıdır. Ona göre çirkin bir eş ile evliliği sürdürmek zordur. Gazâlî bu konudaki görüşlerine de hadislerden delil getirir: “Kadınlarınızın en hayırlısı, öyle bir kadındır ki, kocası kendisine baktığı zaman, kocasını sevindirir. Kocası kendisine emrettiği zaman, kocasına itaat eder ve kocası hazır bulunmadığı zaman da kocasının namusunu ve malını korur.” (Gazâlî, 1993, s. 109; Gazâlî, 2004, s. 283).

Gazâlî ev yönetimde ekonomiyi de düşünerek evlenilecek kadında aranması gereken özelliklerden birinin de “az masraflı” olarak tespit eder. “Kadınların en hayırlısı, yüzce en güzeli ve mehirce en hafif olanıdır.” Gazâlî’ye göre eğer kadınların mehrinde ifrata kaçmak bir şeref olsaydı, herkesten önce Hz. Peygamber’in bunu uygulamak isterdi

(Gazâlî, 1993, s. 113; Gazâlî, 2004, s. 283). Gazâlî'ye göre evliliğin en temel amaçlarından birisi çocuk sahibi olmaktır. Bu sebeple evlenilecek kadının doğurgan biri olması gerektiğini söylemektedir. “Sevimli ve doğurgan kadınla evleniniz.” (Ebu Davud ve Nesai'den akt. Gazâlî, 1993, s. 114) ve “Evin bir köşesinde duran eski bir hasır, çocuk doğuramayan kadından hayırlıdır.” (Gazâlî, 2004, s. 283) hadislerini örnek olarak vermektedir.

Gazâlî evlenilecek kadının soylu bir aileden olması gerektiğinin de önemine değinmiştir. Soylu olmasından kasıt, evlenilecek kadının ailesinin dindar ve salih kişiler olmasıdır. Ona göre soyu dindar ve salih olan kadın, kendi çocuklarını da dindar olarak yetiştirecektir (Gazâlî, 1993, s. 115; Gazâlî, 2004, s. 283). Evlenilecek kadında bulunması gereken bir başka özellik de kadının yakın akrabalarından olmamasıdır. (Gazâlî, 2004, s. 283).

Bütün buraya kadar sayılan hasletler Gazâlî'ye göre kişiyi kadınla evlenmeye teşvik eden özelliklerdir. Gazâlî aynı zamanda kadının velisinin de damat olacak kişinin özelliklerine dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Gazâlî'ye göre babaya düşen görev, kızı için iyi bir damat seçmesidir. Gazâlî'ye göre nasıl ki erkek kendisi için kadın seçerken dikkat ediyorsa aynı şekilde babanın da kızı için belli özellikleri taşıyan iyi bir eş seçmeye dikkat etmesi gerekir. Ona göre bir baba, kızını ahlâk veya şekil açısından çirkin olan ve yahut dini zayıf olan birisiyle evlendirmemelidir. Bunun yanında kızının hakkını yerine getirmekten aciz bulunan veya nesepte kızına denk olmayan birisiyle de evlendirmemesi gerekmektedir (Gazâlî, 1993, s. 116).

Gazâlî evlenilmesi uygun olan kadınların yanında uygun olmayanları da açıklamıştır. Bu kadınlar ennâne, mennâne, hannâne, haddâke, berrâka ve şeddâka'dır. Ennâne kadın; çokça inleyen, şikâyette bulunan ve daima başı ağrıyormuş gibi başını sarmak suretiyle naz yapan kadın demektir. Bu bakımdan hastalıklı olan veya yapmacıktan kendisini hasta gösteren bir kadınla evlenmekte hiçbir hayır yoktur denilmiştir. Mennâne kadın ise; kocasına karşı “Ben senin için şunu yaptım, bunu yaptım” demek suretiyle minnette bulunan kadın demektir. Hannâne kadın; başka bir adamın aşkıyla yanıp tutuşan veya başka bir kocadan olan çocuğunun aşkıyla yanan hanım demektir. Haddâke; her şeye göz dikip isteyen hanım demektir. Böyle bir kadının oburluğu,

kocasını gücünün yetmeyeceği yüklerin altına sokacağını söylemektedir. Berrâka kadın; gün boyunca yüzünü süsleyen kadındır. Aynı zamanda kocasıyla birlikte sofrada oturup yemek yemekten hoşlanmayan kadın manasına da gelmektedir. Son olarak şeddâka kadın ise, çenesi düşük çok fazla konuşan kadın demektir. Gazâlî bunlara dayanak olarak Hz. Muhammed'in, "Allah Teâlâ, çenesi düşük olanlara buğzeder." hadisine işaret etmektedir (Gazâlî, 1993, s. 107-108).

Nasîrüddin Tûsî ise şu üç çeşit kadını, diğer kadınlardan üstün tutmaktadır: "Saliha kadın, hür kadın ve bakire kadın." Saliha kadın; erkeğin malda ortağı, evin yönetimi ve idaresinde pay sahibi ve erkeğin yokluğu esnasında onu vekili olan kadındır. Tûsî evliliğe uygun olan kadınların en iyisini şöyle aktarmaktadır:

"Kadınlardan en iyisi, akıl, dindarlık, iffet, zekâ, hayâ, yufka yüreklilik, sevecenlik, uzun dilli olmama, kocasına itaat etme, kendisini onun hizmetine verme ve onun rızasını yeğleme, ağırbaşlılık ve kendi ailesi nazarında saygınlıkla donanmış olan; kısır olmayan; evi düzenlemeye ve harcamada ölçü gözetmeye vakıf ve kadir olan; hoş geçinmek, iyi davranmak ve iyi huylulukla karşılıklı ünsiyete, kocasının kaygılarının tesellisine ve üzüntülerinin giderilmesine sebep olan kadındır." (Tûsî, 2021, s.199)

Tûsî'nin üstün tuttuğu bir diğer kadın ise hür olan kadındır. Hür kadın, köleden daha iyidir; çünkü o, yabancılarla uyum sağlamada, akrabayı ziyaret etmede, hısımlara destek olmada, düşmanların gönlünü almada, geçim araçları hususunda yardımcı ve arka olmada, birlikte iş yapmada, nesil ve evlat hususunda düşüklükten kaçınma konularında daha çok kuşatıcı olabilmektedir (Tûsî, 2021, s.199).

Bakire kadın, bakire olmayandan daha iyidir. Çünkü bakire kadın, edeb, huy ve adette kocasına benzemeye, bağlanmaya ve itaate daha yakın olabilmektedir. Tûsî'ye göre eğer kadın, bu saymış olduğumuz vasıfların yanında ayrıca, güzellik, nesep ve zenginlik süsüyle de donanmış olursa, güzellik çeşitlerini toplamış olur ve artık böyle bir kadının üstüne hiçbir şey ilave edilmez (Tûsî, 2021, s. 199). Tûsî'ye göre güzellik, nesep ve zenginlik gibi hasletler olmasa da olur. Fakat bir kadında akıl, iffet ve hayânın mutlaka olması gerekir. Bir kadına evlenme teklif etmeye onun sadece güzelliği sebep olmamalıdır. Çünkü güzellik, iffetle çok az bir araya gelerek, aynı zamanda güzel olan kadının isteyeni çok olacağı ve bunun yanında akıllarının zayıflığı sebebiyle gönüllerini çok çabuk kaptırıp kendilerini teslim etmelerine mâni ve engel olamazlar, hatta bunların yanında rezaletlere kalkışacaklarını öne sürmektedir. Tüm bu

sebeplerden dolayı Tûsî'ye göre güzellik konusunda insan, fiziksel denklikle yetinmeli ve o hususta da orta yol inceliğini gözetmesi gerekir (Tûsî, 2021, s. 200). Bununla birlikte Tûsî'ye göre bir kadına malından dolayı rağbet göstermemelidir. Çünkü kadınların malı, onların egemen ve hükümran olmalarına, kocalarını kullanmalarına ve üstünlüklerine yol açacağını öne sürer. Tûsî'ye göre bir koca, kadının malında tasarruf etmeye çalışırsa, kadın onu hizmetçi ve yardımcı derecesinde görür, ona değer ve kıymet vermez.

Tûsî, yukarıda evlenilecek kadınlarda bulunması gereken hasletleri saydığı gibi aynı zamanda, Arap bilgelerinin beş kadından özellikle sakınmanın zorunlu olduğu görüşlerini de savunmaktadır. Sakınması gereken kadınlar Gazâlî'nin uzak durulması gereken kadın çeşitleri ile aynıdır. Bu kadınlar sırasıyla; Hannâne, mennâne, ennâne, keyyetü'l-kafâ ve hadrâü'd-dimen'dir (Tûsî, 2021, s. 205).

Mevlânâ evlenilecek kadında bulunması gereken ve bulunmaması gereken hasletler üzerinde ayrıntıya değinmemiş ancak evlilikte denklik konusuna önem vermiştir. Ona göre evlilik herhangi bir kadınla değil erkeğin dengi olan, ona benzerlik gösteren bir kadınla yapılması gerekir. Evlilik, dengi bir kadınla yapılmazsa o ailede geçimin sağlanamayacağını ve dolayısıyla aile birliğinin bozulacağını anlatmıştır. Mevlânâ'da denklikten kasıt evlenecek kız ve erkeğin din, ahlâk, karakter, soy, fizik, yaş, servet ve meslek gibi konularda birbirine yakın değerler taşımasıdır. Mevlânâ kadın ve erkek denkliğini şu benzetmelerle anlatır:

“Eşlerin birbirine benzemesi lâzım. Ayakkabı ve mestin çiftlerine bir bak! Ayakkabının bir teki ayağa biraz dar gelirse ikisi de işe yaramaz. Kapı kanadının biri küçük, diğeri büyük olur mu? Ormandaki aslana kurdun eş olduğunu hiç gördün mü? Bir boş diğer malla dolu iki çuval devenin sırtında muvazenede duramaz” (b:2309-2312). “Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadından erkek, kadın; herkes ağlayıp inledi (b: 1). Bunun üzerine kadın, erkek kendilerini, ihtiyarsız, ateşe atmağa başladılar. (b:804) Kadın, erkek nice yüz binlerce kişi, neden oldu da zamane menfaatlerinden mahrum kaldılar? (b:949) Padişahın kulağı, gözü pencerededir; erkeğin canı olsun, kadının canı olsun... Bir can neye çalışırsa, onu duyar, görür (b: 1824).” (Mevlana, 1988, s.1-64-146-185)

Toplumlar kadın ve erkeklerden meydana geldiği için Mevlânâ, *Mesnevi*'nin ilk beyitlerinden itibaren toplumu kast ederken “merd ü zen”; yani erkek ve kadın ibaresini kullanmaktadır. Mevlânâ'ya göre kadın ve erkek bir bütünün iki eşit parçası olduğu için hayatın kadın ve erkekle devam edeceğini öne sürer.

Mevlânâ kadın ve erkeğin birbirinden ayrılmayan iki eşit parça olduğunu belirtmiştir. Fakat Mevlânâ'nın bu düşüncesinin aksine geçmişten günümüze kadar erkeğin egemen olduğu ve aynı zamanda kadından üstün görüldüğü bir toplum anlayışı hâkim olmuştur. Mevlânâ böyle bir kanaati savunmamaktadır. Mevlânâ'ya göre erkek bedenen güçlü olsa da kadın karşısında gücünü kaybedebilmektedir. Ona göre iki eş arasında üstünlük savaşı değil sevgi, birlik, dayanışma ve birbirine ihtiyaç duyma ön plandadır. Çünkü kadının erkeğe, erkeğin de kadına duyduğu sevgi vs. yaratılıştan gelen insani ihtiyaçlardır. Bu sevgi paylaşımından insani sıfatları baskın olan, akıl ve gönül sahibi olan erkekler kadına değer verir ve yüceltirler. Mevlânâ kadına değer vermenin Hz. Peygamber'in sünneti ve tavsiyesi olduğunu Veda Hutbesi'nde² kadınların Allah'ın birer emaneti olduklarını dayanak olarak göstermektedir (Yeniterzi, 2007, s. 33). Bununla birlikte Mevlânâ kadının yüceliğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Kadın hak nurudur, sevgili değil, sanki yaratandır, yaratılmış değil" (Mevlânâ, 1988, s. 211). Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere; Mevlânâ, kadını üstün yüce bir varlık olarak görmektedir. Burada üstünlükten maksat kadının, erkekten daha hassas, daha duygulu, daha merhametli, daha sabırlı, daha şefkatli olmasıdır. Mevlânâ din, dil, ırk ayrımı yapmayarak her şeyi ve herkesi Allah'ın bir eseri olarak görür. Her şeyin Allah'ın birer eseri olduğunu belirten Mevlânâ'nın cinsiyet ayrımı yapmadığını göstermektedir. Mevlâna'ya göre Allah katında cinsiyetten söz edilmez. Bu sebeple maddi âlemde de cinsiyet ayrımına dair farklılıkların olmaması gerekir.

Fahreddin er-Râzî'ye göre bir kadına sırf ev işlerinde kocasına yardımcı olmak için ve neslin devamını sağlması için ihtiyaç duyulur. O yüzden kadının akıl, gönül gücü, beden gücü ve işlerinde adil olması için hidayete sahip olması gerekir. Râzî, bir kadınla sırf zenginliği, güzelliği ve nesebinden dolayı evlilik yapmamak gerektiğini savunur. Ona göre kadında bu hasletler söz konusu olduğu zaman, kadın kendisini kocasına karşı çok üstün görür. Râzî kadının kocasına hâkim olmasının fitne ve fesada sebep olacağını da ayrıca belirtmektedir. Ona göre bir kadından beklenen amaç yukarıda da

² **Veda Hutbesi:** "Ey insanlar! "Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allahtan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınlarında sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığımız kimseleri izniniz olmadıkça evinize almamalarıdır. Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırsa Allah size onları yatakların yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Kadınlarında sizin üzerinizdeki hakları, meşru örf ve âdetle göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir."

değindiğimiz gibi, ev işlerini yerine getirmek ve çocukların bakımını üstlenmektir (Yılmaz, 2019, s. 171).

Adudüddin el-Îcî düşüncesinde evliliğe uygun görülen kadında, akıl, iffet ve mutlaka hayânın bulunması gerekir. Bu özelliklere ek olarak Îcî, kadınlarda asalet, zenginlik ve güzellik olursa daha iyi olacağını söylemiştir. Ancak diğer düşünürler gibi o da aşırı güzellikten kaçınmak gerektiğini savunmuştur. Ona göre çok güzel olan kadının isteyeni çok olur ve ayrıca böyle bir kadının akıllı da zayıf olabilir (Taşköprülüzâde, 2014, s. 184). Îcî, şu beş çeşit kadından kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır: Eski eşini arzulayan, malı ile kocasını minnet altında bırakan, eşinden sürekli dert yanan, namussuzluk eden ve asaletten yoksun olan (Taşköprizâde, 2014, s. 190).

Taşköprizâde Ahmed Efendi'de evlenilecek kadında bulunması gereken hasletler Îcî'nin düşünceleriyle benzerlik taşır. Taşköprizâde evlenilecek kadında bulunması gereken en önemli hasletlerin; akıl, iffet ve hayâ olduğunu söylemiştir. Ona göre kadınların akıllarının eksik olması, onların akıllarının çabuk çelinmesi nedeniyle evliliğin bozulmasına neden olur. Ayrıca bir kadınla sırf malından dolayı evlilik yapılmaması gerekir. Çünkü mal, kadının erkek üzerinde üstünlük kurmasını sağlar ve bu da kadın erkek arasındaki hiyerarşinin bozulmasına sebep olabilir (Taşköprizâde, 2014, s. 184).

Kınalızâde Ali Çelebi düşüncesinde evlenilecek ve evlenilmeyecek kadında bulunması gereken hasletler şunlardır: Öncelikle iyi, temiz ve çocuk doğurabilen bir kadınla evlenmek gerekir. Ona göre kadınların faziletli ve olgun olanı akıllı dini, iffet ve namusu, edep ve hayâsı yerinde olanıdır (Kınalızâde, 2020, s. 271). Kınalızâde hür kadınlar ile evlenmek gerektiğini öne sürmüştür. Hür kadın ile evlenmenin cariyelerle evlenmekten daha faziletli olduğunu söylemiştir. Hür kadında birçok fazilet ve iyilik bulunur. Hür kadın birçok durumda, iffet, akıl ve idarede ırzını korumada, çocuklarını terbiye etmede, kötü ahlâki davranışlardan kaçınmada cariyeden daha üstün ve daha faziletlidir. Ayrıca kadınların en hayırlısı çocuk doğuran ve kimsesiz olmayandır. Kınalızâde ayrıca bekâr hanımla evlenmenin dul hanımla evlenmekten daha iyi olduğunu söylemiştir. Bekâr kadın kocasına daha bağlı olacaktır ve terbiyede kusur etmeyecektir ve kocasına dul kadına kıyasla daha fazla boyun eğecektir. Dul kadın ise

eski eşini hatırlayacağı ve eski günlere özlem duyacağı için böyle bir kadın ile evliliği uygun bulmamaktadır (Kınalızâde, 2020, s. 271).

Kınalızâde'ye göre tüm saydığımız vasıfların yanında, ayrıca evlenilecek kadının güzel, hoş görünümlü, alımlı, endamlı ve zengin olması da önemlidir. Bu vasıflara sahip olan kadın her kime nasip olursa o kişinin Allah'a şükür etmesi gerekir. Kınalızâde ayrıca şunu da belirtmiştir: "Eğer bu vasıfların bazısı eksik ise o halde, kadının akıllı, iffetli ve hayâ sahibi olanı arzu edilmelidir." Yani bir kadının sırf güzelliği, soyu ve zenginliği için nikâhlanmaması gerektiğini belirtmekle birlikte kadının çok fazla çirkin de olmaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü kadın çok çirkin olursa nefis onunla kanaat etmeyecektir. Bu yüzden her zaman ortasını bulmak iyidir. Kınalızâde bu düşüncelerine dayanak olarak bazı filozofların da kendisiyle aynı görüşte olduğunu şöyle anlatır:

"Bir kadını istemeye sebep, onu sırf yüz ve şekil güzelliği olmamalıdır. Zira güzellik ile iffetin bir arada bulunmaları çok azdır. Güzel kadına, ahlâksız kimselerden istek ve alaka çok olur. Kadınların bazı konularda zafiyeti olduğundan dolayı muhtemeldir ki alaka duyan bozguncuları, çeşitli hilelerle isteyip birçok dünya aldatışları ile arzu edince, doğru yoldan çıkarak arzularına uyarlar." (Kınalızâde, 2020, s. 272)

Filozofların bu düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere bir kadınla sırf güzelliğinden dolayı nikâhlanmamak gerekir. Kınalızâde ayrıca kaçınması gereken, evliliğe uygun olmayan şu kadınlara işaret etmiştir: Hannâne (eski eşine özlem besleyen), mennâne (eşine makamı yüzünden bağlı olan), ennâne (halinden şikâyet eden), keytetü'l-kafa (eşini arkasından kötülükle anan) ve son olarak hadrâû'd-demen (kendi güzel aslı pis olan). (Kınalızâde, 2020, s. 281). Kınalızâde'nin uzak durulması gereken kadın çeşitleri Gazâlî ve Tûsî'nin de kaçınması gereken kadınlar olarak belirttiği kişilerle aynıdır. Kınalızâde ayrıca peygamberin söylediği beş kısım kadınla nikâhlanmamak gerektiğini belirtmektedir. Bunlar: Şehbere (gök gözlü ve deli kadın), Lehbere (uzun boylu ve zayıf), Hendere (kısa boylu ve çirkin), Nehbere (yaşlı kadın) ve Leğûttur (başka erkekten çocuğu olan kadın) (Kınalızâde, 2020, s. 281).

Yusuf Has Hacib'in evlenme ve eş seçiminde içinde yaşadığı dönemin şartlarını ve dinin kurallarını benimsendiği görülmektedir. Ona göre insanlar güzellik, zenginlik, soy, sop ve dindarlık özelliklerinden en belirleyici vasıf olarak dindarlığı seçerler

(Albayrak ve Serin, 2015, s. 21). Eş seçiminde en önemli vasıf kadının takva sahibi olmasıdır:

“Kim evleneyim derse şu dördünden başkasını almaz ey ileri gelen.” (4486). “Biri zenginle evlenmek ister biri güzellik arar, ona göz diker.” (4487). “Diğeri soyluluk arar, soyluluk adına güvenir durur.” (4488). “Başka biri de anlayışlı ister onu bulunca kendini hemen kaptırır.” (4489). “Bunların iyisini diyeyim sana evlenmek istersen kulak ver bana.” (4490). “Ey evlilikte zenginlik dileyen kölelik isteme ey bilgi dolu insan.” (4491). “Malında olur onun gönlü, büyütür dilini götürmek gerekir her istediğini” (4492). “Ey güzellik isteyen iyi kişi, güzellik arama halkın güldüğü olma.” (4493). “Herkes sevecektir onun güzelliğini. Eğer Tanrı fazlı gözetmezse onu.” (4494). “Ey soyluluk isteyen, büyük ailede. Ucuz kılma kendini bu büyüklük içinde.” (4495). “Soyu soppu büyük olanların dili büyüklenir, olma kadının kulu.” (4496). “Ey ince düşünen kadın dileyen, dördünü de buldu bunu bulduysan.” (4497) (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 336-337)

Tüm bu beyitlerden anladığımız üzere, Yusuf Has Hacib, takva sahibi kadının diğer tüm özellikleri içinde barındıracağını ifade etmektedir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı da Yusuf Has Hacib ile benzer görüşler sergilemektedir. İbrahim Hakkı'ya göre kâmil bir ârif evlenmek isterse şu esaslara riayet etmesi gerekir: “Kadının iffetli olanını tercih etmek.” “Aslı temiz, soylu, dindar ve akıllı olan kadını almak.” “Şerefte, zenginlikte, yaşta ve boyda kendinden aşağısıyla evlenmek.” Çünkü böyle bir evlilikte kalbin huzur bulacağını ve kadının kendisine aşağı bir gözle bakmasından kurtulacağını belirtmektedir. Ona göre erkeğin riayet etmesi gereken bir diğer esas, mehri az olan bir kadını tercih etmektir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 163). Muhammed İkbâl de kadının dindar olanıyla evlilik yapmak gerektiğini vurgulamaktadır (Soydan, 2003, s. 55-62).

5.3.1.4 Eşlerin birbirine karşı hak ve sorumlulukları

Ahlâk ve faziletin yaygınlaştığı mükemmel ve huzurlu bir cemiyet gerçekleştirmenin ilk başta gelen şartı, hak ve sorumluluklar dengesidir. Bu denge, içtimai hayatta olduğu kadar, aile hayatında da önem teşkil eder (Çağrı, 2016, s. 206). Evlilik kurumu kurulduktan sonra eşlerin birbirine karşı birtakım hak ve sorumlulukları söz konusudur. Bu konu Kur'an-ı Kerim'de, “...Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Bakara, 2/228) ayetin mealıyla ifade edilmektedir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki derece farkı konusunda

çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Söz konusu bu derece farkının (üstünlüğün) sebebi, “Allah’ın birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.” (Nisa, 4/34) mealindeki ayet ile açıklanmıştır. Bu ayetteki “kavvam” kavramı “kollayıp gözeten, yöneten” manasında kullanılmaktadır. Ayetin tefsirine bakıldığında şu ifadelere yer verildiği görülmektedir:

“Burada yalnızca kocaların değil, bütün erkeklerin koruyucu ve yönetici (kavvâmûn) olmaları iki gerekçeye dayandırılmıştır: a) Allah insanların bir kısmına diğerlerinden üstün kabiliyetler vermiştir, bu cümleden olarak koruma ve yönetme bakımından erkekler, kadınlardan daha uygun özelliklerle donatılmışlardır. b) Erkekler aile geçimini ve diğer malî yükümlülükleri üstlenmişlerdir. Bazı müfessirlere göre bu iki gerekçeden birincisi insan tabiatının değişmez özelliğidir; genel olarak erkeklerde akıl ve mantık ön plandadır, kadınlarda ise duygu öne çıkar. Koruma bakımından fizikî güç önemlidir ve erkekler bu yönden daha güçlüdürler. İkinci gerekçe ise yaratılıştan değil, kültür ve medeniyet şartlarına bağlı alışkanlıklar, âdetler, tutumlardan kaynaklanmaktadır. İslâm’ın geldiği çağda daha yoğun, günümüzde ise önemli ölçüde olmak üzere erkeklerin bu fonksiyonları da devam etmektedir. İslâm hukuk kurallarına göre erkek hem -geniş mânada- ailenin geçiminden tek başına sorumludur, hem de mehir, diyet, cihad gibi malî tarafı olan yükümlülükleri vardır.” (Nisâ-34, 2023)

Erkeğe verilen aile reisliği görevi, erkeğin kadın üzerinde baskı ve egemenlik kuracağı manasına gelmemektedir. Aile reisliği görevinin erkeğe verilme amacı, ailenin geçimini, düzenini ve koruyuculuğunu garanti altına almaktır (Maturidi, 2016, s. 182). Bu durum Kur’an-ı Kerim’de “Onlarla iyi geçinin.” (Nisa, 4/19) mealıyla açıklanmaktadır. Bu mealî Maturidi şöyle yorumlar: “Erkeğin kadına konuşma ve iyilikte bulunması, tavsiye edilirken; kadına layık olmayacak şekilde kötü söz söyleme ve eziyette bulunma gibi hususlardan da kaçınması öğütlenmektedir.” (Maturidi, 2016, s. 98). Yani İslâm’ın aile düzenini sağlamak niyetiyle erkeğe tanıdığı reislik görevi, ona, kadın üzerinde haksız bir baskı ve zorbalık imkânı verme amacıyla değildir. Böylelikle kadının, kocasına olan saygısı da cibrî değil, ahlâki ve vicdanî bir saygıdır.

İslâm düşünürleri genellikle eşlerin birbirine karşı hak ve sorumluluklarında aile reisi olan erkeğin veya babanın görevinin ailenin dengesini korumak ve iyileştirmesini sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Ancak erkek evde olmadığı zamanlarda evin bütün idaresi kadındadır. İbn Sînâ kadının aklını kullanma bakımından yetersiz olması nedeniyle ve ekonomik geçim sorununu kendi başına çözemeyeceği gerekçesiyle geçiminin erkek tarafından karşılanması için bir yasanın olması gerektiğini belirtir.

Bunun sonucunda da kadının nafakasının erkek tarafından karşılanması gerektiğini söyler. Fakat bunun karşılığında erkeğin bir bedel alması gerekmektedir. Bu bedel erkeğin kadına sahip olması, kadının ise erkeğe sahip olmaması şeklindedir. Bu sebeple kadının kocasından başkasıyla evlenme hakkının olmadığını belirtmiştir. Fakat erkeğin bu konuda engellenmemesi gerektiğini öne sürer. Yani erkeğin, fazlasını hoşnut edemeyeceği ve geçimini sağlayamayacağı belirli sayıyı aşması yasaklansa bile bu konuda engellenemeyeceğini belirtmiştir. İbn Sînâ böylelikle kadından sahip olunan kısmın bunun karşılığı olduğunu ifade eder. Buradaki sahip olunan kısımdan kasıt, cinsel birleşme değildir. Çünkü ona göre cinsel birleşme kadın ve erkek arasında ortakdır ve de bu konuda kadının payı erkeğinkinden daha fazladır (İbn Sînâ, 2005, s. 199).

İbn Sînâ'ya göre erkeğin ailesine karşı heybetli olmak, ikram etmek ve kafasını işle meşgul etmek şeklinde üç görevi vardır. Burada kafasını işle meşgul etmekten kastı, kadının çocuklarının idaresiyle, hizmetçilerinin yönetimiyle, evinin işlerini yapmasıyla meşgul olmasıdır. Çünkü kadını meşgul edecek ve kafasını kurcalayacak işler bulunmadığında kadının sadece süslenerek ve görüntüsünü yenileyerek erkeklere meydan okumaktan başka derdi olmayacağını açıkça belirtmektedir. Böyle bir durum da onu kocasının şerefini küçültecek karı-koca arasındaki geçimi bozmaya sebep olacaktır (Özturan, 2020, s. 469).

Gazâlî'ye göre kadın ve erkek arasında gerçekleştirilen nikâh akdi bir tür köleliğe benzediği için kadının kocasına tam anlamıyla itaati şarttır. Dolayısıyla Ona göre, kadının Allah'a isyan anlamına gelmeyecek tarzda kocasının her söylediği şeyi yapması zorunludur. Gazâlî kadının erkeğin yönetimi ve koruması altında kalması gerektiğini savunur. Gazâlî'nin böyle bir düşüncüyü savunmasının nedeni, kadının erkek karşısındaki zayıflığı ile ilişkilendirmesidir:

“Kadın, erkeğin izni olmadan boşama hakkını elinde tutamazken, erkek ise dilediği zaman böyle bir şeye güç yettirir. Kadın, erkeğin izni olmaksızın bir şeyi almaya güç yettiremezken, erkek ise dilediği gibi yapar. Erkeğin kadımla bağı devam ettiği sürece kadın kocası dışında başka biri ile olmazken, erkek bunu yapabilir. Kadın kocasının izni olmadan evden bir şeyi dışarı çıkartamaz, erkek ise istediği gibi davranmakta özgürdür. Kadın, musibetlere tahammül edemezken, erkekler daha dayanıklıdır. Kadın, evlendiğinde ailesinden uzaklaşır, erkekte ise böyle bir durum söz konusu değil. Kadın, daima hizmet eden, erkek ise hizmet edilendir. Erkek hastalandığında kadın kendini onun için telef ederken, kadın ölse bile erkek gamlanmaz.” (Gazâlî, 1993, s. 162-163)

Ona göre toplum, ancak erkek üstünlüğünü teşvik edecek kurumlar vasıtasıyla ayakta kalabileceğinden, erkeklerin sosyal ve dini vazifelerini yerine getirmelerini engelleyen kadınlar kontrol edilmeli ve tamamen erkeklerin kontrolünde olmalıdırlar. Aynı zamanda kadınların şeytani vasıflar taşıdığını ve Müslüman toplum için en yıkıcı etken olduklarını savunmuş, toplumun iyiliği için kadınlar ile erkeklerin birbirlerinden uzak tutulmasının gerekliliğini belirtmiştir. Yukarıda saydığımız şekilde, tekrardan tekrarlamak gerekirse, Gazâlî Müslüman kadının yerine getirmekle sorumlu olduğu edepleri şöyle sıralamıştır:

“Kadın evin derinliğinde oturmalıdır. İğini elinden bırakmamalıdır. Çok girip çıkmamalıdır. Komşularıyla az konuşmalı, gerektiği zaman onlara gitmelidir. Kocasını evde olmadığı zamanlarda namusunu ve malını korumalıdır. Bütün işlerinde kocasını sevindirmelidir. Nefsinde ve kocasının malında kocasına ihanet etmemeli. Onun evinden ancak onun izniyle çıkmalı. Eğer onun izniyle çıkarsa güzelliklerini yırtık pırtık bir kıyafet içinde gizlemeli. Çarşı ve pazarlardan geçmeyi değil, تنها yolları seçmeli. Yabancı bir kimseye sesini duyurmaktan sakınmalı veya yabancı bir kimseye kendisini tanıtmaktan sakınmalı. İhtiyaçlarını temin etmek için kocasının dostuna kendisini tanıtmamalı. Kendisini tanıdığı veya kendisinin tanıdığı zannettiği bir kimseye kendisini tanıtmayacak bir şekilde davranmalı. Durumunu düzeltmeye ve ev işlerini düzene sokmaya çalışmalı. Namazına orucuna yönelmeli. Kapıya gelen kocasının bir dostu izin istediği zaman, kocası hazır olmadığı takdirde kapıda onlara kim olduklarını dahi sormamalı ve onlarla karşılıklı konuşmaya girişmemeli. Bütün bunları kendi nefsi ve kocasının şerefi için yapmalı.” (Gazâlî, 1993: 159-162; Taslaman ve Taslaman, 2021, s. 45-46)

Yukarıda verilen açıklamalar Gazâlî’ye göre ailede kadının görevleri ve uyması gerekli olan bazı kurallardır. Ailede erkeğin görevleri ise şunlardır: “Muâşeret, duâbe, siyaset, gayret (kıskançlık), nafaka, talim, taksim ve nüşuz” (Gazâlî, 1993, s. 124-135).

Gazâlî’ye göre erkek kadına karşı “muâşeret” ilkesine uymalıdır. “Muâşeret” kelime anlamı, ‘birliktelik, sosyallik, birlikte yaşama’ manasına gelmektedir. Bu açıdan Gazâlî, erkeklerin kadınlarla iyi geçinmesi ve onlara karşı güzel ahlâklı olması gerektiğini savunmuştur. Kocaları eşlerine karşı muâşeret gösterdiklerinde onlara merhamet etmiş olurlar. Gazâlî’ye göre kadınlarla iyi geçinmek demek sadece kadına eziyet etmemek demek değildir. Tam aksine kadına eziyet etmediği gibi, kadından gelen eziyete de tahammül etmektir. Ona göre kişi kadının heyecan ve öfkesi anında hilm ve sabır göstermelidir. (Gazâlî, 1993, s. 119).

Gazâlî erkeğin karısına karşı ikinci vazifesinin ise “duâbe”dir. Duâbe; kocanın, hanımının sıkıntılarını gidermesi ve onunla oynaşması şakalaşması demektir. Gazâlî

bu tür hareketlerin kadınların hoşuna gidebilecek hareketler olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in de zevceleriyle şakalaştığını öne sürer (Gazâlî, 1993, s. 124).

Erkeğin bir başka vazifesi “siyaset”tir. Gazâlî'ye göre bir erkek şakada, güzel ahlâk ve kadının nefsi isteklerine uymakta kadının ahlâkını bozacak kadar ve kendisinin de kadın nezdindeki itibarını düşürecek kadar müsamaha göstermemelidir. Aksine normal hareket etmelidir. Koca, kadında herhangi bir münker gördüğünde heybetini ve razı olmadığını göstermelidir. Ancak koca, Allah'ın nizamına, insan mürüvvetine aykırı olan herhangi bir şeyi kadından gördüğü zaman, kaplan kesilip ona kükrememelidir. Gazâlî'ye göre karısının kölesi olan kişi, mahrum olan kişidir. Bu durumda kocanın hakkı âmir olmaktır (Gazâlî, 1993, s. 124). Ayrıca koca, karısına karşı “gayret” (kıskançlık) sahibi olmalıdır. Ama kocanın gayret ve kıskançlıkta mutedil hareket etmesi gerekir. Kocanın felâketlerinden korkulan işlerin başlangıcında gafil olmamakla beraber kötü zan, inat ve gizliyi araştırmakla da aşırıya gitmemesi gerekir (Gazâlî, 1993, s. 127).

Gazâlî erkeğin vazifelerinden birinin de “nafaka” olduğunu belirtmiştir. Ona göre kişi nafaka vermekte mutedil olmalıdır. Müslüman bir kişi eşine nafaka vermekte cimrilik yapmamalıdır (Gazâlî, 1993, s. 131).

Erkeğin vazifelerinden biri de “talim”dir. Gazâlî kadınlara, hayızlı olduklarında hangi ibadetin kaza edileceğini veya edilmeyeceğini bilecek kadar hayız ilmini öğretmek gerektiğini söyler. Eğer bir koca karısının eğitimini kendisi verirse o kadının artık dini meseleler için evinden çıkıp âlimlerden bilgi almasına gerek kalmaz. Fakat eğer kocasının ilmi kendisine yetmiyorsa, kocanın âlimlerden müşkülâtını alıp eşine haber vermesi gerekir. Ancak eğer ki böyle bir durum söz konusu değil ise yani kocanın ilmi eksik kaldığı halde ve gidip âlimlerden müşkülâtını alıp karısına anlatmıyorsa o halde kadın müşkil meselelerini sormak için çıkıp âlimlere gidebilir ve daha doğrusu gitmesi gerekir. Gazâlî'ye göre böyle bir durumda kocası eşine mani olmaya çalışırsa günah işlemiş olur (Gazâlî, 1993, s.133).

Erkeğin vazifelerinden olan “taksim” ise, eğer kişinin birkaç tane hanımı varsa, kişinin bu hanımlar arasında adaletle davranması gerekir. Kişi onlardan sadece birine

meyletmemelidir. Örneğin eğer kişi sefere çıkacaksa ve hanımlardan birini yanında götürcekse kura çekmesi gerekir. Gazâlî ak Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını söyler. Gazâlî birden fazla hanıma sahip olan kişinin yatakta da eşler arasında adaletli hareket etmesi gerektiğini söyler. Ancak sevgi ve cinsi arzunun insanın elinde olmayan bir şey olduğunu ilave eder (Gazâlî, 1993, s. 134).

Gazâlî kocanın karısına karşı üstlenmesi gereken vazifelerinden son olarak “nüşuz”u, saymaktadır. Nüşuz, geçimsizlik demektir. Gazâlî'ye göre eşlerin arasına bir husumet girerse ve aralarında anlaşmazlık olursa ve eğer bu husumet iki taraftan veya sadece kocadan gelirse kadının erkeğe gücü yetmeyeceği için iki hakem tayin edilmesi gerektiğini söyler. Bu hakemlerden bir kocanın ailesinden olmalıdır diğeri ise kadının ailesinden olmalıdır ki, bu iki hakem koca ile karısının arasında geçen hadiseleri tetkik etsinler. Ve eğer eşler barışmak isterlerse hakemler onların arasındaki anlaşmazlık noktasını bulup barıştırmalıdır. Böyle bir niyet olduğu takdirde Allah Teâlâ aralarını düzeltecektir (Gazâlî, 1993, s. 135).

Tûsî mutlu ve huzurlu bir aile ortamı için kadının kocasına karşı görevlerinde dikkat etmesi gereken beş özellik zikretmektedir. Bunlar; iffete bağlı olmak, liyâkat göstermek, heybet duymak, güzel eşlik ederek ona karşı gelmekten kaçınmak, kıskandığında az azarlama ve saygılı davranmaktır (Tûsî, 2021, s. 203). Ayrıca Tûsî ideal kadını şu şekilde tanımlar: “Uygun kadın annelere, arkadaşlara ve cariyelere, kötü kadın ise zalimlere, düşmanlara ve hırsızlara benzer.” Uygun kadının annelere benzemesi şu demektir: Uygun kadın, kocasının yakınlığını ister. Kocasının yokluğunu hoş bir durum olarak görmez. Kocasının rızasını elde etme yolunda eziyete katlanır. Tûsî'ye göre bir anne de evladına karşı aynı yolu tutar. Kadının arkadaşlara benzemesi ise şöyledir: “O, kocasının kendisine verdiği şeye kanaat eder, kendisinden alıkoyduğu ve kendisine vermediği şeyde onu mazur görür; aynı zamanda, kendi malını ondan esirgemez ve ahlâkta ona uyar.” (Tûsî, 2021, s. 204). Kadının cariyele benzemesi; kendilerini hizmetçiler gibi alçak tutmalarıdır. Cariyelere benzeyen kadınlar hizmet vaat ederek, kocalarının sert huylarına sabrederler. Diğer yandan, kocalarının övülmeye değer iyi taraflarını duyurmaya ve ayıbını örtmeye çalışırlar. Ve aynı zamanda bu tür kadınlar, kocalarının nimetlerine şükrederek kendi doğasına uygun olmayan şeylerde kocalarını azarlamazlar (Tûsî, 2021, s. 204).

Uygun kadın açıklamalarından sonra Tûsî, uygunsuz kadın hakkında düşüncelerini paylaşır. Ona göre zalimlere, düşmanlara ve hırsızlara benzeyen kadın uygun olmayandır. Kadının zalimlere benzemesi şöyledir: Böyle bir kadın, tembelliği ve işsizliği sever, küfürlü konuşur, suçlamalarda bulunur, çok çabuk öfkelenir ve aynı zamanda kocasının hoşnutluğuna ve öfkesine sebep olan şeylerden gafil olur. Düşmanlara benzeyen uygunsuz kadın, kocasını hakir gören, hafife alan ve ona kaba davranandır. Böyle bir kadın, kocasının iyiliğini inkâr eden ve aynı zamanda ona kin besleyen, ondan yakınan ve onun ayıplarını ortaya çıkarandır (Tûsî, 2021, s. 204). Hırsızlara benzeyen uygunsuz kadın ise, kocasının malına ihanet eden ve ihtiyaç duymadığı halde istekte bulunandır. Tûsî'ye göre böyle bir kadın, kendi yararını kocasının yararından öncelikli görür (Tûsî, 2021, s. 204).

Tûsî uygunsuz kadınlardan uzak durulması gerektiğini şu ifadeleriyle dile getirmiştir:

Kötü kadınların yakınlığı, yırtıcı hayvanlardan ve engerek yılanlarının yakınlığından daha beterdir. Eğer kurtulmak (neredeyse) zor olursa, bu konuda dört çeşit taktik uygulamak gerekir: Birincisi bol bol mal vermektir. Çünkü canı (nefs), mürüvveti ve namusu korumak malı korumaktan daha iyidir; doğrusu şayet çok mal sarf etmek gerekir de kendini ondan kurtarırsa, bu malı önemsiz görmesi gerekir. İkincisi fesada yol açmayacak şekilde sert davranma (nüşûz), huysuzluk yapma ve yatakları ayırmadır. Üçüncüsü onu (kendinden) nefret ettirmek ve başka bir kocaya isteklendirmek için kocakarı kıskırtması (benzetmesi) yapmak, aynı zamanda, ona görünüşte istek göstermek ve ayrılmayı kabul etmemek gibi ince oyunlar (letâif-i hiyel) oynamasıdır. Böylece ondan ayrılmak üzere istek ortaya çıkabilir; kısaca, ayrılığa neden olan göz yumma, engelleme, isteklendirme (tergîb) ve korkutma (terhîb) çeşitlerini de kullanabilir. Dördüncüsü ise diğer tedbirlerden aciz kaldığında yapılacak şeydir; o da şudur: Onu, rezaletlere teşebbüsten alıkoyacak bir engel koymak şartıyla, terk edip uzak bir uzak bir sefere çıkmalıdır; ta ki onun ümidi kesilsin ve ayrılmayı tercih etsin (Tûsî, 2021, s.204-205).

Tûsî'ye göre erkeğin hanımına karşı üç görevi vardır: Bunlar (i) Heybet, (ii) Cömertlik ve (iii) Zihnini meşgul etmektir. Heybet, erkeğin kendisini kadının gözünde ihtişamlı tutması demektir. Tûsî'ye göre eşi yönetmenin en büyük şartıdır bu çünkü eğer bu şarta bir hanel yol bulursa, kendi heva ve isteğine tabi olmada kadına bir yol açılır demiştir. Kadın bununla da yetinmeyerek kocasını kendi itaati altına dahi alarak kendi isteklerinin aracı yapar ve onu emri altına almış olur. Bu durumda Tûsî âmir ve memurun itaat edilen ve itaat edenin de idare edilen olacağını ve bu halin sonu, her ikisinin ayıplanması, itibardan düşmesi, yerilmesi ve mahvolmasının gerçekleşeceğini söyler (Tûsî, 2021, s. 200-201).

Tûsî'ye göre erkeğin eşine karşı ölçülü bir şekilde cömert olması gerekir. Erkek, hanımına değer verip ilgi gösterdiği zaman buna karşılık kadın da eşinin sevgisini kazanmak için mücadele eder ve bu sevginin kaybolmaması için eşine itaat eder. Tûsî erkeğin, hanımına ilgi ve iltifatının altı şekilde gerçekleşeceğinden söz etmektedir. Birincisi, kendileri helal ve güzel elbiseler almasıdır. İkincisi, eşini namahrem kişilerden sakınmasıdır. Üçüncüsü, erkeğin aile içinde hanımına sorumluluk vermesidir. Dördüncüsü, evde bir yardımcı alıp almama konusunda hanımına danışmaktır. Beşincisi, akraba ve yakınlarla ikramda bulunmasıdır. Altıncısı, kıskançlık söz konusu olacağından dolayı, erkeğin güzellik ve zenginlik bakımından daha üstün olan bir kadını eşine tercih etmemesidir (Tûsî, 2021, s. 202).

Zihnini meşgul etmek ise, erkeğin kadının zihnini sürekli olarak evin işlerini üstlenmesi, onun yararlarını göz önünde bulundurması ve geçim düzeninin gerektirdiği şeyleri yerine getirmesiyle meşgul etmesi demektir. Tûsî'ye göre insan, gerekli işlerden kaçınırsa, gerekli olmayan işlere yönelir. Bu nedenle, ona göre eğer bir kadın, evi düzenlemekten, çocukları yetiştirmekten ve hizmetçilerin işleriyle ilgilenmekten geri durursa, eve zarar getirecek şeylere gayrette de yetersiz kalacaktır. İfadeyi daha da açacak olursak, kadın gezinti yapma vesilesiyle süslenip dışarı çıkarak yabancı erkeklere bakmakla meşgul olacaktır. Bu sebeple hem ev işleri karışır, hem de kocasının onun gözünde hiçbir kıymet ve heybeti kalmaz. Tüm bunların yanında, kadın diğer erkekleri gördüğünde onu hor ve hakir görerek çirkinlikler yapma yönünde cesaret bulacaktır (Tûsî, 2021, s. 202). Tûsî ailede huzur ve mutluluğun bozulmaması için erkeğin eşini uzak tutması gereken üç husustan söz etmiştir. Erkek hanımına karşı aşırı sevgi beslemekten kaçınılmalı, onunla paylaşılmaması gereken sırlarını saklamalı, hanımını sefih eğlencelerden uzak tutmalıdır (Tûsî, 2021, s. 203).

Kınalızâde ise evin reisi olarak gördüğü erkeği, çobana benzetir. Ona göre evin reisi tıpkı çoban gibi olmalıdır. Nasıl ki çoban, koyunların beslenmesini, gelişimini ve korunmasını üstleniyorsa aynı şekilde evin reisi de ev halkının ihtiyaçlarını ve kötülükten korunmasını üstlenmelidir. Kınalızâde, Tûsî gibi erkeğin hanımına karşı üç görevinin olduğundan söz etmiştir. Bunlar; (i) Erkeğin hanımında korku duygusu uyandırmasıdır. (ii) Erkeğin hanımına karşı ölçülü bir şekilde cömert olmasıdır. (iii)

Erkeğin hanımının zihnini sürekli işlerle meşgul etmesidir (Kınalızâde, 2020, s. 274-276).

Kınalızâde ailede huzur ve mutluluğun bozulmaması için erkeğin eşini uzak tutması gereken üç husus sıralamıştır. Bu hususlar Tûsî'nin saymış olduğu hususlar ile benzerdir. Şöyle ki; erkeğin hanımına aşırı sevgi göstermemesi, büyük ve önemli olan işlerde kadınla istişarede bulunmaması, kadınları, boş ve lüzumsuz şeyler yapmaktan ve dinlemekten uzak tutmasıdır (Kınalızâde, 2020, s. 272).

Kınalızâde'nin kadınların, eşleri yanında hürmet ve saygısını artıran beş hususu da Tûsî'nin saymış olduklarıyla benzerdir. Bunlar; kadının iffetli olması, eşinin malını telef etmemesi, kadının, kocasından korkması ve çekinmesi, kadının kocasının isteklerine karşı çıkmaması, eşinin eğlenmesinde güzel ve hoş durumda iken yersiz ceza ve lüzumsuz nazın gösterilmemesidir (Kınalızâde, 2020, s. 277-279).

Kınalızâde herkesin kadınlar hakkında ittifakla ileri sürdüğü düşüncelerin aslında aynı olduğunu vurgulamıştır: Ona göre her türlü durumda kadının eşine boyun eğip itaat etmesi gerekir. Kınalızâde bu herkesin ittifakla ileri sürdüğü düşünceye dayanak olarak Hz. Peygamber'den şunları aktarmaktadır:

“Hadis-i şerifte varit olduğuna göre bir Arap köylüsü, Rasûlullah Efendimiz'den bir mucize göstermesini istedi. Kenar vadide bir ağaç bitmişti; Peygamber Efendimiz emir buyurdular. O ağaç Allah'ın kudreti ile gelip huzurda şehadet getirdi. Bunu gören Arap hemen iman etti ve: “Ey Allah'ın Rasûlü! İzin ver sana secde edeyim.” Dedi. Rasûlullah: “Eğer insanın insana secde etmesi mümkün olsaydı, kadının eşine secde etmesini emrederdim. Fakat secde yalnız Allah'a mahsustur. İnsan için değildir.” (Kınalızâde, 2020, s. 279)

Kınalızâde'ye göre pek çok düşünürün de dediği gibi iyi ve temiz kadın, muhabbet ve şefkatte anneye, kanaat ve hizmette cariyeye, sadakat ve anlaşmada ise dostlara benzer. Kötü kadın ise; üstünlük taslamada zalimlere, eşini küçümsemekte düşmanlara, malını israf etmede ise hırslılara benzer (Kınalızâde, 2020, s. 279).

İslâm felsefe geleneğinde görüldüğü üzere kadın konusunda benzer değerlendirmeler söz konusudur. İcî de ailede kadın ve erkeğin birbirine karşı gözetmesi gereken hususları benzer şekilde açıklamaktadır. İcî, kadının eşine karşı vazifelerini; (i) İffetli olmak. (ii) Mal hususunda kifayet sergilemek. (iii) Kocasından çekinmek, kocasının

hakkına riayet etmek. (iv) Kocasına iyi eş olmak. (v) Kocaya çok paylamamak şeklinde sıralamaktadır (Taşköprizâde, 2014, s. 190).

Îcî erkeğin hanımına karşı üç görevinin olduğunu söylemektedir. Bunlar: (i) Erkeğin faziletli davranışlar ortaya koyması, ayıplarını gidermek ve biraz serbest bırakmak suretiyle hanımında heybet duygusu uyandırmasıdır. (ii) Hanımını ona layık olanıyla, süslemelidir, evle ilgili tâli işlerin tasarrufunda onunla istişarede bulunmalı, onu evde güçlü kılmalıdır. Hanımının akrabalarına ikram etmeli ve karısını kıskandırmamalıdır. (iii) Zihnini ev işleriyle meşgul etmelidir (Taşköprizâde, 2014, s. 186).

Îcî, erkeğin hanımına karşı kaçınması gerekli hususları şöyle sıralamaktadır: (i) Erkek hanımına aşırı sevgi beslemekten kaçınmalıdır. (ii) Hanımına sırlarına muttali olma imkânı vermemelidir ve büyük işlerde hanımıyla istişare etmemelidir. Malının miktarını ondan gizlemelidir. (iii) Koca hanımını sefih eğlencelerden uzak tutmalıdır. Ve yaşlı kadınlarla oturup kalkmaktan da uzak tutmalıdır (Taşköprizâde, 2014, s. 188-190).

Îcî'nin ahlâk eserinin şârihi Taşköprizâde de erkeğin eşine karşı gözetmesi gereken hususları, benzer şekilde açıklar: Taşköprizâde'ye göre erkek, hanımında heybet duygusu uyandırmalıdır ki, hanımının yanında saygınlığı olsun. Erkeğin kadında heybet duygusu uyandırması sonucu, kadın erkeğin isteklerine riayet eder (Taşköprizâde, 2014, s. 186). Taşköprizâde erkeğin hanımını namahremden koruyacak şekilde ve konumuna uygun şekilde süslemesi gerektiğini vurgular. Yani erkek hanımının hem elbisesini hem de görüntüsünü güzelleştirmelidir. Taşköprizâde'ye göre erkeklerin büyük yani önemli işlerde kadınlarla istişarede bulunmaması gerekir. Sadece evle ilgili erzak vb. işlerde kadınlarla istişarede bulunması gerekir. Çünkü kadınlar evle ilgili harcamaları daha iyi bilirler. Taşköprizâde, erkeğin hanımının akrabalarını ziyaret etmesi ve onlara ikramda bulunmasıyla birlikte kadının kocasına karşı sevgisini artıracığını ve eşlerin bunu yapmaması sonucunda ise eşler arasında soğukluğu sebep olabileceğini vurgular. Îcî gibi Taşköprizâde'ye göre de erkek başka bir kadının üstünlüklerini tercih ederek karısını kıskandırmamalıdır. Çünkü erkeğin karısını kıskandırması sonucunda karısının gururunun zedelenir ve erkeğin de yaşamı bozulur (Taşköprizâde, 2014, s. 186).

Diğer taraftan Taşköprüzâde erkeğin hanımına karşı sevgi beslemekten kaçınmadığı takdirde sevginin onu saracağını ve üç ilkenin kaybolacağını söyler. Bir şeyi aşırı sevmenin kişiyi kör ve sağır edeceğinden hareketle erkeğin eşine karşı sevgisini belli etmemesini daha doğru bulur. Bunu normal şartlarda gizleyemeyen kocanın, ilaçlarla tedavi olunmasında fayda görür. Ayrıca Taşköprüzâde sır konusunda kadınlara güvenilmemesi gerektiğini belirtir. Kadınlar kocalarının sırlarını bilmesi sonucu baskın olurlar. Bu sebeple erkeğin malının miktarını eşinden saklaması gerekir. Çünkü bir kadının erkeğin malının eksik olduğunu öğrenmesi ona yüz çevirmesine sebep olabilir. Aynı zamanda eğer kocanın malı çoksa bu sefer de malına tamah edebilir ve bu da evdeki düzenin bozulmasına sebep olabilir (Taşköprüzâde, 2014, s. 188).

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*'de ailede kadının rolünü neslin devamını sağlamak şeklinde açıklar: “Ne der işit insanların seçkini, neslin kesilmemesinin kadındır çaresi.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 258). Ailede “anne” olarak kadının dünyaya getirdiği çocuğa gerek kalıtsal olarak gerekse karakter oluşumu açısından çeşitli vasıfları yerine getirmesi gerekir: “İyilik ana sütüyle gelirse insana, o insan ölünceye kadar yolundan dönmez.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 85). “Dişileri her zaman evde gözetmeli.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 338) dizesinden anlaşıldığı üzere Yusuf Has Hacib'e göre de erkeğin kadına karşı vazifesi onu ev içi işlerle meşgul etmektir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı bir erkeğin eşine karşı güzel huy ve iyi ahlâk ile muamele etmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre erkeğin eşiyle sohbeti latif ve yumuşak olmalıdır. Ayrıca erkek, evine giriş yaptığında ailesini selamlamalı ve aynı zamanda hal hatırını sormalıdır. Bununla birlikte erkek eşine karşı merhametli olmalı, eşini üzüntülü bulduğunda ona sevgi ve şefkatle hatırını sormalı ve onu tatlı sözlerle teselli etmelidir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 166). Çünkü kadın evde yalnız, sadece eşinin gerçek dostu, dert ortağı, emektarıdır. Ayrıca erkek çocukların terbiyesinde de eşine yardımcı olmalıdır. Çünkü çocuk bağırma ve ağlaması ile gece gündüz annesine rahat vermeyecek ve aynı zamanda insafsızca hırpalayacaktır. İbrahim Hakkı bu durumda babanın anneye yardımının şart olduğunu belirtmiştir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 167).

İbrahim Hakkı'ya göre erkeğin eşine karşı bir başka görevi, eşinin giyim ihtiyacını eksiksiz karşılaması gerektiğidir. Aynı şekilde yiyecek konusunda kendisi ne yerse

eşine de onu yedirmesi gerekir. Kadın duygularına yenik düşen bir varlık olduğu için erkeğin eşine şiddet uygulamaması ve rıfk ile muamele etmesi gerekir. (İbrahim Hakkı, 1972, s. 167). İbrahim Hakkı'ya göre, erkeğin eşine karşı yerine getirmesi gereken önemli vazifelerden biri de, Kur'an'ı, farz olan şeyleri ve din âdâbını öğretmesi gerektiğidir. Tüm bunların yanında erkeğin karısının izni olmadan yolculuğa çıkmaması gerekir. Ve en önemlisi de, kadın itaatli, dindar ve iyi ise erkek onun üstüne ikinci evliliği yapmamalıdır. Böyle bir kadının üstüne evlilik yapan erkeğe karşı kadının tavırları değişir. Bununla birlikte erkeğin karısına üzüntülerini, kederlerini, düşmanlarını, borçlarını ve alacaklarını söylememesi gerekir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 168). Ayrıca İbrahim Hakkı'ya göre erkek, eşini insanların onu görebileceği bir mekânda örneğin balkonda oturmasına izin vermemeli, eşinin namahremini korumalıdır (Albayrak ve Serin, 2015, s. 24).

İbrahim Hakkı kadının kocasına karşı vazifelerini şöyle sıralar: Kadının kocası kapıdan içeri girdiğinde hemen ayağa kalkıp onu güler yüzle karşılamalıdır. Kadın kocasının her emrine itaat etmelidir. Kadın kocasının izni olmadan dışarı çıkmamalıdır. Ayrıca kadın kocasının her türlü arzu ve isteklerini yerine getirmelidir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 169). Diğer yandan, kadın kocasının elbiselerini temiz tutmakla ve ütüsünü yapmakla sorumludur. Kocasının yemeğini saatinde önüne koymalı, evde yiyecek ve giyecek ne varsa onunla yetinmeli ve bu konuda kocasını üzmemelidir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 169).

İbrahim Hakkı kadınların çocuk yetiştirme rolleri üzerinde de durmaktadır. Ona göre eşler karşılıklı sevgi ve saygı tutumu karşısında problemlerini çözebileceklerdir. Bu durumda erkek daha sabırlı olmalıdır. Dolayısıyla kendisine karşı kötü huylar gösterdiğini ve huysuz hareketlerde bulunduğunu gören erkek, eşine karşı kendi nefsinden şüphe etmeli, kusuru kendinde aramalı ve kendini nasıl ıslah edeceğini düşünmelidir. Kadın pişmanlık duyup kocasından özür dileyene kadar, erkek karısının öfkesi karşısında sabredip, susmalıdır. Çünkü kadın ruhen zayıftır ve susmak onu dizginleyebilecek bir davranış olacaktır (İbrahim Hakkı, 1972, s. 167). Kısacası İbrahim Hakkı, kadının görevinin kocasının namus, şeref, malını korumak ve kocasına hizmet etmek olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, aile içinde annelerin rolünün ise

çocuğun yetiştirilmesi konusunda birinci derecede annelerin rol oynaması gerektiğini belirtmektedir.

Son dönem düşünürlerinden İkbâl, kadınların evde durması gerektiğini ileri sürerek, kadınların vazifelerinin çocuk yetiştirmek, erkeğin hizmetini yapmak ve evin işlerini yapmak şeklinde sıralamaktadır. Erkeğin vazifesinin ise, kadına reislik yapmak olduğunu vurgulamıştır (Soydan, 2003, s. 55-62). Dolayısıyla bir ailenin mutluluk ve huzurun sağlanması, aileyi oluşturan bireylerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını bilip yerine getirmesine bağlı kılınmıştır.

5.3.2 Eğitim Alanında Kadın

Kadınların eğitimi konusu öteden beri önem arzeden bir konu olmuştur. Öncelikle şunu vurgulamakta fayda vardır. İslâm'da kadın olsun erkek olsun her ferdin öğrenilmesi gerekli olan bilgileri öğrenmesi farz-ı ayn derecesinde önemli bir mükellefiyettir. Bu bakımdan, kız çocuklarının veya kadınların okuma-yazma öğrenmelerinin yasak olduğuna dair herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Kız çocuklarının veya kadınların okumaması gerektiğine yönelik hususlar, İslâm toplumları arasında zamanla yayılan ve kaynağı bilinmeyen kamuoyunun örfi değer yargılarıdır. Bu yargıların aksine, kadının eğitimine önem verilmiştir. Ancak, kadınlar ayrı erkekler ayrı olarak eğitilmişlerdir.

İslâm filozofları ve İslâm ahlâk düşünürleri kız çocukları veya kadınların eğitimi konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Genel olarak kız çocuklarına daha çok ahlâki eğitimin verilmesi gerektiğini; erkek çocuğuna ise tabiatının yatkın olduğu bir mesleğe yönelik eğitim verilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Örneğin, İbn Rüşd kadınların erkekler gibi tabiatlarına uygun işleri yapmaları gerektiğini ve bunun için de ihtiyaç duydukları eğitimi almaları gerektiği düşüncesine sahiptir. İbn Rüşd, "Savaşta ve diğer işlerde kadınların erkeklere katılmaları gerektiği açıkça ortada olduğuna göre, erkekler de bulunmasını istediğimiz doğa'nın [:bilgi ve becerinin] aynısını onların da seçmelerini [:elde etmeye çalışmalarını istemeliyiz. Dolayısıyla, kadınların da müzik ve beden eğitimi ile eğitilmeleri gerekir." (İbn Rüşd, 2018, s. 108-109) ifadelerine yer vermiştir.

Gazâlî eğitim ve öğretimi hem ilmî hem de tasavvufî terbiye açısından ele almıştır. O, insanın hem zihnî gelişimi için hem de ahlâki ve ruhî yönden arınıp donanması için eğitimin gerekliliğinden söz etmiştir (Çağrıcı, 2017, s. 83). Ancak bu konuda, kadın veya erkek ifadelerine rastlanılmadı.

Nasiruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı eserinde eğitim konusunu ele almıştır. O, erkek çocuklarına ve kız çocuklarına verilmesi gereken eğitiminin farklı olması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin, erkek çocuğunda; hangi sanat ve ilme karşı fitri yetenek ve yatkınlık olduğunu belirlemek için çocuğun doğasının incelenmesi ve onun hallerini anlayış ve kavrayış yoluyla dikkate almak gerektiğini ve buna yönelik sanatsal ve ilmî türü kazanmakla meşgul etmek gerektiğini ifade eder. Ancak kız çocukları için aynı ifadeleri kullanmamaktadır. Ona göre kız çocuklarına uygun ve layık olanı uygulamak gerekmektedir: “Onlar, eve bağlılık, örtünme, ağırbaşlılık, iffet, hayâ özellikleri konusunda yetiştirilmeli, okuma yazmadan men edilmeli, kadınlar için beğeni gören hünerler öğretilmeli ve ergenlik çağına vardıklarında bir dengiyle evlendirilmelidirler.” (Tûsî, 2021, s. 215). Tûsî’nin bu ifadelerinden, kız çocuklarına okuma-yazma öğretilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Kınalızâde’nin düşüncesinde kadının eğitimine baktığımızda; O, çocukların eğitiminde cinsiyet farkının göz önüne alınması gerektiğini söylemektedir. Örneğin kız çocuklarına hayâ, iffet, erkeklerden sakınma ve korunma, utanma ve ev hususunda fazla alaka göstermek gerektiğini ileri sürer. Kınalızâde, kız çocuklarının eğitim almaması gerektiğini savunanları eleştirmiştir. Buna karşıt, “İlim öğrenmek Müslüman kadın ve erkek üzerine farzdır.” (İbn Mâce, es-Sünen, 1/81, 224) hadisini örnek vermiştir. Ona göre, kız çocukları ilgi ve kabiliyetlerine uygun olan mesleğe yönlendirilmelidir (Kınalızâde, 2021, s. 293).

Mevlana’ya göre kadınların eğitimi ile güçlü bir toplum meydana gelir. Mevlana’nın kendisi eşlerine, kızlarına, torunlarına ve gelinlerine eğitim vermiştir. Hayatı boyunca erkekler kadar kadınlara da dersler vermiştir. Kadınların kendi aralarında sema törenleri tertip etmelerine izin vermiş, düzenledikleri toplantılara gitmiş, onlarla sohbede bulunmuştur (Özköse, 2007, s. 63). Bu konuda Eflâki, Mevlana’dan şöyle bahsetmektedir:

“Konya’nın bütün hanımları her Cuma akşamı sultanın has nakibi olan Eminüddin Mikail’in hanımının huzurunda toplanır ve mutlaka Mevlânâ’yı davet etmesi için yalvarırlardı. Bu cemaat toplanınca hepsi tam bir huzur içinde Mevlânâ’nın teşrifini beklerlerdi. Mevlânâ akşam namazından sonra kimseyi rahatsız etmeden tek başına onların yanına gelir, ortalarına otururdu. Kadınların hepsi o kutbun etrafında halka olurlardı. Ve Mevlânâ’nın üzerine gül yaprağı dökerlerdi. Sonra bu yaprakları alır uğur sayarlardı. Mevlânâ bunların arasında gül ve gülsuyu içinde tere boğulur, gece yarısında kadar manalar ve sırlar saçmakla, nasihat etmekle meşgul olurdu.” (Eflâki, 1989, s. 722-723)

Eflâki’nin bu ifadeleri, Mevlânâ’nın kadınlara bizzat kendisinin eğitim verdiğinin kanıtını teşkil etmektedir.

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig* adlı eserinin “Oğul Kız Doğunca Nasıl Eğitileceğini Söyler” başlığının altında kız çocuklarının eğitimine dair düşünceleri yer almaktadır. Yusuf Has Hacib oğul ya da kıza her ikisine de edep ve bilgiyi öğretmek gerektiğini beyitlerle şöyle ifade etmektedir: “Senden ay gibi bir oğul ya da kız olursa evinde eğit, eğitime dışarda.” “Oğula kıza edep ve bilgi öğret, onlara yararı olur her iki dünyada.” Bu beyitler erkek veya kız çocuğunun benzer şekilde aynı eğitimleri almaları gerektiğini göstermektedir. Öte yandan, erdemlerin sadece erkek çocuğuna öğretilmesi gerektiğini beyitte şöyle bildirmektedir “Bütün erdemleri tam olarak öğret oğluna, mal sahibi olur bu erdemlerle.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 337-338).

Erzurumlu İbrahim Hakkı kadının eğitimi hususunda, “Erkek, karısına Kur’an, farz olan şeyler ve din âdabını öğretmelidir.” (İbrahim Hakkı, 1992, s. 168) der. Muhammed İkbâl de Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın düşüncelerine benzer görüşler öne sürmüştür. İkbâl, kadınlara yalnızca din ve sağlık eğitiminin verilmesi gerektiği düşüncesine sahiptir. Din eğitiminin önemine şu ifadelerle dikkat çekmektedir: “Eğer kız okulları dine uzak durursa, O ilim ve sanat, aşk ve sevginin ölümüdür.” (İkbâl, 2013, s. 134). İkbâl, kadınların detaylı bir eğitim almalarını zararlı bulmaktadır. Din ve ev işleri dışındaki eğitim alanlarının, kadınların kadınlığını yok edeceğini ve ayrıca kadınların asli görevi olan çocuk yetiştirme vazifesi için zararlı olduğunu belirtmektedir (Soydan, 2003, s. 57). Kadınlar için din eğitiminin önemini şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Bir toplumda dinin en büyük koruyucusu kimdir? Kadındır. Müslüman kadınların gerçek dini eğitim almaları gereklidir, zira ulusun gerçek mimarları onlardır. Ben serbest eğitim sisteminden yana değilim. Eğitim de diğer işler gibi ulusal ihtiyaçlara bağlı olmalıdır. Amaçlarımız gereği, Müslüman kız çocukları için dini eğitim kesinlikle

yeterlidir. Kadınları kadınlıktan ve dinden uzaklaştırma tarafına meyilli olan bütün kurslar özenle kadın eğitimi müfredatından çıkarılmalıdır.” (Soydan, 2003, s. 58).

Bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere, İkbal kadın için dini eğitim dışındaki tüm eğitimler zararlı görmektedir. Bununla birlikte, İkbal kadınların dini eğitim dışındaki eğitimleri görmeleriyle onların İslâm’ın sınırlarının dışına çıkacağını ve doğum oranında azalmanın olacağını şu ifadelerle belirtmektedir:

“Kadınların yüksek eğitim almalarından dolayı, bunun doğum oranına yapacağı etki muhtemelen iyi olmayacaktır. Milli yaşamımızın devamı için, kadınlarımıza ilkin katı bir din eğitimi vermemiz zorunludur. Din eğitimini bitirdikten sonra onlara İslâm tarihi, plan ve bütçe bilimi, evcimenlik, sağlık bilimi okutulsun. Böylece onların beyinsel kabiliyetleri, kocalarıyla fikir alışverişi yapacak kadar gelişecektir ve bence kadın, birinci vazifesi olan annelik görevini iyi bir şekilde yerine getirecektir. Onları kadınlıktan veya İslâm’ın sınırladığı çizginin dışına çekecek bütün dersler kadın eğitimi müfredatından özenle çıkarılmalıdır.” (Soydan, 2003, s. 59)

Yukarıdaki pasajdan anlaşıldığı üzere, İkbal kadının annelik vasfını devam ettirmesi için alacağı eğitimin de belirli sınırlar içinde kalması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü kadının asli görevinin çocuk doğurmak, yetiştirmek ve ev işlerini idare etmek olduğunu savunur. O, kadının din eğitimi dışındaki eğitimleri görmesiyle annelik ve kadınlık vasfını kaybedeceği düşüncesini ileri sürer.

5.3.3 Ekonomi Alanında Kadın

Kadının toplumda ve ailede çok önemli görevleri bulunmaktadır. Bu görevlerden belki de en önemlilerinden biri insan nev’inin korunmasıdır. Bu konuda kadının eşi ve benzeri bulunmamaktadır. Kendisine dikkatle bakan her insanın üzerinde kadının izlerine rastlamak mümkündür. Bilindiği gibi görev her zaman ehliyete göre tevdi edilmektedir. Toplumun inşa eden kadın olduğuna göre annelik rolü önemlidir. İslâm filozofları ev idaresi bölümünde reisliği erkeğe vermiş olsa da evin bazı sorumluluklarını kadına yüklemiştir. Ancak bugünkü manada ailede ekonomik sorumluluğun erkeğe ait olmasıyla kadının dışarıda çalışmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Çocukların yetiştirmesi ve kültürün devamlılığı, ailenin ihtiyaç sorumluluklarının yerine getirmesi, neslin devamının aile ile gerçekleştirilmesi bakımından kadına farklı sorumluluklar verilmiştir.

“Allah’ın (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucudurlar.” (Nisa-34) ayetin mealine göre ailede ekonomik sorumluluğun erkeğe ait olduğu vurgulanmaktadır. Daha önce de zikredildiği üzere burada belirtilen üstünlük ya da derece farklılığı meselesi, kadının barınma, beslenme, giyinme gibi ihtiyaçlarının erkeğin sorumluluğunda olmasıdır. İslâm ahlâk metinlerinde de kadın ve erkeğin görev ve sorumluluklarının birbirinden farklı oldukları belirtilmektedir. Görev ve sorumluluklarının birbirinden farklı olmasından hareketle genellikle erkek ailenin geçimini sağlamakla görevlidir. Fiziki güç bakımından erkek kadından daha güçlü olduğu için ailenin maddi geçimini sağlamak onun sorumluluğundadır (Toksöz, 2021, s.276).

Kadının sorumluluğunda olan işler ise, evin düzenini sağlamak, çocukları yetiştirmek ve hizmetçilerin işleriyle ilgilenmektir (Tûsî, 2021, s. 202). Kadının ailenin geçimini sağlaması yani aile ekonomisine katkı meselesi günümüze kadar gelen kadın ve erkeğin eşit eğitim şartları ve sosyal, siyasal ve hukuki şartları ile gelişme göstermiştir. İslam felsefe geleneğinde yirminci yüzyıla kadar ele aldığımız temel düşünürler çerçevesinde bu konunun klasik dönem düşüncesinde asılı kaldığı görülmektedir. Mesela İbn Sînâ’ya göre “kadının erkek gibi çalışanlardan olmaması gerekir.” (İbn Sînâ, 2005, s. 199). Kadının geçiminin erkek tarafından karşılanması gerekir.

Geleneksel görüşten farklı bir şekilde İbn Rüşd kadınların görevlerinin yalnızca çocuk doğurmak ve emzirmekten ibaret olmadığını söyler. Kadınlara yüklenen bu görevlerin onlardaki aklî melekeleri ve büyük işlere olan kabiliyetleri yok ettiğini ifade eder. Hatta filozofun eserlerinde kocalarına yük olan kadınların ot gibi yaşadıkları ifadelerine rastlanmaktadır (İbn Rüşd, 2017, s. 40).

Gazâlî’ye göre kadına düşen görevler “kocasına ikramda bulunmak, onun menfaatlerini korumak, çocuğunu terbiye etmek, evde kalmaya razı olmak, evi dışına çok az çıkmak, emirlerine tahammül etmek, yemek vakitlerinde yemeği hazır hale getirmektir.” Bu düşünce klasik dönem İslam düşünürlerinin görüşleriyle örtüşmektedir. Gazâlî’nin “kadın kocasının izni olmadan evden çıkamaz fakat koca için durum farklıdır.” ifadesinden erkeklerin dış işlerle, kadınların ise iç ve ailevi

işlerle yükümlü oldukları sonucuna varılır. Diğer bir deyimle, erkek ailenin geçimini sağlamakla sorumludur. Kadının ise böyle bir sorumluluğu bulunmamaktadır (Gazâlî, 2015, s. 287-288).

Tûsî gibi Kınalızâde’de ev içi yönetiminin kadına ait olması gerektiğini ve dolayısıyla evin geçimini sağlamak görevinin erkeğe ait olduğunu vurgular. Ona göre ev yönetiminde iç işler olan; yiyeceklerin ve ev eşyasının korunması, cariyelerin ve küçük hizmetçilerin kontrolü kadının tasarrufundadır (Oktay, 1998, s. 286). Kınalızâde’nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinin “Aile Ahlâkı” bölümünde genel olarak kadın, umumiyetle eşinin malını korumakla vazifeli ve onun evinin emindir (Kınalızâde, 2020, s. 278).

Adududîn el-Îcî’nin kadının ekonomik hayattaki yeri hakkında düşüncelerine gelince “ev yönetimi” bölümünü incelediğimizde kadına genellikle ev içi alanda sorumluluklar tanındığı görülmektedir. “Erkek evle ilgili tâli işlerin tasarrufunda kadımla istişarede bulunmalıdır.” (Taşkoprizâde, 2014, s. 186). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, kadın ev içi alanda sorumlu tutulmuştur. Îcî’nin bu ifadeleri Taşkoprizâde tarafından da aynen kabul edilmiştir. Taşkoprizâde “Kadını kendisini aşan işlerle malik kılmama.” (Taşkoprizâde, 2014, s. 188) gibi bir ifadeye yer vermektedir. Bu ifade, kadınların ev dışındaki işlerde rol almasının onları aşacağını vurgulamaktadır.

Yusuf Has Hacib *Kutudgu Bilig*’de kadının ekonomik hayatta bir rolünün olup olmadığını incelediğimizde şu ifadelere rastlamaktayız: “Dişiyi evden dışarı çıkarmamalı, eğer çıkarsa yitirir doğruluk yolunu.” (4517). Dişileri her zaman evde gözetmeli, dişinin dışı gibi olamaz içi.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 338).

Yirminci yüzyıl filozofu olmasına rağmen Muhammed İkbal de kadınların evin sınırları dışına çıkmaması gerektiği düşüncesine sahiptir. Onun kadına biçtiği görev, çocuk yetiştirmek ve evin düzenini sağlamaktır. İkbal, “...erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar...” (Nisa, 4/34) ayetini öne sürerek kadın ve erkeğin görevlerinin birbirinden farklı olduğunu vurgular. O, kadınların özgürleşmesinden yana olmamıştır. Kadınların ekonomik özgürlüklerinin sonucunda toplumda sınırsız zaafların ortaya çıkacağını Batı dünyasından örnekle şöyle açıklamaktadır: “Batı dünyasında kadınlar evlerinden çıkıp evi geçindirmek için erkeklere yardımcı olmaya

başladığında sanılıyordu ki, onların bu ekonomik özgürlükleri, üretime katkı sağlayacaktır, ancak deneyim bu beklentiyi doğrulamadı. Aksine bu özgürlük, insanoğlunun ruhani yaşamının en yüce parçası olan aile birliğinin yıkılması sonucunu ortaya çıkardı.” (İkbal, 2003, s. 59). İkbal, kadının dışarda eve ekonomik anlamda katkıda bulunmak amacıyla çalışma hayatına dâhil edilmesiyle, kadının annelik ve kadınlık vasfını kaybedeceğini vurgulamaktadır. Kadınlar çocukluk yıllarından itibaren evinin kadını ve çocuklarının annesi olmaya yönelik yetiştirildiği için kadından öncelikli olarak ev kadınlığı ve annelik rollerini üstlenmesi beklenmektedir.

5.3.4 Kamusal/Sosyal Alanda Kadın

Kamusal hayatta kadın konusu aslında bir önceki yani ekonomik yönden kadının işlevi konusu ile yakından ilgilidir. Ancak burada daha çok kadının sosyalleşmesi ya da siyasi alandaki yeri ile ilgili tespitler ele alınacaktır. İslam felsefe geleneğinde kadın hakkındaki düşüncelere yer verirken üzerinde durduğumuz konulara parantez açan filozoflara yer vermeye çalışılmıştır. Dolayısıyla altı çizilen konularda filozofların düşüncelerini belirtmemiş ise o konuda değerlendirme yapılmamıştır. Mesela kadının kamusal alandaki yerine dair Fârâbî'nin *el-Medînetu'l-Fâzıla*'sında kadının herhangi bir yerde temsil edilmediği görülmektedir. Platon'un kadın ve çocukların devletin ortak ürünü olması gerektiği anlayışı Fârâbî'nin içinde yaşadığı İslâm dini açısından kabul edilemezdir. Altuner Fârâbî'nin bu konudaki düşünceleri hakkında şu ifadeleri öne sürmektedir:

“Fârâbî’de, Platon’un bir yorumu olan *el-Medînetu'l-Fâzıla*’nın devlet tarzına baktığımızda, kadının herhangi bir yerde temsil edilmediğini söyleyebiliriz. Fârâbî hiçbir yerde kadından ya da kadının rolünden bahsetmez. Şimdi erdemli toplumun başında erdemli reisin ya da bir Peygamber algısıyla aynı şeyi temsil ettiği anlaşılan imamın bulunduğunu göz önüne aldığımızda, devlette kadının rolünün olmadığını açıkça anlarız. Çünkü akıl unsuru bize duygunun yani arzusun önüne geçen bir akli temsil etmeyi öngörür. Fârâbî, bu söylemiyle, kadının duygusal bir varlık oluşu, arzularına yer yer yenik düşüşü gibi söylemlerle hiçbir zaman bir halife ya da devlet başkanı olamayacağını, yönetimde yer alan bilge bir kişiliğe erişemeyeceğini ima etmektedir.” (Altuner, 2018, s. 43)

Altuner’in ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Fârâbî’nin düşünce sisteminde kadının kamusal alanda yeri bulunmamaktadır.

İhvân-ı Safâ topluluğunda kadının kamusal alandaki yerine bakacak olursak, kadınların kamusal alanda herhangi bir yerinin olmadığını görürüz. Onlara göre yöneticiler kadınların sözünü dinlememelidir.

“Anlatıldığına göre Müslüman olan Hint krallarından birisinin ölümü yaklaşınca o, kendisinden sonra krallığa, ehil olan çocuğunu getirmişti. Kralın ondan başka çocuğu da yoktu. Ona biraz hikmet öğretti, krallık sanatının bir kısmını tarif etti ve ona dedi ki: Ey evladım! Sana Allah’tan sakınmanı ve ona itaat etmeni, ondan korkmanı ve dünya işlerinde ahirette faydasını göreceğin özelliği gözetmeni vasiyet ediyorum. Birincisi ve en önemlisi Allah’ın birliğini kabul etmek ve gece gündüz dua ve yakarıyla ona yönelmektir. İkincisi onun resullerini dil ile söylemek, doğrulamak ve kabul etmektir. Üçüncüsü Allah katından onlara indirilmiş olan kitapları kabul etmektir. Dördüncüsü şeriatı (namus) korumak ve insanları yönetmektir. Beşincisi Allah için alçakgönüllü olmak ve övünmeyi terk etmektir. Altıncısı zulüm ve eziyeti terk etmektir. Kim Yüce Allah’ın kullarına zulmederse Yüce Allah onun düşmanı olur. Allah kime düşman olursa şüphesiz o perişandır. Yedincisi kadınlarla karışmayı, onlarla bir arada bulunmayı ve onların sözünü dinlemeyi terk etmektir. Çünkü kadınlar kendilerini dinleyen erkeklerin akıllarını karıştırırlar...” (Berber, 2020, s. 146-147)

Buradaki ifadelerden çok net şekilde anlaşıldığı üzere, İhvân-ı Safâ topluluğu, kadınların erkeklerin aklını karıştırdıkları gerekçesiyle onlardan uzak durulması gerektiğini belirtmektedir. Binaenaleyh, erkeklerin, kadınların sözünü dinlememesi gerektiğini ve kadınların erkeklerin kafasını karıştırdıklarını söyleyen bir topluluk, kadınların yönetici olmasına karşı oldukları sonucuna varılmaktadır. İhvân-ı Safâ topluluğunda kadınların yönetici olabilmesi, kamusal alanda yer alabilmesi söz konusu dahi değildir.

İbn Miskeveyh’in, *Tehzibü’l-ahlâk* adlı eserinde kadınların kamusal alandaki konumuna ilişkin açık ifadeleri bulunmamaktadır. Ancak H. Özturan’ın, *Ethostan Ahlâk’a* adlı eserinde, Aristoteles’in kadınlar, çocuklar ve köleler ile ilgili düşüncelerini iyi bildiğini şu ifadelerden anlamaktayız:

“İnsanın elinin açık olması, arkadaşlarının çok olması ve iyi talihli olması gibi üstün işleri madde olmaksızın yapması güçtür. Ve dedi ki: Bunun için felsefe, üstünlüğünü izhar edebilmek için siyaset ilmine ihtiyaç duyar. Ve şöyle der: Bunun için deriz ki, Allah vergisi olup insanlar için bir hediye olan her şey mutluluktur. Çünkü o ismi yüce Allah’tan verilmiştir ve iyiliklerin en üstünü, mertebesi en yükseği olarak verilmiştir. O tam insana hastır, bu nedenle çocuklar ve benzerleri gibi tam olmayanların ondan bir payı yoktur.” (Özturan, 2020: 468; İbn Miskeveyh, 2022, s. 100-101)

Yukarıdaki pasajdan anlaşıldığı üzere, İbn Miskeveyh, Aristoteles’in “çocukların ve benzerlerinin tam olmayışı sebebiyle mükemmel olamayacaklarını ve mutluluğa erişmiş olanlardan sayılamayacağı” şeklindeki düşüncelerini bilmektedir. Özturan’ın

da belirttiği üzere, “Aristoteles tam olmayan varlıklar olarak sadece çocukları değil, kadınları ve köleleri de zikretmekteydi” (Özturan, 2020, s. 468). Ancak yukarıda değindiğimiz gibi, İbn Miskeveyh sadece çocukları zikrederek, kadın hakkındaki görüşlerini açık bir şekilde aktarmamıştır.

İbn Sînâ, kadını erkeğe göre ikincil bir konumda görmektedir. İbn Sînâ kendisinden önce yazılan felsefi kaynakların yanında dini kaynaklardan da istifade eden filozof kadının aklının zayıflığından dolayı boşanma hakkının verilmemesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “Evli çiftten akılca daha eksik, daha anlaşılabilir, daha geçimsiz, daha değişken olana gelince, boşanma yetkisi hiçbir şekilde ona verilmez, aksine hâkimlere verilir. Hâkimler, kadının kocasından gördüğü kötü muameleyi öğrendiklerinde çifti boşarlar” (İbn Sînâ, 2005, s. 198) ifadeleri iler sürer. İbn Sînâ’ya göre kadının boşanma hakkı yoktur. Çünkü kadınların duygusal olmaları kendi kararlarını kendileri verecek bir iradeden yoksun bırakmaktadır.

İbn Sînâ’nın boşanma hakkının kadına verilmemesi gerektiği düşüncesi İslâm aile hukukuna ters düşmektedir. İslâmiyet boşanma yetkisini yalnızca erkeğe vermiş değildir. İslâmiyet boşanma mevzusunda kadınların mağdur olmaması için bir takım önlemler almıştır. İslâm fıkhiyatında kadın isterse, nikâh akdi sırasında boşama yetkisinin kendisine devredilmesini şart koşabilir. Bununla birlikte, İslâm’a göre bazı durumlarda boşama yetkisi hâkime intikal edilebilir. Erkeğin cinsel iktidara sahip olamaması, ailenin geçimini sağlayamaması gibi durumlarda kadın hâkime başvurarak boşama gerçekleşebilmektedir (Yılmaz, 1994, s. 293-294).

İbn Sînâ kadına boşanma hakkının verilmemesi gerektiğinin yanında kadının sadece ev içi işlerle meşgul olması gerektiği ve geçiminin erkek tarafından yapılması gerektiği düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Kadının ödevi, iffetli olmaktır. Çünkü kadın şehvetinde ortak olunandır ve nefesine oldukça davetkârdır. Bununla birlikte kadın, çok hilekâr ve akla pek az itaat edendir. Kadında ortaklık, büyük bir nefret ve utanca yol açar ki bu, meşhur zararlardandır. Erkekten ortaklık ise, utanca değil, kıskançlığa yol açar. Kıskançlık ise dikkate alınmaz, çünkü kıskançlık, şeytana itaattir. Şu halde kadında “örtünme” ve “ağır başlılığın” yasa olması uygundur. Bu nedenle kadının erkek gibi çalışanlardan olmaması gerekir. Bu bakımdan kadının geçiminin erkek tarafından karşılanması yasa olmalıdır. Dolayısıyla kadının nafakasını erkeğin karşılaması gerekir. Fakat erkek de bunun karşılığında bir bedel almalıdır. Bu bedel, erkeğin kadına sahip olması, kadının ise erkeğe sahip olmamasıdır. Dolayısıyla kadının kocasından başkasıyla evlenme hakkı yoktur. Erkek ise,

fazlasını hoşnut edemeyeceği ve geçimini sağlayamayacağı belirli bir sayıyı aşmak yasaklansa bile, bu konuda engellenmez. Böylelikle kadından sahip olunan kısım, bunun karşılığıdır. Burada sahip olunan kısım ile cinsel birleşmeyi kastetmiyorum. Çünkü cinsel ilişkiden yararlanmak, kadın ve erkek arasında ortaktır ve kadının payı erkeğinkinden daha çoktur. Çocuk ile sevinmek ve mutlu olmak da böyledir. Bilakis kadının başkası tarafından kullanılmasının mümkün olmamasını kastetmekteyim.” (İbn Sînâ, 2005, s.199)

Pasajdan anlaşıldığı üzere İbn Sînâ kadının birden fazla evlilik yapmasını utanç verici bir durum olarak görmekteyken, erkeğin birden fazla kadın ile evlenmesini ise sadece kıskançlık gibi duygulara yol açacağını söylemektedir. İbn Sînâ’da Aristoteles, Platon ve başka pek çok filozofta olduğu gibi erkek rasyonelliği kadın ise duygusallığın temsili olarak görülmektedir. Erkek yani rasyonel olan yönetici, kadın ise yönetilendir. Ayrıca kadının erkek gibi çalışanlardan olmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Yani kadının erkek gibi çalışanlardan olmaması gerektiği düşüncesi eşitsizliğe sebep değildir. Neticede her iki cinse ayrı ayrı özellikler bahsedilmiştir. Kadının toplumda ailede çok önemli görevleri bulunmaktadır. Kadının insan nev’inin bekasına hizmet eden saygıdeğer bir işi vardır. Dolayısıyla İbn Sînâ bir yandan aile içi görevleri diğer yandan erkekler gibi çalışan olması onun annelik görevini ve benzeri görevleri üstlenmesinde engel teşkil edeceği için kadının erkek gibi çalışanlardan olmaması gerektiğini öne sürmüştür (İbn Sînâ, 2005, s. 199). Bu perspektiften baktığımızda İbn Sînâ düşüncesinde kadın kamusal alanda etkin gözükmemektedir.

İbn Rüşd ise devlete adaleti egemen kılmak amacıyla zulme, haksızlığa, siyasi baskıya, hürriyetin engellenmesi fikrine karşı savaşmıştır. O, kadının hürriyetinden yana olmuştur. Kadına sosyal ve hukuki haklarının verilmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur. İbn Rüşd kadının Arap İslâm toplumunda zulüm ve haksızlığa uğradığını ve sadece ev ortamıyla sınırlandırıldığını söylemektedir. İbn Rüşd’e göre kadın ve erkek arasındaki tek farklılık yetenek ve kabiliyet bakımındandır (Şulul, 2007, s. 64; Altuner, 2018, s. 45-46). İbn Rüşd bu konudaki düşüncelerini Platon’un görüşlerini eleştirirken şöyle aktarmaktadır:

“İnsanlık amacı bakımından kadınlar ve erkekler bir bakıma aynı türdendir. Dolayısıyla, kadınlar ve erkekler tür olarak aynı doğaya sahip olduklarına ve kentte tür bakımından aynı doğaya sahip olmakla kast olunan şey bir tek amel [aksiyon, iş] olduğuna göre, bu durumda açıktır ki, söz konusu kentte kadınlar erkeklerin yaptığı işleri aynen yaparlar. Ne var ki, erkeklerden daha güçsüz oldukları için, onların meşakkati daha az olan işlerle yükümlü olmaları gerekebilir.” (İbn Rüşd, 2018, s. 106-107)

İbn Rüşd kadın ve erkeğin fiziksel güç bakımından farklı olduklarını belirterek kadınların doğasına uygun işleri yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer yandan İbn Rüşd kadının iyi bir asker olabileceğini ifade etmekte, Afrika'daki bazı kabilelerden örnekler vermektedir. Ona göre devlet işlerinde kadının çalışmasında bir sakınca yoktur. Ayrıca kadınların görevleri yalnızca çocuk doğurmak ve bakmaktan ibaret değildir. Daha önce de anlatıldığı üzere kadınlara yüklenen bu görevler onların akli melekelerini ve büyük işlere olan kabiliyetlerini yok etmektedir. Dolayısıyla İbn Rüşd'e göre fazilet ve yüksek şahsiyet sahibi meşhur kadınlar bulunmamasının sebebi kadınların ev içi alanda tutulmasıdır (İbn Rüşd, 2017, s. 40). Bu konuda şu ifadelere yer vermiştir:

“Bizim devletlerde kadınların yetenekleri bilinmemektedir. Genelde kadınların işlevi, çocuk doğurmak ve kocalarına hizmet etmekle sınırlıdır. Diğer işlerine engel olsa bile onlar, çocuklarını doğurmak, emzirmek ve onunla ilgilenmek zorundadırlar. Çünkü görebildiğimiz kadarıyla bizim kentlerdeki kadınların, bunun dışında bir işlevi söz konusu değildir. Bu yapılan ile onlar, bitkilere benzerler, erkeklerin sırtında yükler ve devletin fakir oluşunun nedenlerinden biridirler. Bu kentlerde kadınlar sayısal olarak erkeklerden daha fazla olmalarına rağmen küçük bir azınlığın dışında kalanlar, zorunlu işlerin dışında bir şey yapmazlar. Az bir kısmı, sadece kendi ihtiyaçlarını gidermek için dikiş diker ve dokumacılık yapar.” (Şulul, 2009, s. 162)

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere İbn Rüşd toplumun kadınlara yönelik olumsuz yaklaşımını eleştirmiş, kadınları bu haliyle bitkilere benzetmiştir. Çünkü bitkinin görevi yalnızca çiçek açmaktır, onun dışında bir işlevi bulunmamaktadır. İbn Rüşd, içinde yaşadığı Endülüs toplumunda kadınların dokumacılık ve terzilik gibi işlerde rol aldıklarını öne sürerek aynı zamanda bu toplumdaki kadınların Platon'un Devlet'inde olduğu gibi savaşçı da olabildiklerini şöyle açıklamaktadır:

“Araştırıldığı zaman, durumun böyle olduğu son derece açık biçimde ortadadır. Çünkü kadınların birçok sanatı erkeklerle ortaklaşa yürüttüklerini görüyoruz. Ne var ki, kadınların büyük bir bölümü dokumacılık ve terzilik gibi kimi sanatlarda erkeklerden daha becerikli olsalar da onlar bu konuda erkeklerden daha az güce sahiptir. Onların savaş vb. sanatlara katılmalarına gelince, bu, sahra sakinlerinin [bedevilerin] ve dağlarda yaşayan toplulukların (ehlü's-süğur) durumundan [onların erkeklerle birlikte savaşa katıldıkları] açıktır.

...Hayvanlarda yapılan araştırmalar bu durumu, yani kadınlar arasında koruyucuların bulunması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu durum koruyucuları kendisine benzettiğimiz hayvanlarda [gözlemlenebilir].biz bunu dişi köpekte görüyoruz. Erkek köpekler kadar bunlar da öfkelenir ve saldırırlar. Dişi sırtlanlar da biraz güçsüz olmaları dışında, erkeklerin dövüştüğü kadar dövüşürler. Kimi zaman doğa [yaban] domuzunun durumunda olduğu gibi savaşmak için erkeğe -ki bu azdır- dişiye vermediği bir araç bahsetmiştir. Doğasında saldırganlık bulunan hayvanların erkekleri kadar dişileri de [keskin dişler ve pençeler gibi] saldırı araçlarına genel olarak aynı düzeyde sahiptirler. İşte bu durum erkeğin yaptığı işleri kadınların da yaptığının kanıtıdır.” (İbn Rüşd, 2018, s. 107-108)

İbn Rüşd'ün yukarıdaki ifadelerinden anlaşıldığı üzere İbn Rüşd kadınların dokumacılık ve terzi işlerini yapmalarında herhangi bir sakınca görmemektedir. Ve aynı zamanda savaflara katılmalarında da bir sakınca olmadığını öne sürerek, kadın ve erkek arasındaki kadını ikinci plana iten iş bölümüne karşı çıkmaktadır.

İbn Rüşd erkeklerin yaptığı işleri kadınların da aynen yapabileceklerini söylese de ne var ki, kadınların erkeklerden daha güçsüz olduklarını da dile getirmektedir. Bu nedenle onların meşakkati daha az olan işlerle yükümlü olmasının daha uygun olacağını ifade etmektedir. Ona göre insan olarak kadınlar erkeklerle eşit olmakla beraber, cinsiyet bakımından kabiliyet ve yetenekleri farklıdır. Fakat bu farklılıklar kadınların devlette görev almalarına ve felsefe ile uğraşmalarına engel değildir (Karlığa, 1999, s. 266). Kadınların, filozof, yönetici olabileceğine dair görüşleri şu şekildedir:

“Yine bunun gibi, kimi kadınlar zekâ ve güzel yetenek bakımından üstün yaratılışa sahiptirler. Bu nedenle, onlar arasında bilgelerin ve yöneticilerin bulunması imkânsız değildir. Bu [bilge ve yönetici] sınıftan olan bireylerin kadınlar arasında az olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle kimi şeriatlarda [: yasal sistemlerde] imamlığın [: liderliğin], yani büyük imamlığın [: devlet başkanlığı, dini liderlik ya da peygamberlik kastediliyor olabilir?] kadınlar arasında bulunması engellenmiştir. Kadınlar arasında bu mümkün olduğu içindir ki, kimi şeriatlar bunu engellemiştir.” (Şulul, 2009, s. 162; İbn Rüşd, 2018, s. 107-108)

İbn Rüşd'e göre şeriatla kadınların imam/yönetici olması yasak bir durum olmakla birlikte bazı zekâ ve yetenek bakımından üstün olan kadınlar arasından bilge ve yöneticilerin çıkması mümkündür. İslâm'ın kadına verdiği önemden söz eden İbn Rüşd Kur'an'da kadın ve erkeğin aynı nefsten yaratılan, birbirini tamamlayan eşit birer canlı olarak belirtmiş olduğundan hareketle, Kur'an'ın emirlerine aykırı olarak İslâm toplumunda kadının ikinci plana atıldığını söyler. Altuner'in de ifade ettiği gibi;

“İbn Rüşd, kadınların bu ikinci plana atılmayı kadınların kendilerinin istediğini ifade etmektedir. Kadınlar, kendilerini toplumsal işlerden uzaklaştırarak ev işlerine yönelerek kendilerini tamamen soyutladıklarını ve bir ot gibi toplumun fakirleşmesine neden olduklarını ve ailede sadece bir yük olarak temsil edildiklerini vurgulamaktadır. Yani eve hapsolmayı kadınların kendilerinin istediğini ifadesini açacak olursak; kadınların durumunun otların durumuna benzemesi sebebi kadınların yaratılışı ya da nitelikleri sebep değil, onların insani erdemler üzerine yetiştirilmemiş olmalarıdır.” (Altuner, 2018, s. 46)

İbn Rüşd kadınların ekonomik ve entelektüel yoksulluklarının, içinde bulunduğu toplumun fakirleşmesine sebep olduğunu ileri sürerek kadınların da erkekler gibi

kamusal hayata katılmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu düşüncelerine paralel olarak, kadınların da erkekler gibi tabiatlarına uygun işleri yapmaları gerektiğini ve bunun için de ihtiyaç duydukları eğitimi almaları gerektiğini söyler. Buna ilaveten “Savaşta ve diğer işlerde kadınların erkeklere katılmaları gerektiği açıkça ortada olduğuna göre, erkeklerde bulunmasını istediğimiz doğanın [bilgi ve becerinin] aynısını onların da seçmelerini istemeliyiz. Dolayısıyla, kadınların da müzik ve beden eğitimi ile eğitilmeleri gerekir.” (İbn Rüşd, 2018, s. 108-109) ifadelerine yer verir. İbn Rüşd bu konuda Aristoteles gibi düşünmektedir yani, erkeklerle aynı türden gelen yani insan olan kadınların eğitimi erkekler gibi zorunlu olmalı ve onlar da bilge kişiler olabilmelidir. İbn Rüşd her türlü hakkın kadına tanınmasından yanadır. Ona göre toplumsal iş bölümünde kadın her ne kadar zayıf gücü temsil etse de kendi gücünün yettiği işlere yönelmesi gerekir. Erkekler müzik öğretmenliği gibi kadınlar kadar yetenekli olmadıkları işleri onlara bırakmalıdırlar. İbn Rüşd’e göre müzik bestesi erkek tarafından yapılır fakat kadın tarafından okunur. Yani kadın ve erkeğin aynı işleri zekâ ve seviyelerine göre yapmaları gerektiğini ifade etmektedir (Şulul, 2009, s. 160; Altuner, 2018, s. 46; İbn Rüşd, 2018, s. 108-109). İbn Rüşd’ün tüm buraya kadar saydığımız kadın varlığı ile alakalı ifadeleri, kadınların statüsünü yükseltmesi bakımından 12. yüzyıl ve sonraki dönemin kültürel şartları içerisinde bir devrim niteliği taşımaktadır (Harbash, 2015, s. 10).

Gazâlî kadının evde erkek tarafından eğitilerek yönetilmesi ve muhafaza edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Gazâlî, 1993, s. 116; Gazâlî, 2015, s. 287). İbn Arabî de kadını, sembolik olarak yüceltilme nesnesi ve birey olarak var olan erkeğe aidiyetle var olabilen biri olarak resmeder (Köysüren, 2013, s. 47). Kadının erkeğin kontrolünde ve emri altında olması gerektiğini düşünen İbn Arabî’ye göre kadının kamusal alanda herhangi bir rolünün bulunmamaktadır (Altunya, 2011, s. 83).

Tûsî ise kadının zihnini ev ile meşgul etmek gerektiğini söyler. Zihnini ev ile meşgul etmek, kadının kamusal alanda yerinin olmadığını anlamına gelir. Şöyle ki:

“...Zihnini meşgul etmek ise, (erkeğin) kadının zihnini sürekli evin önemli işlerini üstlenmesi, onun yararlarını göz önünde bulundurması ve geçim düzeninin gerektirdiği şeyleri yerine getirmesiyle meşgul etmesi demektir; çünkü insan nefsi işsizliğe katlanamaz ve gerekli işlerden kaçınırsa bu, gerekli olmayan işlere dikkat etmeye yol açar. Dolayısıyla eğer kadın evi düzenlemekten, çocukları yetiştirmekten ve hizmetçilerin işleriyle ilgilenmekten geri durursa, eve zarar getirecek şeylere (karşı) gayrette yetersiz

kalır: Gezinti yapma vesilesiyle dışarı çıkmak, süslenmek ve yabancı erkeklere bakmakla meşgul olur; öyle ki hem işleri karışır, hem de kocasının onun gözünde hiçbir kıymet ve heybeti kalmaz.” (Tûsî, 2021, s. 202)

Tûsî’ye göre kadının görevi ev işlerini yapmak, çocukların bakımını üstlenmek ve hizmetçilerin işleriyle ilgilenmektir. Yukarıdaki ifadelerden kadının yönetilen, erkeğin ise yöneten konumda olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre aileyi, erkek dışarıdan, kadın ise içeriden korur.

Mevlânâ’ya gelince o, kadın veya erkek ayrımı yapmamaktadır. Kadının yaratılışı, hak ve görevlerinin Kur’an-ı Kerim’de belirtilen esaslara göre olması gerektiğini söyleyen düşünürü göre Kur’an’da kadının yaratılışı şöyle geçmektedir:

“Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının.” (Nisa, 4/1). “Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (Nisa, 4/125). “Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve Allah’ı çok zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.” (Ahzab, 33/35)

Tüm bu ayetler yaratılışları itibariyle kadın ve erkeğin eşit olduğu gibi kulluk bakımından da eşit olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla Mevlânâ, kadın ve erkeğin birbiri için yaratıldıklarını öne sürerek kadını toplumdan soyutlamamak gerektiğini vurgulamıştır. Mevlânâ’nın *Mesnevi*’de cinsiyet farkı gözetmeksizin, örnek insan olmanın tarifine değinirken kadın veya erkek ayrımı yapmaması İslam düşüncesi bakımından dikkat çekicidir. Ona göre erkek kadın karşısında üstün değildir, iki cinsiyet arasındaki tek fark erkeğin kadından kas gücü bakımından güçlü olmasıdır. Fakat önemli olan kadın ve erkek arasında üstünlük savaşı değil, sevgi, birlik, dayanışma ve birbirine ihtiyaç duyma savaşıdır. Onun asıl ölçüsü insan olma vasfını kazandırmaktır:

“Züyyine li’n-nâs” [A-li İmran, 3/14] hükmünce Allah’ın insanlar için bezediği şeylerden halk, nasıl kurtulabilir? Allah; kadını erkeklere munis olmak üzere yarattı. Âdem nasıl olurda Havva’dan ayrılabilir? Âdem sözlerinden âlemin sarhoş olduğu Muhammed bile ‘Kellimini ya Humeyra’ [Benimle konuş ya Ayşe].” (Mevlânâ, 1988, s. 194-195, b. 2425-2428)

Buradaki beyitler her iki cinsin karşılıklı ihtiyacına ve ayrılmaz birlikteliğine işaret etmektedir. Mevlânâ, gönül sahibi kimselerin, kadına karşı koyamayacağını ve ona mağlup olacağını söylemekte yine erkeğin kadından üstün gibi görüldüğünü fakat gerçekte kadının erkeklere galip geldiğini Hz. Peygamber'den şöyle aktarmaktadır:

“Kadınlar, akıllı kişiye galebe ederler, fakat cahil kişi onlara galip olur.” Bu sözden anlaşılacağı üzere, cahillerin kadınlarına galip geldiği, akıllı erkeklerin ise eşlerine mağlup olduğu sonucuna ulaşılır. “Çünkü cahil erkeler sert ve kaba muameleli olurlar. Onlarda acıma, lütfetme, sevmeye azdır: Çünkü tabiatlarında, yaratılışlarında hayvanlık üstündür. Sevgi ve acıma, insanlık vasfıdır; hiddet ve şehvetse... hayvanlık vasfıdır. Kadın Hak nurudur, sevgili değil... Sanki yaratıcıdır, yaratılmış değil!” (Mevlânâ, 1988, s. 195, b.2435)

Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Mevlânâ, erkeklerin sadece sertlikle kadınları ezebileceklerini söylemektedir. Ayrıca “kadın hak nurudur, sanki yaratıcıdır” sözü onun düşünce sisteminde kadının yüceltildiğinin göstergesidir. Kadının yüceltildiği tüm bu beyitlerin yanında Mevlânâ'nın *Mesnevi* adlı eserinde kadının dünyaya, erkeğin ise gökyüzüne benzetildiğini şöyle ifade etmektedir:

“Gökyüzü aklen erkektir, yer kadın. Onun verdiği bu, besler, yetiştirir. Kadına nail olmak için kazancının etrafında donup dolaşan erkek gibi felek de zamanede donup dolaşmaktadır. Bu yeryüzü, hanımlıklar etmekte, doğurduğu çocukları emzirip yetiştirmektedir. Şu halde yerle göğün de akı var; böylece bil. Çünkü akıllıların işlerini işliyorlar. Bu iki güzel, birbirlerinden süt emmeseler, birbirlerini sevip koçmasalar nasıl olur da birbirlerinin muradına dolanırlardı? Yer olmasa güller, erguvanlar nasıl biter, gökyüzünün suyu, harareti olmasa yerden ne hâsıl olur? Dışının erkeğe meyli, ikisinin de işi tamamlansın diyedir. Bu birlikte âlem beka bulsun diye Tanrı erkekle kadına da birbirlerine karşı bir meyil verdi. Her cüz'e de, diğer bir cüz'e meyil verdi. İkisinin birleşmesinden bir şey doğar, bir şey vücut bulur.” (Mevlânâ, 1990, s. 360-361, b: 4404-4409-4416)

Kadının yeryüzüne erkeğin de gökyüzüne benzetilmesi kadının annelik, erkeğin de babalık görevlerine dayanmaktadır. Diğer hususlarda ise kadın ve erkek ailede sorumlulukları ortaklaşa paylaşmalıdır, böylece kazanç da bereketli hale gelecektir.

İcî'nin düşüncesinde kadınların kamusal hayattaki rolüne baktığımızda, aile içerisinde bile büyük işlerde kadınlarla istişarede bulunulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yani O'nun düşünce sisteminde kadının rolü ev içi alanla sınırlıdır (Taşkoprizâde, 2014, s. 188). Kadının kocasına karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları: iffetli olması, kifayet sergilemesi, çekinmesi, kocalık hakkına riayet etmesi, çok paylamamasıdır. (Taşkoprizâde, 2014, s. 190). Kadın ev ve aile ile sorumlu tutulduğu için kamusal alanla ilgili durum söz konusu değildir.

Taşköprizâde de benzer görüşleri sergilemektedir. O da kadınların akıl bakımından zayıf varlıklar olduğunu öne sürerek, onlarla istişarede dahi bulunmaması gerektiğini şöyle vurgulamaktadır: “Müminin uyanık olması, kadınların hevasına tabi olmaması, onların yanında çok açılmaması lazımdır, çünkü böyle yaparsa onların nezdindeki heybeti kaybolur. Onlardan dine aykırı bir şey gördüğü zaman karşı koyarak ve üzerine giderek engellemeli ve onlarla istişare etmemelidir.” Nitekim Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Kadınlarla istişare edin fakat onlara muhalefet edin.” Diğer yandan Hz. Ömer karısını bir şeyden alıkoymak istediği zaman ona şöyle demiştir: “Sen bu evde ihtiyacımız olmazsa bir oyuncaktan başka bir şey değilsin. Aksi halde evdeki gibi oturursun.” (Taşköprizâde, 2014, s. 192). Taşköprizâde’nin yukarıda verdiği örneklerin yeniden gözden geçirilmesinde fayda vardır. İslam peygamberinin hem istişare buyurup hem de muhalefeti tavsiye etmesinin sebebi nedir? Hangi olay üzere bunları söylemiştir. Ya da hadisin sıhhati konusunda araştırma yapılması gerekir. Ancak mevzu Taşköprizâde olduğu için sadece onun aktarımını vermekle yetinmekteyiz. Yine Hz. Ömer’den verdiği örnek de adalet timsali bir halifenin eşine bu sözleri söylemiş olması düşündürücüdür. Esasen yine rivayetin sıhhati konusu gündeme gelmektedir. Bir de sarfedilen sözlerin hangi durum ve koşullarda değerlendirileceği önem arz etmektedir. Meseleye Taşköprizâde özelinde bakıldığında kadını ikinci planda bir varlık olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kadınlara değil bilge veya yönetici olmayı, onlara danışıldığında bile kafa karıştırdıklarını söylemektedir.

Klasik dönem düşünürlerinden Fahreddin er-Râzî’nin tefsirindeki yorumlarından kadının toplumdaki konumu hakkında tespitlere ulaşmak mümkündür. Râzî’nin Kur’an-ı Kerim’de, “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının...” (Nisa, 4/1) ayetle ilgili aşağıdaki yorumları kadınların toplumdaki konumu hakkında ışık tutmaktadır:

“...Cenab-ı Hak niçin çokluğu kadınlara değil erkeklere tahsis etmiştir? Denilir ise biz deriz ki: Allah bilir ya, bunun sebebi şudur. Erkeklerin şöhretli oluşları daha fazladır. Binaenaleyh onların çoklukları daha çok görünür. İşte bundan ötürü, çok oluş bilhassa onlara tahsis edilmiştir. İşte bu durum âdeta, erkeklere yakışanın şöhret, ortaya çıkma ve görünme olduğuna; kadınlara yakışanın da gizlenmek ve sesini çıkarmayıp adının sanının anılmaması olduğuna dikkat çekmektedir.” (Tefsir-i Kebir C. IX, s. 479. akt. Şahin, 2016, s. 368)

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Râzî kadınların herhangi bir sebeple kendisinden bahsetmesi gibi durumların hoş karşılanmadığını ve bu nedenle kadına düşen görevin gizlenmek ve sessiz kalmak olduğunu ifade etmektedir. Râzî'nin düşünce sisteminde kadının toplumdaki yerini tespit etmek açısından ayrıca miras konusunda erkeğin daha fazla pay sahibi olduğuna dair görüşleri önem arz etmektedir. Miras konusunda Râzî Kur'an-Kerim'de ilgili ayetin esas alınması gerektiğini belirtmektedir:

“Allah size çocuklarınız hakkında erkek evlada iki kızın payı kadar (vermenizi) emreder. İki den fazla kız evlat varsa bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir tane ise yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babadan her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok ta ana-babası ona varis olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarının ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.” (Nisa-11)

Yukarıdaki ayetten anlaşıldığı üzere, kadın mirasta erkeğe nazaran daha az pay sahibidir. Kadına daha az pay verilmesinin nedeni, onun geçiminin kocası tarafından sağlanmış olduğu içindir. Dolayısıyla Râzî kadının harcamasının az, erkeğin çok ve harcaması çok olanın da mala daha fazla ihtiyaç duyacağını ifade etmektedir. Râzî Kur'an'da miras konusunda erkeklerin kadınlardan daha fazla pay almasını, onların kadınlardan daha üstün olmalarıyla ilişkilendirir (Öztürk, 2019, s. 118-119). Fahreddin er-Râzî, Nisâ 34. Ayeti yorumlarken “ve-lâ tetemennev mâ feddalellahu bihî ba'daküm alâ ba'din” ifadesine atıf yaparak erkeklerin kadınlar üzerinde otorite sahibi olduğunu söyleyerek, ardından da erkeğin üstün kadının düşük/dûn konumda olduğunu şöyle gerekçelendirmiştir:

“Bilinmelidir ki erkeklerin kadınlardan üstünlüğü birçok yönden hasıl olan bir gerçektir. Üstünlükle ilgili hususiyetlerin bir kısmı hakiki/özel sıfatlardan, bir kısmı da şer'i/teklifi hükümlerden müteşekkildir. Hakiki/özel sıfatlar konusunda bilinmelidir ki bu sıfatlar ilim ve güç olmak üzere iki hususla ilgilidir. Kuşkusuz erkeklerin akılları ve bilgi birikimleri çok fazladır. Yine kuşkusuz erkeklerin zor işleri başarma kudretleri daha üst düzeydedir. İşte bu iki sebepten dolayı erkeklerin kadınlardan akıl, basiret ve kuvvet açısından üstünlükleri söz konusudur. Üstünlükle ilgili bu üç hususa şunlarda eklenebilir: Genellikle okuma-yazmayı erkeklerin bilmesi, binicilik ile atıcılıkta erkeklerin mahir olması, peygamberler ve âlimlerin erkekler arasından çıkması, namaz imamlığı ve devlet başkanlığı görevlerinin yine erkeklere ait olması, cihad, ezan, hutbe, itikaf, hadler ve kıstasta ittifakla yalnız erkeklerin şahitliğinin geçerli olması, Şafii'ye göre nikah da sadece erkeklerin şahadetinin makbul sayılması, mirasta pay fazlalığı ve asabelik, gerek kasten gerek hataen adam öldürmede diyet ödemekle mükellef olma, kasame, nikahta velayet, talak, talaktan dönüş, birden çok kadınla evlenme ve doğan çocukların erkeklere nispet edilmesi. İşte bütün bunlar erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna delalet eder.” (Öztürk, 2019, s. 112-113)

Fahreddin er-Râzî'ye göre saydığımız tüm bu hususlar bakımından erkek kadından üstündür. O, kadının erkeğin elinde aciz varlık olarak tanımlanmaktadır. Râzî buna dayanak olarak Resulullah'ın, "Kadınlara iyi davranın. Çünkü onlar sizin elinizin altında zavallı aciz konumdadır." (Öztürk, 2019, s. 114) hadisini göstermektedir.

Râzî erkeklerin akıllarının ve bilgilerinin kadınlara oranla daha fazla olduğu, güç ve meşakkatli işlerde kuvvetlerinin daha fazla olduğu, akıl, sebat, kuvvet, genel manada yazı yazma, binicilik, atıcılık, peygamberler ve âlimlerin erkeklerden oluşu, erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmesi, mirasta daha fazla pay sahibi olması, boşanmada erkeğin muhatap alınması gibi nedenlerden dolayı erkekleri kadınlardan üstün görmektedir. Dolayısıyla erkekler evin dışındaki işlerden sorumlu olup kadınlara düşen sorumluluklar namuslarını muhafaza etmek, kocalarına itaat etmek ve ev ile ilgili işleri yürütmektir.

Kınalızâde Ali Çelebi, ideal kadının varlığının hakikatini, İslâm düşüncesinde söz konusu edilen kadın anlayışı bağlamında ele almıştır. Kınalızâde, ailede erkeğe yardımcı olacak bir kadın profili çizmektedir. Ona göre kadın insan neslinin devamını sağlamak açısından önemli bir role sahiptir. Ancak Kınalızâde'nin "hatun-ı muvafık" olarak tanımladığı kadın hem akıl bakımından hem de diğer birçok üstünlükler bakımından erkekten daha aşağı olan bir kadındır. Bu kadın, ev işlerinde erkeğin yardımcısı aynı zamanda hizmetçisi ve neslin devamını sağlama açısından üretici güçtür. Ona göre kadın, kendi mizacı ve yaratılış amacı gereği ev yönetiminde kocasının yardımcısı ve ortağıdır (Kınalızâde, 2020, s. 269-283). Ona göre evin reisi erkek olmalıdır ve bu reis ise evi yönetmede çoban gibi olmalıdır. Nasıl ki çoban koyunlarının her türlü bakımını, gelişimini korumasını yapıyorsa aynı şekilde evin reisi olarak erkeğin de çeşitli ahlâk ilkelerini dikkate alarak kadını yönetmesi gerekmektedir. Kınalızâde erkeğin âmir kadının ise memur olması gerektiği görüşünü sergilemektedir. Bu görüşünü ise "Erkekler, kadınlar üzerine kavvamdır." (Nisa 4/34) ayetine dayandırmaktadır. Kınalızâde idari otoritenin sağlanabilmesi için erkeğin mal, mülk, makam, soy ve sop gibi hususlarda kadından üstün olması gerektiğini vurgulamaktadır (Altunya, 2012, s. 274). Dolayısıyla Kınalızâde'de tüm bu görüşleri göz önünde bulundurduğumuzda kadının kamusal alanda bir rolünün olduğundan bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Kutadgu Bilig, kadının aile, toplum ve devlet hayatındaki yeri hakkında önemli bilgileri içermektedir. Bu eserde kadın; gelin, hanım /eş, anne/ana, dadı/sütüne, kız çocuğu, kız /kadın /dişi, dul /tutsak, cariye /küng olarak yer almıştır. “Var olan değil”, olması gereken kadın tipi çizilmektedir (Albayrak ve Serin, 2015, s. 36). *Kutadgu Bilig*’de kadın baştan çıkararak ve baştan çıkartılan olarak gösterilip evin içinde hapsedilmesi gereken bir varlık olarak gösterilmiştir. Kadının evde saklamak ona yapılan bir iyilik gibi görülmektedir. Akla ve düşünceye önem veren Yusuf Has Hacib inanması güç bir şekilde kızların varlığına dair olumsuz düşünceler yansıtmış ve onların evde hapsedilmesi gerektiğini söylemiştir: “Dişileri her zaman evde gözetmeli. Dişinin dışı gibi olamaz içi.” “Yabancıyı eve alma, çıkarma dişiyi. Kadını görüp beğenen kişinin gözü.” “Dişiyi evden dışarı çıkarmamalı. Eğer çıkarsa yitirir doğruluk yolunu.” “Saygı göster ne isterse ver dişiyi. Evin kapısını kilitle ve yabancıyı sokma eve.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 338). *Kutadgu Bilig*’de geçen bu ifadelerden kadın güvenilmemesi gereken ve eve hapsedilip gereksinimlerinin erkek tarafından karşılanması gereken bir varlıktır. İyimser bakış açısıyla dönemin çevre ve eğitim şartları göz önüne alındığında kadının evde korunmasının daha doğru olacağı düşüncesinden yola çıkılmak istenmektedir. Ancak yine de kadının özne olduğu bu satırlarda yeri yeniden sorgulanmalıdır.

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*’de kadını dünyanın üç zevklerinden biri olarak görmektedir. “Dünyanın tadı şu üç şeydedir. Üçünün de tadı birbirine denktir.” “Yemek içmektir bunlardan biri. Diğeri kadındır, avutur erkeği.” “Başka bir tat da dişî tadıdır.” (Yusuf Has Hacib, 2020, s. 273). Yusuf Has Hacib’in kadın ile alakalı bu görüşleri göz önüne kamusal alanda yeri olduğu söylenemez. Hatta kadına karşı olumsuz bir bakış açısı sunduğu söylenebilir.

İslâmi kural ve kaideleri büyük oranda kabullenmiş, yaşamını, bakış açısını ve algılarını bu inanç çerçevesinde şekillendirmiş olan Türk toplumunun ürünü olan *Marifetname*’de dahi Erzurumlu İbrahim’in Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’de değindiği kadın profili ile benzerlik görülmektedir. O da tıpkı Yusuf Has Hacib gibi kadını evde tutmak gerektiğini belirtmektedir. Erkeğin eşini insanların onu görebileceği bir mekânda örneğin balkonda oturmasına izin vermemesi gerektiğini söyleyerek eşinin namahremini koruması gerektiğini düşünmektedir (Albayrak ve

Serin, 2015, s. 24). Dolayısıyla akıl bakımından zayıf görülen ve aynı zamanda birçok sebepten dolayı evde hapsedilmesi gereken bir kadının İbrahim Hakkı'nın düşüncesinde kamusal alanda bir rolünün olmaması gerektiği sonucuna varılabilir (İbrahim Hakkı, 1972, s. 167).

Yukarıda değindiğimiz gibi tarih boyunca kadınların toplumdaki yeri farklı kesimler tarafından tartışılmıştır. Bu konu hakkında Muhammed İkbâl'in düşüncesinde kadının kutsal görevi anne olmaktır. Hatta kadının tek gayesinin anne olması gerektiğini ifade etmektedir (Ahmady, 2018, s. 122). İkbâl daha önce de dile getirildiği üzere Avrupa'da söz konusu olan kadın özgürlüklerini eleştirmektedir. Onun düşünce sisteminde Batı'da kadınlara fazla özgürlükler tanınmasının sonucunda kadınlar evlilikten yuva kurmaktan uzaklaşmaktadırlar. Özgür kadınların sayısının artması sonucunda ise çeşitli sosyal ve siyasi girişimler vücut bulmaktadır. Bu sebeple İkbâl, kadın özgürlüğüne karşı çıkararak onun tek asıl ihtiyacının yuva kurmak ve çocuklara bakmak olduğunu vurgulamaktadır (İkbâl, 2013, s. 132; Ahmady, 2018, s. 124). Kadın ve erkeğin mutlak eşitliğine karşı çıkararak, "erkekler, kadınların yöneticisi ve koruyucusudur." (Nisa-34) ayetini delil gösteren İkbâl'in kadınların sosyal ve siyasi hayatta aktif rol almaması gerektiği düşüncesini desteklediği söylenebilir. Ayrıca İkbâl, kadının kadınlık niteliğini koruyanın erkek olduğunun ve bu düşünceyi kavrayamayan toplumların çok çabuk yok olacağını düşüncesine sahiptir. "Benim sinemde canlı bir hakikat gizlidir. Damarlarında soğuk kan dolaşan bunu ne bilsin. Ne peçe, ne de eski veya yeni eğitim; kadının kadınlığını koruyan sadece erkektir. Bu canlı hakikati bir millet anlayamamışsa, o milletin güneşi çok çabuk batmıştır." (İkbâl, 2013, s. 133). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, İkbâl güçlü ve dinamik bir toplum yapısı oluşturmada kadını erkeğin insafına bırakmış gibi görünmektedir.

6. SONUÇ

Tarih boyunca çeşitli toplumlarda kadının farklı statülerde bulunduğu, anaerkil aile yapısının geçerli olduğu bazı ilkel topluluklarda kutsallaştırıldığı, bazılarında ise erkeklerle eşit statü ve haklara sahip bulunduğu, ataerkil topluluklarda çoğunlukla erkeğe göre ikinci derecede bir statü taşıdığı ve hatta bazı kültürlerde hemen hemen hiçbir hak ve değere sahip olmadığı genel bir tespit olarak söylenebilir.

Bu çalışmada İslâm felsefe geleneğinde kadının ontolojik bakımdan nasıl bir varlık olduğu ve kadının toplumdaki yerinin ne olduğu saptanmaya çalışılmıştır. İslâm felsefe geleneğinde klasik dönem, şerhler dönemi ve sonraki dönem filozoflarının açıklamalarından örnekler verilmiştir. Kadın, toplumsal hayatın şekillenmesinde, en önemli faktörlerden birisidir. Toplumun temelini oluşturan ailenin en fedakâr üyesi ve birey olarak da yine toplumun olmazsa olmaz cüz'üdür. Ancak tarih boyunca pek çok hak ve hukuktan yoksun tutulan, erkeğe ait bir nesne kabul edilen ve akıl bakımından yetersiz görülen kadın sosyal hayat dışına itilerek eve hapsedilmiştir. İslâm felsefe geleneği içinde incelediğimiz kadın konusu elbette geçmiş dönemlerin sosyal yapısı ve medeniyet basamaklarının gelişimindeki yeri itibarıyla bugünkü ihtiyaç, problem ve çözüm önerileri ile birebir aynı değildir. Ancak yine de kadının toplumsal statüsünü tarihsel, coğrafi, felsefi ve dini çerçevede incelemek bakımından önemlidir.

İslâm filozofları tercüme yoluyla ulaştıkları Antik Yunan filozofların eserlerinden ve düşüncelerinden metafizik, epistemoloji, kozmoloji ve ahlâk gibi alanında etkilenmişlerdir. Ancak kadın konusunda düşünürlerin yaşamış oldukları dinsel, kültürel ve coğrafi şartların izleri daha çok hissedilmektedir. İslam filozofları Aristoteles'in pratik felsefe anlayışında ahlâk, ekonomi ve siyaset ya da ahlâk, siyaset ve sanat şeklinde sınıflandırdığı temel alanları kendilerine göre yorumlamışlardır. Bu minvalde ahlâk, ev yönetimi ve siyaset şeklinde gelenekselleşen bir pratik felsefe algısı gelişme göstermiştir. Böylece ev yönetiminde reis olan baba, onunla sorumlulukları paylaşan anne ve çocuklar aileyi oluşturmuştur. Felsefede aile toplumun en temel yapı taşı olarak ahlâk, eğitim ve ekonomi gibi temel konuların tartışıldığı önemli bir kurum olmuştur.

Tezin başlangıcında Antik felsefeden Platon ve Aristoteles'in kadın anlayışlarına yer verilmiş ve onların düşüncelerinin haleflerini nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Platon, kadın ve erkek konusunda içinde bulunduğu çağın dayattığı genel düşüncelerden kurtulamamıştır. Platon'a göre cinsiyetler arası eşitlik düşüncesi yalnızca belirli bir sınıftaki kadınlar için geçerlidir. Bu eşitlik hakkından yalnızca yurttaş sınıfında yer alan Yunan ebeveynlerinden doğan özgür kadınlar yararlanmışlardır. Bu kadınlar özellikle koruyucu sınıfına dâhil edilmişlerdir. Platon kadının erkekle aynı işleri yapabileceğini savunmuştur ancak kadının erkek kadar olamayacağını da belirtmiştir. Platon, kadını erkeğe göre hem akıl hem de fizik bakımından daha zayıf ve daha güçsüz bulmuştur. Platon eşit gördüğü kadınlara erkeklerin görevlerini vermek yerine kadınların dünyasına uygun olan işleri vermek gerektiğini savunmuştur. Aristoteles düşüncesinde de kadın doğası gereği erkekten daha aşağı konumda yer almıştır. Platon'un belli sınıftaki kadınlara erkeklerle eşit haklar tanımak gerektiği düşüncesi Aristoteles'te söz konusu olmamıştır. Aristoteles düşüncesinde toplumsal açıdan kadın ve erkek görev ve sorumluluk alanı bakımından birbirinden ayrılmıştır. Kadının sorumluluk alanı ev içi alan olarak belirlenirken; erkeğin sorumluluk alanı ise evin maddi geçimini ve koruyuculuğunu yapmak olarak belirlenmiştir. Aristoteles ayrıca Atina şehir devletinde benimsenen vatandaş tanımında kadınlara yer vermemiştir. Haliyle vatandaş olarak görülmeyen kadınlar, eğitim, ekonomik ve kamusal hayatın dışında tutulmuştur.

Cahiliye toplumunda kadın ikinci derecede bir varlık olarak görülmüştür. Bu dönemde kız çocuklarına tüketici gözüyle bakılmış ve tüketici gözüyle bakılan kız çocukları çoğu zaman ölüme terk edilmiştir. Bu dönemde kadına bakış açısı genellikle hileci, tuzakçı, dedikoducu, uğursuz, intikamcı şeklindedir. Bu dönemde kadının görüşlerine itibar edilmemiş hatta cumhur zayıf ve yanlış gördükleri bir görüşe "bu kadınların görüşüdür" şeklinde hüküm vermiştir. Cahiliye döneminde sosyal hayattan dışlanıp eve hapsedilen kadınlar olduğu gibi savaş, eğitim, çalışma ve eğlence hayatına dâhil edilen kadınlar da olmuştur. Ancak sosyal hayata dâhil edilenler genellikle hür olan kadınlardır. Sosyal hayat dışına itilen kadına evin içinde kocanın hizmetini yapmak, çocukların bakımını üstelenmek, ev işlerini yapmak gibi sorumluluklar yüklenmiştir.

İslâm'ın yayılışıyla birlikte Cahiliye döneminde kadınlar hakkında olumsuz ön yargılar son bulmuştur. Cahiliye döneminde ölüme terk edilen kız çocuklarının bu durumu, İslâm'ın gelişiyle birlikte son bulmuştur. Kur'an'da kadın ve erkeğin aynı özden yaratıldıkları ifade edilmiştir. Kur'an kadın ve erkeği hem köken itibariyle hem de insan olmak bakımından ceza ve mükâfat görme açısından eşit kabul etmiştir. İslâm'ın yayıldığı dönemde toplumsal hayat içerisinde kadının konumu Cahiliye dönemine nazaran daha yükseltici nitelikte olmuştur. Örneğin; Cahiliye döneminde mirasta hak sahibi olamayan kadınlar İslâm döneminde hak sahibi olmuşlardır. Kadınlar ayrıca eğitim ve çalışma hayatına da dâhil edilmişlerdir. Kur'an'da çalışma hayatında kadın ve erkek arasında bir ayrım gözetilmeği ilgili ayetlere dikkat çekilmiştir: “İnsan için ancak emeğinin sonucu vardır.” (Necm, 53/39). “Biz sizden, kadın olsun erkek olsun kimsenin amelini zayi etmeyiniz.” (Al-i İmran 3/195). Kur'an'da bu gibi ayetler, çalışma hayatında hem kadınların hem de erkeklerin bulunabileceğini kanıtlar niteliktedir. Sadece çalışma hayatına dair değil birçok yönden kadın ve erkeğin hak ve hukukuna yönelik birçok ayet mevcuttur.

Klasik dönem İslâm felsefe çalışmalarında kadın konusuna özel bir başlık açılmamıştır. Bu konu dönemin ihtiyaçları ve problemleri bağlamında yorumlanabilir. Kadın, o dönemlerde özellikle fıkıh alanının inceleme konusu olmuştur. İslâm filozofları ev yönetimi başlığı altında konuya açıklık getirmişlerdir. İslâm dünyasında kadın hakkında kabul gören ve sürekli tekrarlanan ifadeler felsefecileri de etkilemiştir. Filozoflara göre insan beden/madde ve nefs/ruh'tan meydana gelir. Genel olarak İslâm filozofları ontolojik açıdan embriyonun oluşumunda dişinin maddeyi, erkeğin ise ruhu temsil ettiğine yönelik ortak bir görüş ortaya koymuşlardır. Dişil olan hislerin, arzuların ve tabii lezzetlerin temsili olarak kabul görmüştür. Nefse arız olan şeylerin bir kısmı olan, öfke, sertlik ve kuvvete eğimli olanlar erkeklerde daha güçlü, merhamet ve acıma gibi zayıflığa eğimli kısımlar dişilerde daha güçlü olduğu vurgulanmıştır. Nefs için düşünme, amel, uygun, olanı çekme ve uygun olmayanı itme veya defetme gibi fiillerden söz edilirken; beden için tam zıddı fiillerden söz edilmiştir. Erkeğin etken, kadının ise edilgen olduğuna yönelik bir yaklaşım söz konusu olmuştur. Kadının özü gereği zekâ bakımından eksik ve onun yaratıcı gücünün rahme dayandığı, erkeğin rahminin ise zihne dayandığını ve bu nedenle kadının rahmiyle, erkeğin ise beyniyle yaratıcı olduğuna dair ortak bir kabul hâkimdir. Kadının bedeni, erkeğin ise akli temsil

etmesi; kadının duygularına yenik düşen bir varlık olması sebebiyle akıl bakımından erkekten daha zayıf bir varlık olarak kabul görmüştür. Ayrıca kadınların yaratılıştan hilekâr bir varlık oldukları savunulmuştur.

Felsefede toplumun en temel yapı taşı olarak gerek ahlâk, eğitim ve ekonomi gibi temel konuların tartışıldığı aile kurumunda kadının ahlâki erdemleri genellikle iffet, güzel ahlâk ve masumiyet olarak belirlenmiştir. İslâm filozoflarının evlilik kurumunun neden gerekli olduğuna dair fikirleri malın korunması ve neslin devamının sağlanmasında birleştirilmiştir.

Filozoflarda evliliğe uygun kadınların dindar, iffetli, güzel ahlâklı, soylu ve mehri az olan; evliliğe uygun olmayanların da ennâne (sürekli şikâyette bulunan) mennâne (minnette bulunan), hannâne (başka bir adamın aşkıyla yanıp tutuşan), haddâke (her şeye göz dikip isteyen), berrâka (gün boyunca yüzünü süsleyen) ve şeddâka (fazla konuşan) kadınlar olduğu noktasında benzer görüşler savunulmuştur. Bununla birlikte aile içi görev ve sorumluluklarda kadının kocasına karşı sorumlulukları genellikle ev işlerini idare etmek, kocası evde olmadığı zamanlarda malını ve namusunu korumak, kocasının evinden ancak onun izniyle dışarı çıkmak şeklinde sıralanmıştır. Ailenin maddi geçimini, düzenini, koruyuculuğunu sağlamak, eşine karşı ölçülü olmak, eşinin zihnini işlerle meşgul etmesi şeklinde kocanın görevleri sıralanmıştır. Ancak bu görevlerde erkeğin menfaati göz önünde bulundurulmuş, kadın psiko-sosyal yönden önemli görülmemiştir. Mesela ahlâk metinlerinde ailede huzur ve mutluluğun sağlanması için erkeğin eşine karşı sevgi beslemekten kaçınması, onunla sırlarını paylaşmaktan kaçınması ve onu eğlencelerden uzak tutması tavsiye edilmiştir.

İslam felsefesinde ahlâk metinlerinde kadın ev idaresi bakımından önemli görülmüş bu minvalde evlenilecek ya da uzak durulacak kadının özellikleri anlatılmıştır. Diğer yandan çocukların eğitimi, aile bireylerine karşı görevleri, iş birliği ve hakları konularında kadın meselesine değinilmiştir. Genellikle kız çocukları ya da kadınlar için ahlâki ve dini eğitim önemli görülmüştür. Kadının okuma-yazma öğrenmesi önemsenmemiştir. Hatta bazı düşünürlere göre onların okuma-yazması zararlı görülmüştür. Özellikle din eğitimi dışındaki eğitimleri görmeleriyle annelik ve kadınlık vasıflarını kaybedileceği zikredilmiştir. Bu genel düşünceden farklı olarak

Kınalızâde “İlim tahsil etmek, erkek ve kadın her Müslüman’a farzdır.” hadisine işaret ederek, kız çocuklarının ilgi ve kabiliyetlerine göre uygun olan mesleğe yönlendirilerek eğitilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kadının ekonomi faaliyetlerine dâhil edilmesi sadece ev içinde tutumluluğu ve becerisi şeklinde ele alınmıştır. Evin ihtiyaçları reis olan baba tarafından karşılandığı için kadın, ekonomik faaliyetlerin dışında tutulmuştur. Kadına kocasına ikramda bulunmak, onun menfaatlerini korumak, ev işlerini yapmak, çocukları terbiye etmek gibi yalnızca aile içi görevler tavsiye edilmiştir. İslâm filozoflarında kadının kamusal hayatın dışında tutulması gerektiği ile ilgili ortak bir görüş hâkimdir. Önemli meselelerde kadınlarla istişarede bulunmamanın daha doğru olduğunu kabul edenlerin yanında bunu şiddetle eleştiren ulema da vardır.

Kadın evde erkek tarafından eğitilmesi, yönetilmesi ve muhafaza edilmesi gereken bir varlık olarak görüldüğünden dolayı, sosyal ve hukuki haklardan erkeklerle eşit derecede yararlanmasına gerek görülmemiştir. Kadının devlet yöneticisi ve bilge bir kişi olmayacağı düşüncesinde ortak bir kanaat vardır. Bu genel düşünceden farklı olarak İbn Rüşd, kadın konusunda daha rasyonel ve iyimserdir. Ona göre insan mahiyeti itibarıyla birbirine eşit olan kadın ve erkek arasında yalnızca derece farkı vardır. Bu bağlamda, kadınların erkekler gibi savaş, felsefe, bilim, devlet yöneticiliği gibi görevleri yapabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla İbn Rüşd’ün kadınların statüsünü yükseltmesi bakımından devrim yaratan bir filozof olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

İslâm felsefe geleneğinde toplumsal alanda kadın ikinci planda tutulmuştur. Çünkü kadın, birinci görev ve sorumluluğu bakımından evde erkeğin hizmetçisi, doğurmakla yükümlü, koca ve çocuklar için iyi bir eş ve anne, toplumdaki statü ve aile içerisindeki konumu bakımından da yöneten erkeğin karşısında yönetilen bir varlık olarak görülmüştür. Kadının sorumluluk alanı ev içi işler, erkeğin sorumluluk alanı ise evin dışındaki işlerle ilgilenmek olmuştur. Bu açıdan toplumsal hayata kadın dâhil edilmemiştir. Kadın özgürlüğü elde ettiğinde, evin düzeninin bozulacağı korkusuyla kadının aklının ev içi işlerle meşgul olması daha uygun görülmüştür. Ayrıca kadın hem

biyolojik yapısı hem de ruh yapısı itibarıyla muhafaza edilmesi gereken bir varlık sayıldığı için dışarıdaki sorunlardan da uzak tutulmak istenmiştir.

İslâm filozoflarının düşüncelerinde Platon ve Aritoteles'ten izler olduğu gibi Cahiliye toplumunun kadına yüklediği anlamları da zaman zaman bulmak mümkündür. Her ne kadar İslâm'ın kadına tanıdığı haklar ile daha özgür ve donanımlı bir kadın algısı olsa da düşünürler bu çerçeveyi çok da geniş tutmamışlardır. Elbette eski dönemlere kıyasla kadın hakkında birçok olumsuz anlayış yok olmuştur. Örneğin Cahiliye toplumunda kız çocuklarının öldürülmesi gibi çirkin adetler son bulmuştur. Son dönem düşünürlerinin bazılarında da çok önemli bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bugün kadın hala bir fanusta tutulmak istenmekte ve çalışan kadın dahi saçını süpürge etmeye devam etmektedir.

İslâm dini kadınlara çeşitli haklar vermiş olsa da bazı düşünürlerin olumsuz yorum ve değerlendirmeleri devam etmektedir. Esasen konuyu kadının bilgi ve eğitim düzeyindeki gelişimi çerçevesinden de ele almak gereklidir. Dönemin şartlarını ve tüm dünyadaki insanlığın gelişim aşamalarını evrensel boyutta okumak meseleye daha objektif yaklaşıma imkân verecektir. Kadın meselesinin son dönemde gündeme taşınmış olması, bunun yapay bir sorun olmasını gerektirmediği gibi, İslâm toplumlarında kadına bakışla ilgili ıslah edilmesi gereken bir yön bulunmadığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim kadının toplumdaki yeri problemi, cinsiyet ayırımına bağlı olarak ortaya çıkan, kadınların ötekileştirilmesi ve ikincilleştirilmesi sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için önce kadına olan bakışımızın gözden geçirilmesi gerekir. Çünkü yanlış temeller üzerine oturtulan doğru bizi problemin çözüme götürmeyecektir.

Yapılması gereken insani değerleri ayakta tutmak, kadın, erkek ve çocuk ayırımı yapmadan topluma sızı veren her türlü meseleyle, insanlık aleyhine gelişen sorunların halli noktasında adımlar atmak, çözüm odaklı projeler geliştirmek ve bu yolla toplumun refahına katkı sunmaktır. Din erkekler iyi yaşasın diye değil, insanlar iyi yaşasın diye gönderildiğine göre kadının yeri hakkındaki yanlış tutumların gözden geçirilmesi ve kadına hak ettiği değerin verilmesi gereklidir. İyi bir kadın ya da iyi bir erkekten öte, iyi bir insan olmak için çaba gösterilmelidir.

Ezcümle İslam felsefe geleneğinde kadın konusunu anlamak için ele alınan bu tez elbette dâhil edilecek başka filozofların çeşitli eserlerinin dakik bir şekilde okunmalarıyla daha kapsayıcı bir çalışma haline gelecektir. Bu çalışmada ele alınan İslam filozoflarının kadın konusunda bir iki istisna ile dönemlerinin şartlarını ve yapısını yansıttıklarını; kadının toplumdaki yerine bugünkü bakış açısıyla negatif ve taraflı yaklaşıklarını söylemek mümkündür. Zira toplumun en önemli unsurlarından biri olan kadını elbette bugün toplumsal cinsiyeti gözetmeyen tarzda yapılan yorumlar çerçevesinde doğru anlama imkânımız yoktur. Bu sebeple kadına olan bakışın, kadın olgusu hakkındaki görüş ve düşüncelerin sağlıklı ve düzgün temellerle oturması gerekmektedir. İslâm dini kadına hak ettiği değeri verdiği halde geçmişte olduğu gibi bugün de asıl problem, düşünürlerin bu hak edişi kendilerine göre diğer bir ifade ile eril bakış açısıyla yorumlamalarından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Acarlıoğlu, A. (2022). Cahiliye'den İslâm'a evlenme. *İlahiyat Akademi Dergisi*, (11), 101-124.
- Acıl, B. B. (2018). *Antik Yunan klasik dönemi'nde cinsiyetlendirilmiş mekan*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ahmady, E. (2018). *Muhammed İkbâl'in siyaset felsefesi*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Akkağıt, Ş. F. (2022). Aristoteles'te insan kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 124-151.
- Aksoy, R. (2021). İslâm öncesi toplumlarda ve İslâm'da kadının statüsü. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, (15), 20-39.
- Albayrak, F., & Serin, N. (2015, Nisan). Kutadgu Bilig ve Mârifetnâme'de kadın algısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 16-37.
- Altuner, İ. (9 Haziran 2018). İslâm felsefe geleneğinde kadın imgesi. *Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı İğdır Üniversitesi*, 39-48.
- Altunya, H. (2011). *Ortaçağ'da kadın*. A. Çetin (Ed.), İslâm felsefesinde kadının temsili sorunu, Lotus Yayınevi-66.
- Altunya, H. (2012, Mayıs, 31. Haziran, 1-2). *Felsefî bir bakış açısıyla Kınalızâde'nin kadın anlayışını okumak*. [Bildiriler Kitabı]. Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu, Isparta.
- Altunya, H. (24 Kasım 2016). İslâm düşüncesinde metafizik ve tarih ikileminde kadın. *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 19(49), 97-106. <https://doi.org/10.15745/da.268701>
- Arıtürk, M. H. (2017). Platon'un toplum ideali içerisinde kadının yeri. *Düşünme Dergisi*, (10). <https://doi.org/10.5281/zenodo.7419892> adresinden alındı.
- Aristophanes. (1958). *Lysistrata*. (A. Erhat, Haz.). Varlık Yayınları.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. (M. Tuncay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (1995). *Retorik*. (M. H. Doğan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

- Aristoteles. (2001). *Fizik* (2. Baskı). (S. Babür, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2001). *Ruh Üzerine*. (2.Baskı). (D. D. Özcan, Çev.). Alfa Yayınları.
- Aristoteles. (2013). *Politika*. (3. Baskı). (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Aristoteles. (2016). *Ekonomi*. (6. Baskı). (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Aristoteles. (2020). *Nikomakhos'a etik*. (5. Baskı). (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Aristoteles. (t.y). *Metafizik (Cilt I-V)*. (A. Arslan, Çev.). Yazko-Felsefe dergilerinden toplanmıştır.
- Arslan, A. (2007). *İlk çağ felsefe tarihi 3: Aristoteles*. (1. Baskı). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, H. (2014). Budizm'de kadının konumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 147-179.
- Ateş, B. (2020). *Felsefe tarihinde kadın (Aristoteles örneği)*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Atılğan, D. K. (2013). Antik Yunan'da toplumsal cinsiyet rollerinin temsili. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (10), 15-27.
- Aydın, M. A. (1989). *İslâm'da aile*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kadin> adresinden alındı.
- Aydın, M. A. (2001). *İslâm'da kadın*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kadin> adresinden alındı.
- Aydın, M. A. (2003). *Mehir*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/mehir> adresinden alındı.
- Aynur, H. Ş. (2019). Ayetler ışığında Cahiliye'den İslâm'a kız çocuğu/kadın haklarının tahvili. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (19/2), 479-518.
- Babila, M. H. (2015). Eski Mısır'da kadın. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 129-144.
- Bardakoğlu, A. (2005). Cahiliye döneminde kadın. İ. Kurt., S. A. Tüz, (Yay. haz.), *Sosyal hayatta kadın*. (s.13-20). Ensar Neşriyat Yayınları.

- Başar, C. K. (2021). Antik Yunan'da cinsiyet rolleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(2), 1329-1361.
- Bayraktar, M. F. (2005). İslâm'a göre kadının eğitim-öğretimi. İ. Canan (Ed.), *İslâm'da aile ve çocuk terbiyesi-2*. (s. 79-101). Ensar Neşriyat Yayınları.
- Beşer, F. (2016). *İslâm'da kadının çalışması ve sosyal güvenliği*. (6. Baskı). Nun Yayınları.
- Canan, İ. (1996). İslâm'da aile terbiyesi. İ. Kurt & S. A. Tüz, (Yay. Haz.). *İslâm'da aile ve çocuk terbiyesi 2*. Ensar Neşriyat Yayınları.
- Cihan, A. K. (2007). Fârâbî'nin eserlerinde aile reisliği. *Bilimname XII*, (1), 39-49.
- Cihan, A.K., Vural, M., Demirkol, M., Gafarov, A., Meydan, H., Toksöz, H ..., Coşar, H. (2021). *İslâm ahlâk esasları ve felsefesi*. (M. Demirkol, Ed.). Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2016). *Ana hatlarıyla İslâm ahlâkı*. Ensar Neşriyat Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2017). *Gazâlî*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çakın, K. (2016). Geleneksel İslâm kültüründe kadının fitne olarak algılanması. *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*, 19 (49),107-130: [https://doi.org/ 10.15745/da.268779](https://doi.org/10.15745/da.268779) adresinden alındı
- Çınar, M. (2019). Antik Yunan felsefesinde Empedokles, Platon ve Plotinius'da aşk tanımları ve aşkın tensel olandan tinsel olana seyri. *Bilgi Dergisi*, 21(1), 120-140.
- Çınar, R. (2020). *Orta çağ İslâm kültüründe kadın algısı: "Kitabu'un-nisa literatürü" örneği*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çolakoğlu, H. (5 Mayıs 2015). Antik Yunan ve Platon'da cinsiyet sorunu. *Atatürk İletişim Dergisi*, (9), 223-229.
- Çüçen, K. (2011). *Varlık felsefesi*. (2. Baskı). Ezgi Yayınevi.
- Dağdelen, A. (2021). Platon'dan Hegel'e akıl ve "kadınlık": "kadınlık"tan kurtuluş olarak feminist teori. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, (2), 829-841. 10.29228/ijbemp.54691
- Demiralp, D. (baskıda). *Eski Yunan kültüründe kadının yeri*: <https://www.academia.edu/340322> adresinden alındı.

- Demircioğlu, A. (Bahar 2014). Gazâlî felsefesinde evlilik öncesi eğitim: Eş seçerken dikkat edilmesi gerekenler. *EKEV Akademi Dergisi*, (18), 81-87.
- Deniz, B. (2019). *Kur'an'da kadınlar ve erkekler*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Iğdır Üniversitesi.
- Eflâki, A. (1989). *Ariflerin menkıbeleri (Cilt I)*. (T. Yazıcı, Çev.). MEB Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (tarih yok). *Mevlâna'ya göre aile ve evlilik*: [https:// semazen.net/ Mevlânâya-gore-aile-ve-evlilik/](https://semazen.net/Mevlanaya-gore-aile-ve-evlilik/) adresinden alındı.
- Erkızan, H. N. B. (2012). *Aristoteles'ten Naussbaum'a insan*. Sentez Yayıncılık.
- Erkızan, H. N. B. (2013). *Aristoteles yazıları: varlık, bilgi, yaşam*. Sentez Yayınevi.
- Erol, A., & Gökap, F. (Haziran 2022). İslâm aile hukukunda kadının evliliğini sona erdirmeye hakları. *Kalemname*, 7(13), 11-32.
- Erul, B. (2012). *Veda hutbesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi: [https://İslâmansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi](https://islamsiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi) adresinden alınmıştır.
- Etöz, A. (2005). Nefis terbiyesi ile ilgili bazı ayetler. İ. Canan (Ed.), *İslâm'da aile ve çocuk terbiyesi-2*. (99-106). Ensar Neşriyat Yayınları.
- Fârâbî. (2011). *El- medinetü'l-fâzıla*. (A. Arslan, Çev.). Divan Kitap Yayınları.
- Farabî. (2012). *Es-siyâsetü'l-medeniyye veya mebâdi'ül-mevcûdât*. (M. S. Aydın, A. Şener, M. R. Ayas, Çev.). Büyüyen Ay Yayınları.
- Fârâbî. (2019). *El-medînetü'l-fâzıla - Tanrı âlem insan*. (2. Baskı). (Y. Aydınlı). Litera Yayıncılık.
- Gazâlî, İ. (1993). *İhya-i ulûm'id-dîn*. (Cilt 2). D. Cündioğlu (Yay. haz.) ve A. Arslan (Terc.). Merve Yayın.
- Gazâlî. (2004). *Kimyâ-yı saâdet (Cilt I)*. (A. Arslan, Çev.). Hikmet Neşriyat Yayınları.
- Gazâlî. (2015). *Yöneticelere altın öğütler*. (H. Okur, Çev.). Semerkand Yayınları.
- Gökberk, M. (1985). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Gökçe, B. (2018). *Türk toplumunda aile yapısı*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Hakkı, E. İ. (1972). *Marifetnâme (Cilt 2)*. T. Ulusoy, (Sad.). İbrahim Hakkı Hz'nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği.
- Hakkı, E. İ. (1992). *Marifetnâme*. M. E. Karaörs, (Çev.). Morpa Kültür Yayınları.
- Hallaç, C. (2021, Temmuz). *Platon'un siyaset felsefesinde kadının konumu*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Harbash, N. (2014/2015). İbn Rushd (Averroes) views on woman. *Minbar İbn Rushd*, 16.
- Harman, Ö. F. (2001). *Kadın*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamsiklopedisi.org.tr/kadin> adresinden alınmıştır.
- Hêrier, F., Perot, M., Agacinski, S..., Bacharan, N. (2014). *Kadınların en güzel tarihi*. (Y. A. Dalar, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasi ve kültürel İslâm tarihi*. (S. Tuğ, Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Hizmetli, S. (2006). *İslâm tarihi-ilk dönem*. Ankara Okulu.
- Holland, J. (2019). *Mizojini dünyanın en eski önyargısı kadından nefretin evrensel tarihi*. (2. Baskı). (E. Okyay, Çev.) İmge Yayınevi.
- İbn Arabî. (2007). *Fütûhâtı mekkiyye. I. Cilt*. (2. Baskı). (F. Özpilavcı, Dü., & E. Demirli, Çev.) Litera Yayıncılık.
- İbn Hazm. (1985). *Güvercin gerdanlığı (sevgiye ve sevenlere dair)*. M. Kanık, (Çev.). İnsan Yayınları.
- İbn Miskeveyh. (2022). *Tehzibu'l-ahlâk*. (5. Baskı). (A. Şener, İ. Kayaoğlu, & C. Tunç, Çev.). Büyüyenay Yayınları.
- İbn Rüşd. (2017). *Faslu'l-makâl el-keşf an minhâci'l-edille-felfese-din ilişkisi*. (S. Uludağ, Haz.) Dergâh Yayınları.
- İbn Rüşd. (2018). *Siyasete dair temel bilgiler*. (M. H. Özev, Çev.) Bordo Siyah Yayınları.
- İbn Sînâ. (2005). *Metafizik II, Kitâbu's-Şifâ*. (E. Demirli, & Ö. Türker, Çev.). Litera Yayıncılık İslâm Felsefesi Klasikleri.
- İbn Sînâ. (2014). *El-kânûn fî't-tıbb (Cilt I- 3/2)*. (E. Kâhya, Çev.). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- İhvân-ı Safâ. (2014). *İhvân-ı Safâ risâleleri (Cilt III)*. (A. Kahraman, A. Durusoy, M. Özdemir, R. Muslu, M. Demirkol, H. İ. Şimşek, A. Avcu, Ö. Bozkurt, M. F. Demirci, K. Gökdağ, Y. Adalık, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2014). *İhvân-ı Safâ risâleleri (Cilt IV)*. (A. Kahraman, M. Özdemir, M. Demirkol, M. Vural, M. K. Arıcan, S. Aydın, İ. Türkoğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İkbâl, M. (2013). *Musa vuruşu & Hicaz armağanı*. (C. Soydan, Çev.). Hece Yayınları.
- İşbilen, E. Ş., & Dikyol, D. Ç. (2020). Antik Yunan dünyasında bir kadın olarak Sappho'nun yeri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Araştırma Makalesi, (66), 147-161.
- İzutsu, T. (1998). *İbn Arabî'nin fususundaki anahtar kavramlar*. (A. Y. Özemre, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Kalav, A. (2012). Namus ve toplumsal cinsiyet: Namus and Gender. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2(2),151-163.
- Kapanoğlu, S. (2006). *Çin'de kadın imgesi*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Karlığa, B. (1999). "İbn Rüşd" DİA , (20) , 257-288.
- Karlığa, B. (2014). *Batı'yı aydınlatan İslâm düşünürü: İbn Rüşd*. Mahya Yayınları.
- Kaya, M. (2002). "Kindî" DİA. (Cilt. XXVI).
- Kaya, M. (2014). Aristoteles'in ruh anlayışı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 91-98.
- Kaya, M. (2016). *Felsefe risâleleri: Ebû Bekir Er-Râzî*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Ketenci, T., & Topuz, M. (15 Nisan 2013). Aristoteles ve Augustinus'un insan anlayışları üzerine. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20), 1-18.
- Kılıç, H. (2000). *Antikçağdan günümüze batıda kadın ve cinsellik*. Otopsi Yayınevi.
- Kıralızâde, (2020). *Ahlâk-ı alâi ve devlet ahlâkı*. (4. Baskı). Çağdaş Basın Yayın.
- Kır, İ. (2011). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.

- Kırbaşoğlu, M. H. (1991). Kadın konusunda Kur'an'a yöneltilen başlıca eleştiriler. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 5(4).
- Kızıltunç, R. (2020). *Klasik İslâm ahlâk düşüncesinde kadın algısı*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Bayburt Üniversitesi.
- Kia, R. A. (2015). *Atina'daki demokrasiden Orta Çağ'a kadının dünyası ve kadın filozoflar*. *Araştırma Makalesi*, 23 (2), 1329-1361.
- Kindî, (1998). *Üzüntüden kurtulma yolları: (el-Hile li-def'il-Ahzan)*. (M. Çağrııcı, Çev.). M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kindî. (2013). *Felsefi Risâleler* (M. Kaya, Çev.). Klasik Yayınları.
- Korkut, Ş. (2018). *Fârâbî'nin siyaset felsefesi-kökenleri ve özgünlüğü*. (2. Baskı). Atlas Yayınları.
- Köse, F. B. (2018). *Cahiliye'den İslâm'a kadına yönelik şiddet*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Makalesi, 18(1), 73-94. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440573>
- Köse, H. M. (1 Aralık 2009). İslâm siyaset düşüncesini yeniden okumak: Eleştirel bir giriş. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 1-19.
- Köseoğlu, B. (2020). *İnsan ve değer anlayışı bakımından antik Yunan ve günümüz demokrasi tartışmalarında çoğunluğun üstünlüğü sorunsalı*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Mevlana. (1988). *Mesnevi*. (Cilt I). (V. İzbudak, Çev.), (A. Gölpınarlı, Göz. geç.). MEGSB Yayınları.
- Mevlânâ. (1990). *Mesnevi*. (Cilt IV). A. Gölpınarlı, (Göz. geç.), V. İzbudak, (Çev.). MEB Yayınları.
- Mevlânâ. (2004). *Mesnevi*. (Cilt IV). (A. Karaismailoğlu, Haz.). Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Nisâ Suresi 34. Ayet Tefsiri*. 05.09.2023 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı: <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/527/34-ayet-tefsiri> adresinden alındı.
- Okandan, R. G. (1948). İlk çağda demokratik ve antidemokratik görüşler. *İÜHFM*, 14, 501-520.

- Okday, A. S. (1998). *Kınalızâde Ali Efendi ve ahlâk-ı alâî*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Omay, N. M. (2010). *Aristoteles'te insanın nihai amacı*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özek, A. (2005). Kur'an'da kadınlara ait hükümler, haklar, vecibeler. İ. Kurt, & S. A. Tüz, (Yay. haz.), *Sosyal hayatta kadın*. (21-68). Ensar Neşriyat Yayınları.
- Özkan, E. B. (21 Şubat 2018). Yasalar ve gelenekler ışığında arkaik ve klasik dönem Yunan ve Cumhuriyet dönemi Romalı kadınların aile hayatı. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, (15), 1 - 25.
- Özköse, K. (2007). Mevlânâ Celeddin-i Rumi'nin düşüncesinde kadın. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 51-67.
- Özturan, H. (2020). *Êthostan ahlâka: Antik Yunan ahlâk literatürünün İslâm dünyasına intikali ve alımlanışı*. (1. Basım). Klasik Yayınları.
- Öztürk, M. (2019). *Cahiliye'den İslâmiyet'e kadın*. (7. Baskı). Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, N. (2012). *Bir beden sosyolojisi problemi olarak namus kavramı ve kadın bedeni*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Parlak, S. (baskıda). *Ortaçağ'da kadın olmak*. <https://www.academia.edu> adresinden alınmıştır.
- Pattabanoğlu, F. Z. (2019). *Kindi ve insanın evrendeki yeri ve önemi, ilk müslüman filozof Kindî*. G. Deniz (Ed). DİB Yayınları, 77-98.
- Platon. (1989). *Phaidon*. (S. K. Yetkin, & H. R. Atademir, Çev.). MEB. Yayınları.
- Platon. (1998). *Yasalar*. (S. Babür, & C. Şentuna, Çev.). Kabalıcı Yayıncılık.
- Platon. (2001). *Timaios*. (E. Güney, & L. Ay, Çev.). Dünya Klasikleri Yayınları.
- Platon. (2020). *Devlet*. (24. Basım). (S. Eyüboğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Râzî, E. B. (2021). *Ruh sağlığı*. (et-Tıbbu'r-rûhânî). (H. Karaman, Çev.). İz Yayıncılık.
- Savaş, R. (1992). *Hz. Muhammed (s.a.v.) devrinde kadın*. Ravza Yayınları.

- Senemoğlu, O. (1 Aralık 2016). Antik Yunan ve siyasal düşüncesinde insan doğası ve toplum anlayışı: Platon ve Aristoteles. *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 3(10), 42-43. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.280022>
- Soydan, C. (Bahar 2003). *İkbal felsefesinde kadının yeri*: https://isamveri.org/pdfdrq/D02424/2003_III_9/2003_III_9_SOYDANC.pdf adresinden alınmıştır.
- Sunar, C. (1980). *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslâm'da ahlâk görüşleri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/11610> adresinden alınmıştır.
- Şahin, L. (2016). Râzî tefsirinde kadın konulu yorumlara analitik bir bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (27). 366-382. 10.16992/ASOS.1194 adresinden alındı.
- Şarkavi, A. (2008). *Özgürlük peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)*. Profil Yayıncılık.
- Şenel, A. (1970). *Eski Yunanda eşitlik ve eşitsizlik üstüne*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Şimşekdir, Ö. (2019). *Antik Yunan ve Roma toplumlarında toplumsal cinsiyetin şekillenmesi ve cinsellik kavramı*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şulul, C. (1 Aralık 2008). İbn Rüşd'ün siyaset felsefesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(20), 57-68.
- Şulul, C. (2009). *İbn Rüşd'ün siyaset felsefesi. (Eflatun'un Devlet'i ve İbn Rüşd'ün yorumu)*. İnsan Yayınları.
- Taslaman, C., & Taslaman, F. (2021). *İslâm ve kadın*. İ. Sarı, (Ed). İstanbul Yayınevi.
- Taşköprizâde. (2014). *Şerhu'l Ahlâki'l-Adudiyye (Ahlâk-ı Adudiyye şerhi)*. (M. Arıcı, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Tekin, A. (2009). *Fârâbi'de felsefenin serüveni*. Araştırma Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2016). İslâm öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55).
- Tokmak, T. (2006). *Mevlânâ düşüncesinde kadın*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.

- Toksarı, A. (2005). Hz. Peygamber devrinde kadın. İ. Kurt. & S. Y. Tüz (Yay. haz.), *Sosyal hayatta kadın* (79-102). Ensar Neşriyat Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1966). *İslâmda kadın*. (2. Baskı). Yağmur Yayınevi 24.
- Topçu, N. (2013). *Türkiye'nin maarif davası*. (E. Elverdi, İ. Kara, Yay. Haz.). Dergah Yayınları.
- Tûsî, N. (2021). *Ahlâk-ı Nâsirî*. (5. Baskı). (A. Gafarov, & Z. Şükürov, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Ulvan, A. N. (1984). *İslâm'da aile eğitimi (Evlilik, evlat terbiyesi ve esasları)*. Uysal Kitabevi.
- Ünal, B. N. (2013). *İslâm kültüründe kadın-erkek diyalogu*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Yeniterzi, E. (2007). *Mevlânâ'nın kadın-erkek değerlendirmesi ve insana bakışı*. (10), 29-41. JA66JH58KT
- Yıldız, E., & Yurt, E. (2018). Platon'un devlet-toplum-insan anlayışı. *Tabula Rasa*, (29), 125-139.
- Yılmaz, M. K. (1994). İslâmî aile: kuruluşu, fertleri, sorumlulukları, bugünkü durumu ve geleceği. İ. Canan (Ed.), *İslâm'da aile ve çocuk terbiyesi sempozyumu (tebliğ ve müzakereler) I*. (s. 19-42). İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, M. K. (1994). *Kur'an ailesi: kuruluşu, ferdleri, sorumlulukları, bugünkü durumu ve geleceği*. Hilâl Yayınları.
- Yılmaz, S. (2019). Fahreddin er-Râzî'nin câmi'u'l-ulûm adlı eserinde ahlâk ilmi ve ev yönetimi. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 162-172.